

Η ΟΜΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΠΙΣΤΕΩΣ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ ΔΟΣΙΘΕΟΥ *

ΥΠΟ

ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΚΑΡΜΙΡΗ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Κεφάλαιον ε' ¹

Ἐπί τῆς βασιλείας Ἀλεξίου, ἀδελφοῦ Ἰσαακίου τοῦ Ἀγγέλου, μοναχός τις Σικιδίτης ὀνόματι, ἀρχηγὸς αἰρέσεως ἐγεγόνει· ἔλεγε γάρ, ἄρα ἄφθαρτόν ἐστι τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου ἐν τῷ μυστηρίῳ, ὡς ἦν μετὰ τὸ πάθος καὶ τὴν ἀνάστασιν, ἢ φθαρτόν ὡς ἦν πρὸ τοῦ πάθους καὶ τοῦ θανάτου; Καὶ οἱ μὲν ὀρθὰ φρονοῦντες ἀπεδείκνυον ἀπὸ τε Κυρίου καὶ Χρυσοστόμου καὶ Γρηγορίου Νύσσης καὶ Εὐτυχίου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ ἐπὶ τοῦ μεγάλου Ἰουστινιανοῦ, ὅτι τὸ ἐν τῷ μυστηρίῳ σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἐστὶν ἄφθαρτον, ἐπειδὴ ἐστὶν ἐκεῖνο τὸ μετὰ τὴν ἀνάστασιν καὶ ἀπαθές, οὐ τὸ παθητόν καὶ πρὸ τοῦ πάθους, καὶ ὅστις λαμβάνει μέρος τοῦ ἐν τῷ μυστηρίῳ ἄρτου, ὅλον τὸν Χριστὸν λαμβάνει, καὶ μετέχει ἕως θεουργίας εἰς ζωὴν αἰώνιον. Προσέφερον δὲ καὶ παραδείγματα, ὅτι δηλαδὴ εἰς ὅλους τοὺς μετέχοντας τοῦ ἐν τῷ μυστηρίῳ ἄρτου ὁ αὐτὸς Χριστὸς δίδεται καὶ ἐν πᾶσιν ὁ αὐτὸς παρέσθιν, ὡς καὶ μία σφραγὶς πολλὰ ἐντυποῖ, καὶ οὔτε φθείρεται, οὔτε ἀλλοιοῦται ὁμοίως καὶ ἡ φωνή. Τινὲς δὲ ἔλεγον τὰ ἐναντία βλασφημοῦντες. Ὁ δὲ πατριάρχης Ἰωάννης ὁ Καματηρὸς δέον ἀναθεματῆσαι τὸν αἰρεσιάρχην Σικιδίτην καὶ ἐρημνεῦσαι τὰ περὶ τοῦ μυστηρίου ἐκκλησιαστικῶς, αὐτὸς ἐχρητὸ λογικαῖς μεθόδοις καὶ ἀποδείξεισι καὶ συγκαταθέσει τῶν μὴ θεομένων τέχνης, ἀλλὰ πίστεως, ὡς καὶ νῦν ποιοῦσιν οἱ Λουτεροκαλοῦντοι. Ὁ βασιλεὺς ὁμως διὰ συνόδου ἐτράνωσε τὸ ἀληθές καὶ ἐβεβαίωσε τὸ μέρος τῆς εὐσεβείας, τὸ ψεῦδος δὲ κατήλεγξε καὶ τὸν αἰρεσιάρχην ἀνεθεμάτισεν. Ἐγένοντο δὲ ταῦτα ἐν ἔτει ρε'ηθ'. Ταῦτ' αὖ φησιν οὐ μόνον ὁ Χωνειάτης ², ἀλλὰ καὶ ὁ Εὐφραῖμ ἦσε διὰ στίχων:

*Τοῦτου κρατοῦντος Κομνηναγγελανύμου,
Ἰωάννου δὲ Καματηροῦ τὸν θρόνον
Βυζαντίδος ἰθύνειν εἰληγότες,
δόγμα' ἀνεφύη καινοφανὲς καὶ νόθον,
γεννητορὰ τε καὶ διδάσκαλον φέρον
τινὰ μοναχὸν Σικιδίτην τοῦπίκλην,
λαλοῦντ' ἀληθῶς ἀπὸ γῆς καὶ κοίλλας.
Ζητήσεως οὐσης γάρ, εἰ χρὴ καὶ λέγειν
νοεῖν τε σαφῶς σῶμα Χριστοῦ δεσπότου,
ὃ ληπτὸν ἔστιν ἡμῖν ἐν μυστηρίοις,
ἄφθαρτον εἶναι, καθάπερ μετὰ πάθος
καὶ θείαν ἀνάστασιν, ἢ φθαρτὸν λέγειν,
ὅποιον ἦν πρὸ θανάτου καὶ τοῦ πάθους;
Ἄφθαρτον οἱ μὲν ἀπεδείκνυον τότε,
διδασκαλικαῖς χρώμενοι μαρτυρίαις,*

* Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου τεύχους σ. 485.

2. MPG. 139, 898 δξ.

1. κεφάλαιον πέμπτον C, μέρος πέμπτον Γ.

σοφοῦ Κυρίλλου καὶ πατρὸς Χρυσοστόμου,
 Εὐτυχίου τε ποιμένος Βυζαντίδος
 καὶ Γρηγορίου φασφόρου Νυσσαίου.
 Οἷπερ παριστάνουσι διδασκαλίαις
 ἐκεῖνο σῶμα δεσπότην πεφυκέναι
 τὸ νῦν πρὸς ἐστίαις ἡμῖν τυγχάνον.
 Ὁ κρείττον δ' ὀφθὲν θανάτου μετὰ πάθος
 ζωῆς κατήρξεν¹ ἀφθίτου βροτῶν χάριν
 οὗ κ' ἂν μέρος τις τυγχάνη δεδεδυμένος,
 ἅπαν λαβὼν ἅπασιν σῶμα Κυρίου,
 καὶ προσθεουργεῖ τοὺς μετασχόντας ξένως.
 Οἱ δ' ἐκ μερίδος τῆς ἐναντίας πάλιν
 ἔφρασκον αὐτὸ μηδὲ τύπον παρέχιν
 οσπιτῆς μακαρίας τε παλινζωίας,
 τσλούμενον δὲ θυσίαν μόνην φέρειν.
 Κάντεῦθεν ἄνονν, φθαρόν, ἄγυχον πέλειν,
 καὶ τὸν μετασχόντα δὲ λαμβάνειν μέρος
 οὐχ ἅπαν αὐτοῦ σῶμα Χριστοῦ δεσπότην.
 Εἰ γὰρ, φασίν, ἄφθαρτον ὑπῆν καθόλου,
 ἦν ἂν ἀναφές, ἀθάτον τοῖς ὄλοις.
 Τοιαῦτα συνείροντες οἶδε δυστρόπως,
 ἀπλουστέρους ἐπειθὸν ὑπέκρινον σφίσι.
 Τῇ κρείττονι δόξῃ δὲ προστεθείς ἀναξ
 εἶα φθινύθειν τινάλλως τοὺς θατέρως².

Τῶν πατέρων μαρτυραὶ συνάδουσαι τῇ δόξῃ τῆς Ἐκκλησίας, ὅτι τὰ ἐν τῷ μυστηρίῳ δηλονότι σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Σωτῆρος ἀφθαρτά ἐστιν: Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς Μιχαὴλ τοῦ Γλυκὰ πρὸς Ἰωαννίκιον μοναχόν: «Ὅτι μὲν οὖν, ὁσιώτατε ἄνερ, ἐπὶ τῆς μεταλήψεως τῶν ἀχράντων τοῦ Χριστοῦ μυστηρίων σάρκα τεθεωμένην ἐσθίωμεν, αὐτοῦ δηλαδὴ τοῦ Χριστοῦ, καὶ ὅτι θεοῦμεθα³ δι' αὐτῆς, καὶ ὅτι δίδοται ἡμῖν ἐντεῦθεν ἄφρασις ἀμαρτιῶν, καὶ ὅτι δι' αὐτῆς αἰωνίου⁴ γινόμεθα⁵ μέτοχοι ζωῆς, οὐδὲ ἡμεῖς ἐπὶ τούτοις ἀμφιβολίαν ἔχομεν οἰανδήτινα· μὴ γένοιτο. Καὶ γὰρ, ὡς ὄρας, ἀπονήρως πάντη καὶ ἀπεριέργως δεχόμεθα τε καὶ στέργομεν τὴν τῶν θείων μυστηρίων παράδοσιν. Οὐδὲ γὰρ ἄλλο τι παρελάβομεν ἀπὸ τε τῶν θεηγόρων εὐαγγελιστῶν καὶ τῶν ἐς ὕστερον ἀναφανέντων ἁγίων πατέρων, ἢ φρονούντες ἢ λέγοντες εὐρισκόμεθα τέως, ὡς ἡμεῖς ὑπολαμβάνομεν, ἔφ' ὧν καὶ σιωπᾶν ἡμᾶς ἐπὶ τούτοις τέλεον ἔπρεπεν». Καί: «Εὐδηλον οὖν, ὡς εἰ γε καὶ ἄρτον τῷ φαινομένῳ ἐσθίωμεν, ἀλλὰ σάρκα τεθεωμένην ἐσθίωμεν, αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ εἰπόντος, «τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν». Καὶ μετ' ὀλίγα: «Σάρκα μὲν οὖν ἀληθῶς τεθεωμένην ἐσθίωμεν· εἰ γὰρ καὶ ἄρτος τῷ φαινομένῳ καὶ οἶνος ἐστὶ τὰ θεία μυστήρια, καθὰ πολλάκις εἰρήκαμεν, ἀλλὰ τῇ ἐπιφοιτήσει τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰς σάρκα καὶ αἷμα μεταβάλλονται τοῦ Χριστοῦ». Εἶτα: «Πλὴν ἐπὶ τούτοις χαλεπαίνειν οὐχ ὀσιν· εἰ γὰρ καὶ βιβρώσκεται παρ' ἡμῶν ὁ ἄρτος οὗτος, ὡς ἐν ἀληθείᾳ σὰρξ ὑπάρχων αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' οὔτε διαφθορὰν ὑφίσταται μετὰ ταῦτα, οὔτε μὴν εἰς κοιλίαν χωρεῖ, καθάπερ ἡ συνήθης αὕτη καὶ ῥευστὴ βρωσίς, ἀλλ' ἅμα τῷ βρωθῆναι καὶ ταφῆναι τροπὴν τινα παρ' ἡμῖν αὐτοῖς δέχεται, παραπλησίως δηλαδὴ τοῖς ἐπὶ τῇ ἀγίᾳ τοῦ Χριστοῦ σαρκὶ πεπραγμένοις, ἥνικα θανούσα καθ' ἡμᾶς αὕτη τῷ τάφῳ γέγονε ἀτόχος· ἀλλὰ διαφθορᾶς ὁ τοιοῦτος ὑπέριτερος ἀκολούθως εἶναι διαγινώσκεται. Καὶ πῶς ἀκολούθως; ἐπειδὴ καὶ ἡ σὰρξ αὐτῆ τοῦ Χριστοῦ φθορὰν

2. MPG. 143, 244/5.

1. κατεῖρξεν Γ.

3. θυόμεθα C.

4. αἰαίνιοι Γ.

5. γενόμεθα CG.

μὲν ἐδέξατο θανάτου, διαφθορὰν δὲ οὐκ οἶδε, κατὰ τὸν εἰπόντα: «οὐδὲ δώσεις τὸν ὄσιν σου ἰδεῖν διαφθορὰν»¹.

Ἐκ τῆς ε' κατηχήσεως τοῦ Ἱεροσολύμων Κυρίλλου: «Ὁ ἄρτος οὗτος ὁ κοινὸς οὐκ ἔστιν ἐπιούσιος, ἄρτος δὲ οὗτος ὁ ἅγιος ἐπιούσιός ἐστιν, ἀντὶ τοῦ τὴν οὐσίαν τῆς ψυχῆς καταστησόμενος· οὗτος ὁ ἄρτος οὐκ εἰς κοιλίαν χωρεῖ, οὐδ' εἰς ἀφεδρωῶνα ἐκβάλλεται, ἀλλ' εἰς πᾶσάν σου τὴν σύστασιν ἀναδίδεται εἰς ὠφέλειαν σώματος καὶ ψυχῆς»².

Εὐφραῖμ ὁ Σύρος ἐν τῷ περὶ κρίσεως κεφ. γ': «Ἴδου τὸ ποτήριον τοῦ φρικτοῦ σου αἵματος, πλήρες φωτὸς καὶ ζωῆς. Τοῦτο³ ἡμῖν χαρίζει σύνεσιν καὶ φωτισμόν, ἵνα μετὰ πίστεως πόθῳ καὶ ἁγιασμῷ προσερχόμεθα αὐτῷ»⁴.

Ἐκ τῆς εἰς τὴν α' καὶ μεγάλην κυριακὴν ὁμιλίας τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου: «Ἐν ταύτῃ τῇ ἡμέρᾳ τὸν παράδεισον ἀνέφξεν, ἀπολαβεῖν ἡμᾶς τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς, ὅπερ ἔστι τὸ τίμιον καὶ ζωοποιὸν αὐτοῦ σώμα καὶ αἷμα, δι' οὗ καθαιρόμεθα καὶ ἁγιαζόμεθα καὶ ἐγκαινιζόμεθα». Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ πρὸς Ἄρειον διαλέξει: «Ὁ Λόγος καὶ Θεὸς ἀπέστειλε τοὺς ἀποστόλους πρὸς πάντας τοὺς ἄφρονας, τοὺς ἀσυνέτους ἐθνικούς, τοὺς μὴ εἰδότας τὸν Θεόν, προτεθεικῶς τράπεζαν, τοῦτ' ἔστι τὸ ἅγιον θυσιαστήριον, καὶ ἐπ' αὐτῷ ἄρτον οὐράνιον καὶ ἄφθαρτον, καὶ πᾶσι ζωὴν χαρίζομενον τοῖς μεταλαμβάνουσιν ἐξ αὐτοῦ τὸ ἅγιον καὶ πανάγιον αὐτοῦ σώμα, οἷνόν τε εὐφραίνοντα καρδίαν καὶ νῆψιν ἐμποιοῦντα ἐν τῇ ἐκάστου ψυχῇ τῶν ἀπογευομένων ἐξ αὐτοῦ»⁵.

Ἐκ τοῦ δ' βιβλ. τῆς εἰς τὸν Ἰωάννην ἐρμηνείας τοῦ Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου: «Ἐτι φησὶν ὁ Χριστός· «ἐγὼ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ζῶν, ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς»· ἐκεῖνο (τὸ μάννα) τύπος ἦν, φησί, καὶ σκιά καὶ εἰκὼν. Ἀκούσατε διαρρηθῆν ἦδη καὶ οὐ κεκαλυμμένως, «ἐγὼ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ζῶν, ἐάν τις φάγῃ ἐκ τοῦ ἄρτου τούτου, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα». Οἱ ἐξ ἐκείνου φαγόντες ἀπέθανον, οὐ γὰρ ἦν ζωοποιός, ὁ δὲ τούτου ἐσθίων τοῦ ἄρτου, τοῦτ' ἔστιν ἐμέ, ἦτοι τὴν σάρκα τὴν ἐμὴν, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα»⁶. Καί: «Ὡσπερ γὰρ εἴ τις σπινθήρα λαβὼν ἀχύροις ἐγκαταχῶσαι πολλοῖς, ἵνα σφζόμενον ἔχη τὸ τοῦ πυρὸς σπέρμα, οὕτω καὶ ἐν ἡμῖν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, διὰ τῆς ἰδίας σαρκὸς ἐναποκρύπτει τὴν ζωὴν, καὶ ὡσπερ τι σπέρμα τῆς ἀθανασίας ἐντίθησιν, ὅλην τὴν ἐν ἡμῖν ἀφανίζον φθορὰν»⁷. Ὡσπερ οὖν ὁ Παῦλος φησὶν, ὅτι «μικρὰ ζύμη ὄλον τὸ φύραμα ζυμοῖ», οὕτως δλιγίστη πάλιν εὐλογία σύμπαν ἡμῶν εἰς ἐαυτὴν ἀναφύρει τὸ σώμα καὶ τῆς ἰδίας ἐνεργείας ἀναπληροῖ, οὕτω τε ἐν ἡμῖν Χριστός καὶ ἡμεῖς ἐν αὐτῷ»⁸.

Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς Πέτρου Ἀντιοχείας πρὸς τὸν Γραδένσης ἐπίσκοπον⁹: «Εἰ δὲ καὶ πιστεύομεν σάρκα Θεοῦ ἐσθίειν ζῶσαν τοῦ τελείου ἐν θεότητι καὶ ἀνθρωπότητι, τί κοινὸν ἐμφύχῳ καὶ ζώσῃ σαρκὶ Θεοῦ καὶ ἀζύμοις ἀψύχοις νεκροῖς; Τὸ γὰρ ἄζυμον οὐκ ἄρτος· οὐ γὰρ ἄρτιον, οὐδ' αὐτοτελές, ἀλλ' ἑλλειπές καὶ ἡμιτελές καὶ δεόμενον τοῦ πληρώματος τῆς ζύμης. Ὁ ἄρτος δὲ ἄρτιος, αὐτοτελής, τέλειος καὶ πληρέστατος. Καὶ σύνες τῇ δυνάμει τοῦ λόγου προσέχων, συνετώτατος. Ἐν

1. Μιχαὴλ τοῦ Γλυκᾶ εἰς τὰς ἀπορίας τῆς θείας Γραφῆς κεφάλαια, ἐκδιδόμενα ὑπὸ Σ. Εὐστρατιάδου, Ἀλεξάνδρεια 1912, τ. II. σ. 348. 355. 366. 367/8.
2. Μυσταγ. Κατήχ. ε'. MPG. 33, 1120. 4. Τοῦ ὁσίου πατρὸς Εὐφραῖμ τοῦ Σύρου, πρὸς τὴν ἐλλάδα μεταβληθέντα, ἐν Ὁξονίᾳ ρψθ', σ. Σνε'. 5. MPG. 28, 457. 6. MPG. 73, 564. 7. MPG. 73, 381. 8. MPG. 73, 584.

3. τούτῳ ΣΓ. 9. Γραδένσης ἐπίσκοπον: Μιχαὴλ τὸν Κηρουλλάριον C., διαγραφὴν καὶ διορθωθὲν ἰδιοχείρως ὑπὸ Δοσιθέου ἐν τῇ ᾠα.

τοῖς ἀζύμοις οὐκ ἔστι τις ζωτικὴ δύναμις· νεκρὰ γάρ, ὡς ἐφθημεν εἰπόντες· ἐν δὲ τῷ ἄρτῳ, ἤγουν τῷ σώματι τοῦ Χριστοῦ, τρία τὰ ζῶντα καὶ ζῶν παρέχοντα τοῖς αὐτῶν μεταλαμβάνουσιν, τὸ πνεῦμα, τὸ ὕδωρ, τὸ αἷμα, ὡς καὶ αὐτὸς ὁ τοῦ Χριστοῦ ἐπιστήθιος Ἰωάννης μαρτυρεῖ τῷ λόγῳ, οὕτω λέγων διὰ τῆς Ἀποκαλύψεως, «τὸ πνεῦμα, τὸ ὕδωρ καὶ τὸ αἷμα, καὶ οἱ τρεῖς ἐν εἰσι», δηλονότι τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ· ὁ καὶ κατὰ τὸν καιρὸν τῆς τοῦ Κυρίου σταυρώσεως δῆλον γέγονεν, ὅπηνίκα τὸ αἷμα καὶ τὸ ὕδωρ ἐκ τῆς ἀχράντου πλευρᾶς αὐτοῦ ἔρρευσε, λόγῃ νυγείσης αὐτοῦ τῆς σαρκός, τὸ δὲ ζῶν ἅγιον Πνεῦμα ἔμεινεν ἐν τῇ τεθεωμένῃ αὐτοῦ σαρκί, ἣν ἐσθίοντες οἱ πιστοὶ ἐν τῷ μεταβαλλομένῳ¹ ἄρτῳ διὰ Πνεύματος ἁγίου εἰς σάρκα Χριστοῦ ζῶμεν ἐν αὐτῷ, ὡς ζῶσαν καὶ τεθεωμένην σάρκα ἐσθίοντες»².

Νικολάου Μεθώνης ἐκ τοῦ κατὰ ἀζύμων: «Οὕτω πιστεύομεν, οὕτω προσφέρομεν ἄρτον τέλειον, ζῶντα, εἴπουν σῶμα Χριστοῦ τέλειον, καὶ μετὰ τὸ πάθος διαμενηκός, καὶ ὀλόκληρον—οὐδὲ γὰρ ὅστουν αὐτοῦ συνετριβή—καὶ τῆς θείας ζωῆς ἀχώριστον, τοιοῦτον οἷον αὐτὸς ὁ πρῶτος ἡμῶν καὶ μέγας ἀρχιερεὺς καὶ θύτης καὶ θῦμα τοῖς οικείοις μύσταις παρέδωκεν»³.

Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν Ἰσιδώρου τοῦ Πηλουσιώτου: «Ὡσπερ τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου, ὑποπεσὸν τοῖς ὁδοῦσι τοῦ ἄδου, φθορὰν μὲν θανάτου τηλικαῦτα ἐδέξατο, διαφθορὰν δὲ θανάτου οὐ, οὕτω καὶ νῦν αὐτὸ τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου τοῖς ὁδοῦσιν ὑποπίπτον τοῖς ἡμετέροις φθορὰν μὲν ὁμοίως ὑφίσταται, διαφθορὰν δ' οὐμνον. Ἄλλ' εὐθέως ἀπαρτιζόμενον τῇ τῆς ψυχῆς οὐσίᾳ δίδεται, πλὴν οὐ δίδεται μόνον, ἀλλὰ καὶ εἰς αἰῶνα συμπαραμένει ταῖς τῶν δικαίων ψυχαῖς». Ἐκ τῆς ρλη' ἐπιστολῆς τοῦ πρώτου βιβλίου τοῦ αὐτοῦ Ἰσιδώρου: «Ὡς γὰρ ὁ Ἰωσήφ τὸ τοῦ Κυρίου σῶμα σινδόνι ἐνεπήλασε τῷ τάφῳ παρέπεμψε, δι' οὗ ἅπαν τὸ γένος ἡμῶν τὴν ἀνάστασιν ἐκαρπώσατο, οὕτως ἡμεῖς ἐπὶ σινδόνος τὸν ἄρτον τῆς προθέσεως ἀγιαζόντες, σῶμα Χριστοῦ ἀδιστακτως εὐρίσκομεν, ἐκείνην ἡμῖν πηγάζον τὴν ἀφθαρσίαν, ἣν ὁ παρὰ Ἰωσήφ μὲν κηδευθεῖς, ἐκ νεκρῶν δὲ ἀναστάς Ἰησοῦς ὁ Σωτὴρ ἐχαρίσατο»⁴.

Ἐκ τοῦ κατὰ αἰρετικῶν διαλόγου Συμεὼν Θεσσαλονίκης: «Ἡ κοινωνία δὲ αὐτῷ ἐνοὶ τῷ Δεσπότη, καὶ αὐτοῦ τῆς σαρκός ἀληθῶς καὶ τοῦ αἵματος κοινωνοῦμεν. Καὶ ἐπεὶ διὰ βρώσεως ἀπεθάνομεν καὶ παραδείσου καὶ Θεοῦ ἐχωρίσθημεν, τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον διὰ τῆς κοινωνίας ἀναλαμβάνομεν αὐθις, καὶ τὴν φθορὰν ἀποβαλλόμενοι τῷ ἀθανάτῳ ἐνούμεθα, θνητῷ δι' ἡμᾶς διὰ σαρκὸς γεγονότι»⁵.

Ἔστω σφραγὶς ὁ θεοφόρος Ἰγνατίος, γράφων πρὸς Ρωμαίους: «Οὐχ ἦδομαι τροφῇ φθορᾶς, οὐδὲ ἠδοναίς τοῦ βίου τούτου· ἄρτον τοῦ Θεοῦ θέλω, ἄρτον οὐράνιον, ἄρτον ζωῆς, ὁ ἔστι σὰρξ τοῦ Χριστοῦ, Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, τοῦ γενομένου ἐν ὑστέρω ἐκ σπέρματος Δαυὶδ καὶ Ἀβραάμ, καὶ πόμα θέλω τὸ αἷμα αὐτοῦ»⁶.

Κεφάλαιον 5'

Περίπου τὰ αὐμ'⁸ ἔτη, ἐπειδὴ τινες τῶν ἱερέων μεταλαμβάνοντες τοὺς πι-

2. MPG. 120, 765.
513.

3. Πρὸς τοὺς διστάζοντας καὶ λέγοντας... MPG. 135,
4. Ἐπιστ. ρκγ', MPG. 78, 264/5.

5. Περί τῶν ἱερέων τελετῶν λς',
MPG. 155, 177. (Ἐνταῦθα ὁ Δοσίθεος διέγραψεν ἰδιοχείρως ἐν C. περικοπᾶς «ἐκ τῆς ἐπιστολῆς Μιχαὴλ τοῦ Γλυκᾶ πρὸς Ἡσαΐαν μοναχὸν» καὶ «Θεοδώρου Ἀντιδώρου ἐπισκόπου περὶ τῆς λειτουργίας» fol. 35 α—β).

6. MPG. 5, 693.

8. αμ' C, αὐμ' Γ καὶ ἰδιόχειρος διόρθωσις Δοσιθέου ἐν τῇ φρ C.

1. λαμβανόμενῳ CΓ. 3. παρέδοκεν Γ. 7. κεφάλαιον ἕκτον C, μέρος ἕκτον Γ.

στοὺς τῶν ἀχράντων μυστηρίων ἔλεγον, λάβετε Πνεῦμα ἅγιον, τινὲς ἀντιλέγοντες ἔλεγον βλασφημεῖν τοὺς ἱερεῖς τοιοῦτόν τι πρόσρημα προσφωνοῦντας εἰς τὴν μετὰδοσιν τῶν μυστηρίων. Ὁθεν ὁ μακάριος Μάρκος μητροπολίτης Ἐφέσου ἀπολογούμενος ὑπὲρ τῶν ἱερέων τὰ παρόντα ἐξεῖπεν. Μάρκου μητροπολίτου περὶ τῆς ἁγίας κοινωνίας: «Ἐπειδὴ τινες ὁρῶνται φερόμενοι κατὰ τῶν ἀπλουστέρων ἱερέων τῶν ἐπὶ τῇ ἁγίᾳ κοινωνίᾳ προσφωνούντων τοῖς τῶν θείων μυστηρίων μεταλαμβάνουσι τὸ λάβετε Πνεῦμα ἅγιον, βλασφημίας ὡσανεὶπὼς αὐτοῖς προσάπτοντες ἔγκλημα, σώματος γὰρ φησι δεσποτικοῦ μετὰδοσιν γίνεσθαι παρὰ τῶν ἱερέων τότε, οὐ μὴν δὲ ἁγίου Πνεύματος, βραχέα τινὰ πρὸς αὐτοὺς διαλεξόμεθα. Εἴπατε ἡμῖν, ὦ οὔτοι· τὸ παρὰ τῶν ἱερέων μεταδιδόμενον τοῖς εὐσεβέσι δεσποτικὸν ἅγιον σῶμα σὺν τῷ τιμίῳ αἵματι, συνημμένων ἀδιαστάτως τῇ θεότητι πέλει, ὡς ἅπαξ τοῦ Θεοῦ Λόγου καθ' ὑπόστασιν ἔνωθέντος τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει ἀσυγχύτως τε καὶ ἀδιαιρέτως, ἢ κεχώρισται τῆς θεότητος. Εἰ μὲν οὖν κεχώρισται, καὶ γὰρ εἰς τὸδε βλασφημία ὁ λόγος ὑμῶν ἀφορᾷ, ἀπλῶς ἄρτου καὶ οἴνου μεταλαμβάνομεν, ἢ ἴν' οὕτως εἶπω, σῶματος ἀνθρωπίνου μὴ συνημμένου θεότητι, κἀντεῦθεν οὐδὲ Πνεύματος ἁγίου μεταλαμβάνομεν. Εἰ δ' ἀδιαιρέτως ἠνωμένον πέφυκε τῇ θεότητι, διὰ τὴν ἄκραν τοῦ Θεοῦ Λόγου καθ' ὑπόστασιν ἔνωσιν, ἄρα τοῦ δεσποτικοῦ ἁγίου μετέχοντες σώματος καὶ τοῦ τιμίου αἵματος, καὶ Πνεύματος ἁγίου μεταλαμβάνομεν. Ἀμφοῖν γὰρ θεότης ἀχώριστος, σὺν τῷ ἀνάρχῳ Πατρὶ καὶ αἰτίῳ. Οὐκ ἐμάθετε παρὰ τῶν θεοσόφων διδασκάλων τῆς οἰκουμένης, καὶ μάλιστα παρὰ τοῦ θεολογικωτάτου Δαμασκηνοῦ, ὡς ὅλη ἡ θεία φύσις ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ¹ ὑποστάσει ἠνώθη ὅλη τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει, καὶ οὐ μέρος μέρος; Εἰ δὲ τὴν ὑποστατικὴν διαίρεσιν παρεσιάγετε, φάσκοντες ὡς μόνος ὁ Υἱὸς ἐνηνθρώπησε, καὶ διὰ τοῦτο τῆς ἁγίας αὐτοῦ σαρκὸς μετέχοντες μὴ κοινωνεῖν τὸ ἅγιον Πνεῦμα τῇ τοιαύτῃ λέγετε μεταλήψει, ἵστε ὡς ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος οὐ πράγματι, ἀλλ' ἐπινοίᾳ νοεῖται τὸ διηρημένον τῶν ὑποστάσεων, κατὰ μόνας τὰς ιδιότητας ἔνθεν τοι καὶ διαιρεῖται ἀδιαιρέτως· ἢ δὲ θεότης καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ ἐξουσία μία καὶ ἡ αὐτὴ καὶ ἀδιαιρέτος πράγματι θεωρουμένη καὶ εὐσεβῶς καταλαμβάνομένη. Καὶ ἔνθα Πατὴρ, ἐκεῖ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ Πνεῦμα ἅγιον ὁμοίως καὶ ἔνθα ὁ Υἱὸς καὶ Πνεῦμα, ἐκεῖ καὶ Πατὴρ. Ἀκούσατε ἐν τῷ ἁγίῳ εὐαγγελίῳ, ὅτι τοῦ ἀρχαγγέλου Γαβριὴλ εὐαγγελιζομένου τῇ ἀειπαρθένῳ καὶ θεοτόκῃ καὶ φάσκοντος τὸ «χαῖρε κεχαριτωμένη ὁ Κύριος μετὰ σοῦ», καὶ ταύτης διαπορουμένης, καὶ πῶς ἔσται μοι τοῦτο λεγούσης ἐπεὶ ἄνδρα οὐ γινώσκω, ἐπήγαγεν ὁ ἄγγελος λέγων· «Πνεῦμα ἅγιον ἐπελευσεται ἐπὶ σὲ καὶ δύναμις ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι· διὸ καὶ τὸ γεννώμενον² ἅγιον κληθήσεται υἱὸς Θεοῦ»³. Ὅρατε πῶς ἐπισκιάσει καὶ εὐδοκίᾳ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐπελεύσει τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἢ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ γέγονεν ἐνανθρώπησις; Ἀκούσατε τί φησιν ὁ μελωδὸς πρὸς τὴν θεομήτορα ἐκ τοῦ ἀποστόλου τοῦτο λαβών· ἐν σοὶ γὰρ πᾶν τὸ πλήρωμα κατόκησε τῆς θεότητος σωματικῶς, εὐδοκίᾳ Πατρὸς αἰδίου καὶ συνεργείᾳ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ὅρατε τὸ ἀχώριστον τῆς θεότητος. Ἀλλὰ καὶ ὁ πολὺς τὰ θεία Διονύσιος οὕτω φησίν, ὅτι ὀλικῶς ἡμῖν ἐκοινωνήσεν ἢ θεότης ἐν μιᾷ τῶν αὐτῆς ὑποστάσεων. Γινῶτε τοίνυν, ὡς ὅτε τοῦ δεσποτικοῦ μεταλαμβάνομεν σώματος τε καὶ αἵματος, μετέχομεν τῆς ἅπαξ ἀδιαιρέτως αὐτῷ ἠνωμένης θεότητος, καὶ ταύτης μετέχοντες, γινόμεθα καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος μέτοχοι. Φησὶ γὰρ ὁ θεολογικωτάτος Δαμασκηνός, ὅτι ὡσπερ πάντα ὅσα ἐποίησεν ὁ Θεὸς τῇ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐνεργείᾳ ἐποίησεν, οὕτω καὶ ἡ τοῦ Πνεύματος ἐνερ-

1. αὐτῆς *CG*.   2. γενώμενον *CG*.   3. Θεοῦ, *ἰδιόχειρος προσθήκη Δοσιθέου ἐν τῇ φε C*.

για τὰ ὑπὲρ φύσιν ἐργάζεται. Καί μετὰ τινὰ ἐρωτᾷς πῶς ὁ ἄρτος γίνεται σῶμα Χριστοῦ καὶ ὁ οἶνος καὶ τὸ ὕδωρ αἷμα Χριστοῦ; Λέγω σοι κἀγώ, Πνεῦμα ἅγιον ἐπιφοιτᾷ καὶ ταῦτα ποιεῖ ὑπὲρ λόγον καὶ ἔννοιαν. Καὶ αὐθις· ὅτι δι' αὐτοῦ καθαιρόμενοι ἐνούμεθα τῷ σώματι τοῦ Κυρίου καὶ τῷ Πνεύματι αὐτοῦ, καὶ γινόμεθα¹ σῶμα Χριστοῦ. Καὶ πάλιν· «πνεῦμα γὰρ ζωοποιοῦν ἐστὶν ἡ σὰρξ τοῦ Κυρίου, διότι ἐκ τοῦ ζωοποιοῦ Πνεύματος συνελήφθη· τὸ γὰρ γεγεννημένον ἐκ τοῦ πνεύματος πνεῦμά ἐστι. Τοῦτο δὲ λέγω οὐκ ἀναιρῶν² τὴν τοῦ σώματος φύσιν, ἀλλὰ τὸ ζωοποιὸν καὶ θεῖον τοῦτο δηλῶσαι βουλόμενος. Εἰ γοῦν ἡ τῆς τοῦ Θεοῦ Λόγου σαρκὸς σύμπηξις τῇ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐγεγόνει ἐπελεύσει καὶ συνεργεῖα, εἰ τῇ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐνεργεῖα ὁ ἄρτος καὶ ὁ σὺν ὕδατι οἶνος σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Θεοῦ Λόγου κατὰ ἀλήθειαν γίνονται, ἄρα τούτου μεταλαμβάνοντες, καὶ Πνεύματος ἁγίου μεταλαμβάνομεν³. Μάτην τοίνυν ἐγκαλοῦσι τοὶς ἱερεῦσι⁴, τὸ λάβετε Πνεῦμα ἅγιον ἐπιλέγουσιν ἐκ πίστεως τοῖς τῶν θεῶν μυστηρίων μεταλαμβάνουσιν, οἱ περιττοὶ τὰ σοφιστικά. Εἰ δὲ μὴ τὰ προσφορώτερα τούτοις ἐπιλέγουσιν ὡς λογικῆς παιδείας⁵ ἀμέτοχοι, οὐ διὰ τοῦτο μεμπτέοι⁶. Πράγματι γὰρ οὐ ῥήμασιν ἢ εὐσέβεια χαρακτηρίζεσθαι πέφυκεν, ὡς καὶ τῷ θείῳ Διονυσίῳ καὶ τῷ θεολόγῳ Γρηγορίῳ δοκεῖ».

Κεφάλαιον ζ' τ

Ἐν ἔτει ρφίζ' ἐγνωρίσθη ἡ αἵρεσις Μαρτίνου τοῦ Λουτέρου, λέγουσα μὴ γίνεσθαι μεταβολὴν τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου εἰς τὸ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Κυρίου, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ Χριστὸς ἐστὶ πανταχοῦ καὶ ἡ ἄνθρωπος πάρεστιν ὑποστατικῶς ἐν τῷ μυστηρίῳ, καὶ κατὰ μετωνυμίαν διὰ τὴν τοιαύτην ἔνωσιν λέγεται ὁ μὲν ἄρτος σῶμα, ὁ δὲ οἶνος αἷμα, καθὼς τὸ σημαινόμενον τῷ⁸ σημείῳ ἐνοῦται. Ἐν δὲ τῷ ἀφλη' ἄρχισεν ἡ αἵρεσις τοῦ Καλβίνου, ἥτις ἐβούλετο τὸν Χριστὸν ἢ ἄνθρωπον εἶναι ἐν μόνῳ τῷ οὐρανῷ, ὁ δὲ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος ἐν τῷ μυστηρίῳ εἰσὶ μόνον σημεία τοῦ σώματος καὶ αἵματος αὐτοῦ, πλην δραστικά καὶ μεθ' ὧν αὐτὸ τὸ πρᾶγμα παρέχεται νοητῶς, ταῦτὸν εἰπεῖν εἰκονικῶς καὶ φανταστικῶς. Ἄλλ' ὁ Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχης Ἱερεμίας ἀπὸ τοῦ ἀφορ' ἔτους ἕως τοῦ ρφπα' συνέγραψε τρεῖς ἐπιστολάς δογματικὰς πρὸς τοὺς ἐν Τυβίγγῃ Λουθήρους, ὁ τε Γαβριὴλ Σεβήρος μητροπολίτης Φιλαδελφείας εἰς ἐκείνους τοὺς καιροὺς, καὶ ὁ Ἀλεξανδρείας πάπας Μελέτιος καὶ ἄλλοι πολλοὶ συνέγραψαν κατὰ τῶν τοιούτων αἱρέσεων, ἰδίως δὲ περὶ τοῦ ἁγιατάτου μυστηρίου ἐρμηνεύοντες τὴν ἀρχαίαν δόξαν τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας περὶ αὐτοῦ διώρισαν πέντε τινά: α' μετουσίωσιν τοῦ μὲν ἄρτου εἰς τὸ ἀληθὲς τοῦ Κυρίου σῶμα, τοῦ δὲ οἴνου εἰς τὸ ἀληθὲς τοῦ Κυρίου αἷμα· β' παρουσίαν ἀληθῆ (πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῆς σχετικῆς καὶ εἰκονικῆς) τοῦ Χριστοῦ μετὰ ψυχῆς καὶ θεότητος· γ' παρουσίαν τῶν τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου συμβεβηκότων χωρὶς τῆς ἐκείνων οὐσίας· δ' ἐμπεριοχὴν τοῦ μείζονος ἐν τῷ ἐλάττονι· ὅλον γὰρ τὸ κυριακὸν σῶμα, κατὰ πάντα τὰ ἐκείνου συμβεβηκότα, τῷ ἐλαχίστῳ τῶν συμβεβηκότων μέρει ὀλικῶς ἐμπεριέχεται. Τὸ γὰρ κυριακὸν σῶμα καὶ αἷμα διττὴν τὴν ἀπειρίαν ἀληθῶς κέκτηται, τὴν μὲν ἢ τὸ αὐτὸ ἐν πολλοῖς χώροις εὐρίσκεται· (ὡς λέγει ὁ Χρυσόστομος ἐν τῷ θ' κεφ. τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς: «Τὸν γὰρ αὐτὸν ἅει προσφέρομεν, οὐ νῦν μὲν ἕτερον, ἀλλ' ἅει τὸν αὐτόν» ὥστε μία ἐστὶν ἡ θυσία ἐπὶ

1. γινόμεθα CΓ. 2. ἀνερῶν Γ. 3. μεταλαμβάνομεν CΓ.

4. ἱεροῖς C, ἱερεῦσι Γ καὶ ἰδιόχειρος διόρθωσις Δοσιθέου ἐν τῇ ρα C. 5. παιδίας CΓ. 6. μεμπτέοι CΓ. 7. μέρος εὐδομον CΓ. 8. τὸ CΓ.

τῷ λόγῳ τούτῳ. Ἐπειδὴ πολλαχοῦ προσφέρεται, πολλοὶ Χριστοί; μηδαμῶς, ἀλλ' εἰς πανταχοῦ ὁ Χριστός, καὶ ἐνταῦθα πλήρης ὢν καὶ ἐκεῖ πλήρης. Ὡστερ οὖν πολλαχοῦ προσφερόμενος ἐν σώμα ἔστι καὶ οὐ πολλὰ σώματα, οὕτω καὶ μία θυσία)¹· τὴν δὲ ἢ τὸ μείζον ἐν τῷ ἐλάττονι ὑπάρχει· εἰ τὰ λοιπὰ ἅ ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ κεφαλαίου ἐσημειώσαμεν.

Ἐκθεσις καὶ ἐτέρων μαρτυριῶν ἐκ τινων ἀρχαίων ἁγίων πατέρων καὶ ἄλλων ὀρθοδόξων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, παριστώσαι τὴν ἐν τῷ προσκνητῷ μυστηρίῳ πραγματικὴν καὶ οὐσιώδη παρουσίαν τοῦ Σωτῆρος, κατὰ μεταβολὴν οὐσιώδη τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου εἰς αὐτὸ τὸ τίμιον σῶμα καὶ αἷμα αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος, ὅπερ ἔστιν ἢ ἐν τῷ μυστηρίῳ μετουσίωσις· διήρηνται δὲ κατὰ τινα τῶν ἐν αὐταῖς ῥημάτων αἰ τοιαῦται μαρτυρίαι δι' εὐμάθειαν.

Μετέγω. Ἐκ τῆς λειτουργίας τοῦ ἁγίου Βασιλείου, ὁ ἱερεὺς : «Ἡμᾶς δὲ πάντας, τοὺς ἐκ τοῦ ἐνὸς ἄρτου καὶ τοῦ ποτηρίου μετέχοντας, ἐνώσαις ἀλλήλοις εἰς ἐνὸς Πνεύματος ἁγίου κοινωνίαν, καὶ μηδένα ἡμῶν εἰς κριμα ἢ εἰς κατάκριμα ποιήσαις μετασχεῖν τοῦ ἁγίου σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ σου· ἀλλ' ἵνα εὐρωμεν ἔλεον καὶ χάριν μετὰ πάντων τῶν ἁγίων τῶν ἀπ' αἰῶνός σοι εὐαρεστησάντων»². Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ πάπα Ἀλεξανδρείας Διονυσίου πρὸς Σίκστον πάπαν Ῥώμης, ὡς Εὐσέβιος βιβλίῳ ζ' κεφαλαίῳ θ' : «Εὐχαριστίας γὰρ ἐπακούσαντα, καὶ συνεπιφθεγξάμενον τὸ ἀμήν, καὶ τραπέζῃ παραστάνα, καὶ χεῖρας εἰς ὑποδοχὴν τῆς ἁγίας τροφῆς προτείναντα, καὶ ταύτην καταδεξάμενον, καὶ τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετασχόντα ἱκανῶ χρόνῳ, οὐκ ἂν ἐξ ἀρχῆς ἀνασκευάζειν ἐτι τοιμῆσαιμι»³. Χρυσόστομος εἰς τὸ ι' κεφ. τῆς πρὸς Κορινθίους α' : «Τὸ ποτήριον τῆς εὐλογίας, ὃ εὐλογοῦμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ ἔστιν; Ὁ γὰρ λέγει, τοῦτό ἐστιν, ὅτι τοῦτο τὸ ἐν τῷ ποτηρίῳ ἐκεῖνο ἔστι τὸ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς ῥεῦσαν, καὶ ἐκεῖνου μετέχομεν»⁴. Τοῦ αὐτοῦ ἐκ τοῦ γ' λόγου τῆς πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολῆς : «Ὅσοι μετέχομεν τοῦ σώματος, ὅσοι τοῦ αἵματος ἀπογενοῦμεθα τούτου, ἐννοεῖτε ὅτι τοῦ μηδὲν ἐκεῖνου διαφέροντος οὐδὲ διεστώτος μετέχομεν (πρὸς μετοχήν), ὅτι ἐκεῖνου τοῦ ἄνω καθημένου, τοῦ προσκυνουμένου παρὰ ἀγγέλων, τοῦ τῆς ἀκηράτου δυνάμεως ἐγγύς, τούτου ἀπογενοῦμεθα»⁵. Ἐκ τοῦ βίου Παύλου τοῦ ἐν τῷ Λάτρῳ : «Προσέρχεσθαι τοῖς ἀχράντοις μυστηρίοις ὡς ἀληθῶς μεθέξοντας ζωοποιῶ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ». Νικηφόρος ὁ Κάλλιτος εἰς τὸ ι' βιβλίον τῆς ἱστορίας αὐτοῦ εἰς κεφάλαιον ιη' : «Εἴτ' αὐθις ἀναπεσόντα τὴν μυστικὴν παραδοῦναι θυσίαν τῶν καθ' ἡμᾶς φρικτῶν τε καὶ ζωοποιῶν μυστηρίων ἐνζύμῳ ἄρτῳ καὶ οἴνῳ ἐξ ἀμπέλου γεγενημένῳ, ἃ καὶ εὐλογήσας μετ' εὐχαριστίας καὶ ἁγιασμοῦ, καὶ χάριτος μεταδίδους, καὶ ὡς ἀληθῶς σῶμα ἑαυτοῦ ταῦτα εἶναι μετὰ πίστεως παρεγγυησάμενος, μετασχεῖν ἐκείνους παρασκευάσαι, ἅτε δὴ τὰ κατὰ μηδὲν τῆς αὐτοῦ θείας σαρκὸς διαφέροντα· οὕτως δὲ καὶ εἰς τὸ ἐξῆς τοῖς πιστοῖς πράττειν εἰς μνεῖαν αὐτοῦ ἀκραίφνῃ παραδέδωκεν»⁶. Ἐκ τοῦ δ' λόγου Νικολάου τοῦ Καβάσιλα περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς : «Ἐπεὶ γὰρ οὐκ ἐνήν ἡμᾶς ἀνελθόντας τῶν αὐτοῦ μετασχεῖν, αὐτὸς κατελθὼν εἰς ἡμᾶς τῶν ἡμετέρων μεταλαμβάνει, καὶ οὕτως ἀκριβῶς οἷς ἔλαβε συνεφύη, ὥστε δι' ὧν ἡμῖν, ἃ παρ' ἡμῶν παρέλαβεν, ἀποδίδωσιν, ἑαυτοῦ μεταδίδωσι, καὶ σαρκὸς καὶ αἵματος μετέχοντες ἀνθρωπεῖου, τὸν Θεὸν

1. MPG. 63, 131. Ὡς λέγει ὁ Χρυσόστομος *μέχρι μία θυσία + Γ καὶ ἰδιόχειρος προσθήκη Δοσιθέου ἐν τῇ ᾠγ C.* 2. Εὐχολόγιον, σ. 97. 3. MPG. 20, 656.
4. MPG. 61, 200. 5. MPG. 62, 27. 6. Παρὰ Migne: βιβλ. α' κεφ. κη', PG. 145, 716.

αὐτὸν ταῖς ψυχαῖς δεχόμεθα καὶ σῶμα Θεοῦ καὶ αἷμα καὶ ψυχὴν Θεοῦ καὶ νοῦν καὶ θέλησιν οὐδὲν ἔλαττον ἢ ἀνθρώπινα»¹.

Ἐσθίω, ἔδομαι, τρέφομαι. Ἐκ τοῦ εἰς τὸν ἅγιον ἀπόστολον Θωμᾶν πανηγυρικοῦ λόγου Χρυσοστόμου: «Μακάριοι ὑμεῖς, οἱ καθ' ἐκάστην πανήγυριν δρώντες αὐτὸν καὶ τοῖς ὀφθαλμοῖς προσφέροντες, καὶ τοῖς στόμασιν ἀσπασζόμενοι, καὶ τοῖς ὁδοῦσιν ἐσθίοντες, καὶ μὴ καταναλίσκοντες ὃν ἐσθίετε. Ὡ μυστηρίων ξένων! ὦ μυστηρίων φρικτῶν! Ὁ καθήμενος ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς, ἐν ταῖς δεξιαῖς εὐρίσκεται τῶν ἁμαρτωλῶν, καὶ ὁ παρὰ τῶν ἀγγέλων ὑμνούμενος, παρὰ ἑυπαρῶν κρατεῖται χειρῶν, καὶ φέρει φερόμενος ὑπὸ τῶν ἀναξίων αὐτοῦ δούλων φέρειν αὐτόν»². Εἶτα: «Ὅπερ γὰρ ἂν λάβητε μέρος, ἐν ἐκείνῳ ὄλος εἰμί, ὁ παρὰ τοῦ Θωμᾶ ψηλαφηθεῖς»³. Τοῦ αὐτοῦ ἐκ τοῦ κε' λόγου τῆς α' πρὸς Κορινθίους: «Τοῦτο τὸ σῶμα ἔδωκεν ἡμῖν κατέχειν καὶ ἐσθίειν, ὅπερ ἀγάπης ἐπιτεταγμένης⁴ ἦν. Οὕς γὰρ ἂν φιλοῦμεν σφοδρῶς, καὶ διαδάκνομεν πολλάκις. Διὸ καὶ ὁ Ἰῶβ τὸν ἔρωτα τῶν οἰκετῶν τῶν περὶ αὐτὸν ἐνδεικνύμενος ἔλεγεν, ὅτι πολλάκις ἐκείνοι σφόδρα αὐτὸν φιλοῦντες ἔλεγον, «τίς ἂν δῶῃ ἡμῖν τῶν σαρκῶν αὐτοῦ πλησθῆναι»; Οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς τῶν σαρκῶν αὐτοῦ ἔδωκεν ἡμῖν πλησθῆναι»⁵. Καὶ πάλιν: «Τὸ γὰρ πάντων ἐκεῖ τιμιάτερον, τοῦτό σοι ἐπὶ τῆς γῆς δεῖξω κείμενον... Ἀλλὰ καὶ ἐσθίεις, καὶ λαβῶν οἴκαδε ἀναχωρεῖς.. Οὐ παιδίον ἀνθρώπου βασιλικόν, ἀλλ' αὐτὸν τὸν μονογενῆ λαμβάνων τοῦ Θεοῦ παιδα, οὐ φρίττεις;»⁶ Ἐκ τῆς μς' ὁμιλίας τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸν Ἰωάννην: «Οὐκ ἰδεῖν αὐτὸν μόνον παρέσχε τοῖς ἐπιθυμοῦσιν, ἀλλὰ καὶ ἄψασθαι καὶ φαγεῖν καὶ ἐμπῆξαι τοὺς ὀδόντας τῇ σαρκὶ καὶ συμπλακῆναι καὶ τὸν πόθον ἐμπῆξαι πάντα»⁷. Ἐκ τῆς πβ' ὁμιλίας τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸν Ματθαῖον: «Ἐνόησον ποίαν ἐτιμήθης τιμὴν, ποίας ἀπολαύεις τραπέζης. Ὅπερ οἱ ἄγγελοι βλέποντες φρίττουσι, καὶ οὐδὲ ἀντιβλέψαι τολμῶσιν ἀδεῶς διὰ τὴν ἐκείθεν φερόμενὴν ἀστραπὴν, τούτῳ ἡμεῖς τρεφόμεθα, τούτῳ ἀναφυρόμεθα, καὶ γεγόναμεν ἡμεῖς Χριστοῦ σῶμα ἐν καὶ σὰρξ μία»⁸. Καὶ μετ' ὀλίγα: «Ἀλλ' αὐτὸς ἡμᾶς τρέφει οἰκειῶς σῶματι καὶ διὰ πάντων ἡμᾶς ἑαυτῷ συμπλέκει»⁹. Ἐκ τοῦ λόγου τοῦ αὐτοῦ, τοῦ «ἐξελθόντες οἱ φαρισαῖοι συμβούλιον ἔλαβον»: «Ἡτοίμασται τράπεζα, ἓνα ἄρτον ἔχουσα ἐπ' αὐτῆς, οὐχ ὃν ὁ μύλος ἐλέπτυνε καὶ χεῖρες ἐμάλαξαν καὶ πῦρ ἐτελειώσεν, ἀλλ' ὃν παρθένος ἀρούρα¹⁰ ἄνευ ἀρότρου καὶ σπέρματος ὠρίμασεν»¹¹. Ἐκ τοῦ ἧ' βιβλίου Ὁριγένους κατὰ Κέλσου: «Ἡμεῖς δὲ τῷ (τοῦ)¹² παντὸς δημιουργῷ εὐχαριστοῦντες καὶ τοὺς μετ' εὐχαριστίας¹³ καὶ εὐχῆς τῆς ἐπὶ τοῖς δοθεῖσι προσαγομένους ἄρτους ἐσθίωμεν, σῶμα γενομένους ἁγίον τι καὶ ἀγιαζόν τοὺς μετὰ ὑγιοῦς προθέσεως αὐτῷ χρωμένους»¹⁴. Νικήτα Ἰκονιαίου τοῦ Σεΐδου ἐκ τοῦ κατὰ Ἀζύμων α' λόγου: «Οἱ γὰρ ἄρτοι ἐκείνοι οἱ ἐπὶ τῆς τραπέζης ἀδιαλείπτως προσκείμενοι τὸν παρ' ἡμῶν ἐσθιόμενον¹⁵ καθ' ἐκάστην προδιέγραφον ἄρτον». Ἐκ τῆς ἐρμηνείας Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας εἰς τὸ δ' βιβλ. εἰς τὸν Ἰωάννην: «Οἱ Ἰουδαῖοι ἠμφισβήτην, πῶς δύναται οὗτος ἡμῖν δοῦναι τὴν σάρκα φαγεῖν· καὶ γὰρ πρὸ τοῦ πιστεῦναι περιέργως ἐζήτην. Καὶ διὰ τοῦτο ὁ Χριστὸς τὸν τρώγον τὸ ἐσθίειν τὴν σάρκα οὐκ ἐξηγεῖται, ἀλλὰ τὴν πίστιν μόνην προτείνει. Τοῖς δὲ πιστεύουσιν ἀποστόλοις τὰ κλάσματα τοῦ ἄρτου ἔδωκεν εἰπὼν «τούτῳ ἐστὶ τὸ

1. MPG. 150, 598. 2. MPG. 59, 686. 3. Αὐτόθι. 5. MPG. 61, 204. 6. MPG. 61, 205/6. 7. MPG. 59, 260. 8. MPG. 58, 743/4. 9. Αὐτόθι. 11. MPG. 62, 706/7. 14. MPG. 11, 1565.

4. ἐπιτεταμμένης CG. 10. ἄρουρα C. 12. τοῦ MPG., > CG.
13. εὐχαριστίας CG. 15. ἐσθιόμενον CG.

σῶμά μου», καὶ τὸ ποτήριον ἔδωκεν εἰπὼν «τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου»¹. Νικόλαος ὁ Καβάσιλας εἰς τὸν δ' λόγον περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς : «Ὁ γὰρ ἄρτος οὗτος, τὸ σῶμα τοῦτο, ὅπερ ἐνθένδε ἀπὸ τῆς τραπέζης ἐκεῖ κομίζοντες ἤξουσι, τοῦτό ἐστιν ὅπερ ἀπὸ τῶν νεφελῶν τότε φανεῖται πᾶσιν ὀφθαλμοῖς, καὶ δεῖξει τὴν ὥραν ἀνατολῆς καὶ δύσεως δίλην ἀστραπῆς ἐν μιᾷ χρόνῳ ἕσπῃ»².

Τρώγω, πίνω, σιτοῦμαι. Ἐκ τοῦ β' λόγου τοῦ Ναζιανζινοῦ εἰς τὸ πάσχα : «Ἄλλ' ἀνεπαισχύντως καὶ ἀνευδοιάστως φάγε τὸ σῶμα καὶ πίε τὸ αἷμα, εἰ τῆς ζωῆς ἐπιθυμητικῶς ἔχεις»³. Ἐκ τῆς δ' ὁμιλίας Μακαρίου τοῦ Αἰγυπτίου : «Σωματοποιεῖ γὰρ εἰς βρώσιν καὶ πόσιν ὁ Κύριος, καθὼς γέγραπται ἐν τῷ εὐαγγελίῳ, «ὁ τρώγων τὸν ἄρτον τοῦτον ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα», ἵνα ἀναπαύσῃ ἀνεκκλητῶς καὶ ἐμπλήσῃ εὐφροσύνης πνευματικῆς τὴν ψυχὴν· καὶ γὰρ φησὶν, «ἐγὼ εἰμι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς»⁴. Ἐκ τῆς συνοδικῆς ἐπιστολῆς τῆς πατριαρχικῆς διοικήσεως τοῦ Ἀλεξανδρείας, ἧτις κεῖται ἐν τῇ β' ἀπολογίᾳ τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου : «Ποῖον ἢ πότε ἢ ποῦ τὸ ποτήριον κέκλασται τὸ μυστικόν; Ποτήρια γὰρ εἶναι πολλὰ κατὰ τὰς οἰκίας καὶ ἐν ἀγορᾷ μέση δῆλον, καὶ τούτων οὐδὲν ὁ θραύων ἀσεβεῖ· τὸ δὲ μυστικὸν ποτήριον, ὅπερ ἂν θραύσῃ ἐκὼν τις, ἀσεβῆ ποιεῖ τὸν ἐπιχειρήσαντα, παρὰ μόνους τοῖς νομίμως προεστῶσιν εὐρίσκεται· οὗτος ὁ τρόπος τούτου τοῦ ποτηρίου μόνος, ἄλλος οὐδεὶς. Τοῦτο ἡμεῖς νομίμως προσπίνετε τοῖς λαοῖς· τοῦτο ἡμεῖς ὑπὸ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ κανόνος παρελάβετε. Μόνων γὰρ ὑμῶν ἐστὶ προσπίνειν τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, τῶν δὲ ἄλλων οὐδενός. Ἄλλ' ὅσον τὸ μυστικὸν ὁ θλάων⁵ ἀσεβῆς, τοσοῦτον ἀσεβέστερος ὁ ἐνυβρίζων τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ· ἐνυβρίζει γὰρ ὁ παρὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸν θεσμόν⁶ τοῦτο ποιῶν»⁷. Χρυσόστομος εἰς τὸ ζ' κεφ. τοῦ Ἰωάννου : «Ὁ μὴ τρώγων αὐτοῦ τὴν σάρκα καὶ πίνων αὐτοῦ τὸ αἷμα οὐκ ἔχει ζωὴν ἐν ἑαυτῷ. Πῶς οὖν οὐδὲν ὀφελεῖ ἡ σὰρξ, ἧς ἄνευ ζῆν οὐκ ἔνι; Ὁρᾷς ὅτι τό, ἡ σὰρξ οὐκ ὀφελεῖ οὐδέν, οὐ περὶ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ εἴρηται, ἀλλὰ περὶ τῆς σαρκικῆς ἀκροάσεως;»⁸. Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ αὐτῷ κεφ. : «Ἡ γὰρ σὰρξ μου ἀληθὴς ἐστὶ βρώσις καὶ τὸ αἷμά μου ἀληθὴς ἐστὶ πόσις». Τί ἐστὶν ὁ λέγει; ἢ τοῦτο βούλεται εἰπεῖν, ὅτι ἀληθὴς βρώσις αὕτη ἐστὶν ἡ ψυχὴν σφύζουσα, ἢ πιστώσασθαι αὐτοὺς περὶ τῶν εἰρημένων, ὥστε μὴ νομίζειν αἰνιγμα εἶναι τὸ εἰρημένον καὶ παραβολὴν, ἀλλ' εἰδέναι ὅτι πάντως δεῖ φαγεῖν τὸ σῶμα»⁹. Ἀμβρόσιος¹⁰ ἐν τῷ α' κεφ. τοῦ ζ' περὶ μυστηρίων βιβλ. : «Ὡσπερ ἀληθῶς τοῦ Θεοῦ υἱὸς ἐστὶν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, οὐχ ὡς οἱ ἄνθρωποι διὰ τῆς χάριτος, ἀλλ' ὡς υἱὸς ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς, οὕτως ἀληθὴς ὑπάρχει σὰρξ, ὡς αὐτὸς ἔφη, ἦν λαμβάνομεν, καὶ ἀληθὴς ἐστὶ πόσις»¹¹. Ἐκ τοῦ α' λόγου περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς Νικολάου τοῦ Καβάσιλα : «Καὶ πλάττει μὲν αὐτοῖς ὀφθαλμὸν ἑαυτόν, φωτίζει δὲ αὐτὸς πάλιν, παρέχει δὲ ὄραν ἑαυτόν, καὶ τροφεὺς ὢν καὶ τροφή ἐστὶ, καὶ αὐτὸς μὲν ἐστὶν ὁ παρέχων τὸν ἄρτον τῆς ζωῆς, αὐτὸς δὲ ἐστὶν ὁ παρέχει»¹². Ἐκ τοῦ β' λόγου τοῦ αὐτοῦ : «Σιτούμενοι δὲ τὸν ἱερώτατον ἄρτον καὶ τοῦ θειοτάτου πίνοντες ποτηρίου, αὐτῆς μετέχομεν τῆς σαρκὸς αὐτοῦ καὶ τοῦ αἵματος, τῶν περὶ τῷ Σωτῆρι προσειλημμένων»¹³. Ἐν ταῦτῳ : «Ὁ δὲ τῆς ζωῆς ἄρτος καὶ τὸ ποτήριον τῆς εὐχαριστίας βρώσις ἐστὶ καὶ πόσις ἀληθινή»¹⁴. Καὶ πάλιν : «Ἡ δὲ τραπέζης δύναμις τὴν σάρκα

1. MPG. 73, 576.   2. MPG. 150, 624.   3. MPG. 36, 649.   4. MPG. 34, 481.   7. MPG. 25, 268.   8. MPG. 59, 265.   9. MPG. 59, 263.
11. De sacramentis VI, 1, 1. MPL. 16, 473.   12. MPG. 150, 500.
13. MPG. 150, 521.   14. Αὐτόθι.

5. θλαύων CG.   6. θερμόν Γ.   10. Ἀμβρόσιος Γ.   13. προσειλημένον CG.

τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ αἷμα κοινὰ ποιεῖ τῷ τελουμένῳ»¹. Ἐκ τοῦ γ' λόγου τοῦ αὐτοῦ: «Τὰ θυσιαστήρια δὲ τὴν τοῦ Σωτῆρος μιμεῖται χεῖρα, καὶ τὸν ἄρτον ἀπὸ τῆς ἀλλημιμένης² τραπέζης, ὡσπερ ἀπὸ τῆς ἀκηράτου χειρὸς ἐκείνης Χριστοῦ, κοιμιζόμεθα σῶμα καὶ πίνομεν τὸ αἷμα αὐτοῦ, καθάπερ οἱς πρώτοις ὁ Θεοπάτωρ τῆς ἱερᾶς ἐκοινωνήσε τραπέζης, τὴν φρίκης γέμουσαν φιλοτησίαν προπίνων»³.

Ἐκ τοῦ κατὰ αἰρέσεων διαλόγου Συμεῶν τοῦ Θεσσαλονίκης: «Ὑστερον δὲ αὐθις εἰσομισηθέντων τῶν ἱερῶν λειψάνων τοῦ θειοτάτου ἄρτου ἐν τῷ ἱερῷ ποτηρίῳ, δεικνύνται τοῦτο πᾶσιν, ὅπερ ἐστὶν ὁ Χριστός, αὐτὸ αὐτοῦ⁴ ἀληθῶς τὸ σῶμα καὶ αἷμα, ἃ διὰ τὸν λαὸν αὐτοῦ τὸν περιούσιον ἱερούργησε, καὶ γεύεσθαι καὶ βλέπειν καὶ ἄπτεσθαι παρέχει τε καὶ ἐφίεται. Διὸ καὶ ὁ ἱερὸς λαὸς ἐκ ψυχῆς ὄρᾳ τοῦτον καὶ προσκυνεῖ καὶ τὰ πρὸς σωτηρίαν αἰτεῖται»⁵. Ἐκ τοῦ κατὰ αἰρέσεων διαλόγου τοῦ αὐτοῦ: «Μέσος ἡμῶν πρόκειται καὶ ἀοράτως Χριστός καὶ ὄρατῶς τῷ θείῳ ἄρτῳ τοῦ σώματος καὶ τῷ σεπτῷ ποτηρίῳ τοῦ αἵματος τὰ πάθη δεικνύς ἑαυτοῦ, τὴν σφαγὴν, τοὺς ἥλους, τὸ σῶμα, τὸν θάνατον. Τρόμῳ παραστῶμεν ἐγγιζόντες αὐτῷ, καὶ ἀμέσως τοῦτον ὄρωντες, τέμνοντές τε καὶ ἐσθιόντες καὶ πίνοντες ἐκ τοῦ αἵματος, καὶ ἐτέροις μεταδιδόντες κατὰ τὴν δοθείσαν χάριν ἡμῖν. Τότε θαυμάζει τὰ χερουβίμ, ἐξίσταται τὰ σεραφίμ, πᾶσα θειοτάτη δύναμις πέφρικε καθορῶσα, καὶ δέει παρίσταται, καὶ τὴν οἰκίαν ἐπιγινώσκει φύσιν ὡς κτιστὴ καὶ ἀσθενής, καὶ ἐκπλήκτως δοξάζει τῆς Θεοῦ τὸ ἄμετρον ἀγαθότητος. Μεθ' ἡμῶν ἴσταται ταῦτα, κύκλῳ τοῦ θυσιαστηρίου συσσελλόμενα φόβῳ μένει. Ἐπιθυμοῦσιν ἀτενίζεῖν τῷ μυστηρίῳ· οὐ γὰρ ἀπράκτως παρίστανται· ἐκεῖθεν τοῦ ἰδίου φάους⁶ δέχονται τὴν ἀκτίνα· αὐτόθεν γὰρ τοῦ φωτός αὐτῶν ἡ πηγὴ, ἡ τοῦ πύρρος αὐτῶν θέρη, ἡ ζωὴ, ἡ σοφία, ἡ μύησις»⁷.

Μεταλαμβάνω καὶ κοινωνῶ. Ἐκ τῆς λειτουργίας τοῦ Χρυσοστόμου: «Ὡστε γενέσθαι τοῖς μεταλαμβάνουσιν εἰς νῆψιν ψυχῆς, εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, εἰς κοινωνίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, εἰς βασιλείας οὐρανῶν πλήρωμα, εἰς παρρησίαν τὴν πρὸς σὲ, μὴ εἰς κριμα ἢ εἰς κατάκριμα»⁸. Ἐκ τοῦ β' διαλόγου Θεοδοῦρου, ἡτοῖ ἐρανιστοῦ καὶ ὀρθοδόξου: «Ἐρ. Μετὰ δὲ γε τὸν ἁγιασμόν πῶς ταῦτα προσαγορεύεις; Ὁρθόδ. Σῶμα Χριστοῦ καὶ αἷμα Χριστοῦ. Ἐρ. Καὶ πιστεύεις γε σῶματος Χριστοῦ μεταλαμβάνειν καὶ αἵματος; Ὁρθόδ. Οὕτω πιστεύω»⁹. Ἐκ τῆς ἐρημνείας Θεοφυλάκτου¹⁰ εἰς τὸ ζ' κεφ. Ἰωάννου: «Ὡσπερ οὖν καὶ τὴν πνευματικὴν βρωσιν τῆς τοῦ Κυρίου σαρκὸς οὐ νοεῖ, ἧς οἱ μὴ μεταλαμβάνοντες ἀμέτοχοι ἔσονται τῆς αἰωνίου ζωῆς, ὡς μὴ παραδεξάμενοι τὸν Ἰησοῦν, τὸν ὄντα ζῶν ἄληθινὴν· οὐ γὰρ ψιλοῦ ἀνθρώπου σὰρξ ἐστὶν ἡ ἐσθιομένη, ἀλλὰ Θεοῦ καὶ θεοποιεῖν δυναμένου, ὡς ἀνακραθεῖσα θεότητι»¹¹. Ἐκ τοῦ εἰς τὸν εὐαγγελισμόν α' λόγου Γρηγορίου τοῦ θαυματουργοῦ: «Ἐν τῇ τῶν ἀλόγων φάτιν ἀνεπαύσατο ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ἵνα τοῖς ὄντως ἀλόγοις ἀνθρώποις κατὰ προαίρεσιν λογικῆς μετάδωξη αἰσθήσεως, ἐν τῇ τραπέζῃ τῶν κτηνῶν προετέθη ὁ οὐράνιος ἄρτος, ἵνα τοῖς κτηνώδεσιν ἀνθρώποις μυστικῆς βρώσεως χορηγήσῃ¹² μετάληψιν»¹³. Σημ. ὅτι ἡ μυστικῆς βρώσεως μετάληψις οὐκ ἐστὶν αἰσθητὸς ἄρτος. Ἐκ τῆς κδ'

1. Αὐτόθι. 3. MPG. 150, 577, 580. 5. Περί τῆς ἱερᾶς λειτουργίας κθ', MPG. 155, 300. 7. Παρὰ Migne: Περί ἱερωσύνης, PG. 155, 968.

8. Εὐχολόγιον, σ. 71. 9. MPG. 83, 168, πρβλ. καὶ ἀνωτ. σ. 486.

11. MPG. 123, 1309. 13. MPG. 10, 1153.

2. ἀλλημιμένης CG. 4. αὐτὸν CG. 6. φαούς Γ. 10. Θεοφυλάκτου Γ. 13. χωρηγήσῃ CG.

ὀμιλίας Χρυσοστόμου τῆς α' πρὸς Κορινθίους : «Ἐτέραν μᾶζαν καὶ ζύμην προσήγαγε, τὴν ἑαυτοῦ σάρκα, φύσει μὲν οὖσαν (τὴν αὐτὴν)¹, τῆς ἁμαρτίας² δὲ ἀπηλλαγμένην καὶ ζωῆς γέμουσαν, καὶ πᾶσιν ἔδωκεν αὐτῆς μεταλαμβάνειν, ἵνα ταύτη τρεφόμεθα³». Ἐκ τοῦ δ' βιβλίου περὶ Τριάδος τοῦ θείου Ἰλαρίου : «Ὁ Χριστὸς οὐκ ἔστιν ἐν ἡμῖν κατὰ συμφωνίαν θελήσεως, ἀλλὰ φύσει μένει ἐν ἡμῖν. Καὶ γὰρ τὴν φύσιν τῆς σαρκὸς αὐτοῦ πρὸς φύσιν αἰδιότητος ὑπὸ τῷ μυστηρίῳ ἡμῖν τῆς κοινωνίας τῆς σαρκὸς συνέδειξε· ταύτη γὰρ ἐν οἱ πολλοὶ ἔσμεν⁴. Λέοντος ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας ἐκ τῆς γ' ἐπιστολῆς κατὰ ἀζύμων : «Καὶ ἔτι θύομεν εὐδοκίᾳ τοῦ Πατρὸς τὸν νοητὸν ἁμνόν, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, καὶ τοῦ ἀχράντου σώματος αὐτοῦ καὶ τοῦ τιμίου αἵματος εἰς ἄφρασιν ἁμαρτιῶν⁵ καθ' ἐκάστην μεταλαμβάνομεν⁶. Ἐκ τῆς πρὸς Φίλιππον σχολαστικὸν ἐπιστολῆς Νείλου μαθητοῦ τοῦ Χρυσοστόμου : «Ἐκ παπύρου καὶ κόλλης χάρτης κατασκευασθεῖς, χάρτης ψιλὸς καλεῖται· ἐπεὶ δὲ ὑπογραφὴν δέξεται βασιλέως, δῆλον ὡς σάκρα ὀνομάζεται. Οὕτω μοι νόει καὶ τὰ θεῖα μυστήρια· πρὸ μὲν τῆς ἐντεύξεως τοῦ ἱερέως καὶ τῆς καθόδου τοῦ ἁγίου Πνεύματος ψιλὸν ἄρτον ὑπάρχειν καὶ οἶνον κοινόν τὰ προκειμένα λέγομεν· μετὰ δὲ τὰς φοβερὰς ἐκείνας ἐπικλήσεις καὶ τὴν ἐπιφοίτησιν τοῦ ζωοποιοῦ καὶ προσκυνητοῦ καὶ ἀγαθοῦ Πνεύματος οὐκ ἔτι ψιλὸν ἄρτον καὶ κοινόν οἶνον τὰ ἐπιτεθειμένα τῇ ἁγίᾳ τραπέζῃ πιστεύομεν καὶ ὁμολογοῦμεν εἶναι, ἀλλὰ σῶμα καὶ αἷμα τίμιον καὶ ἀχραντὸν Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ τῶν ἀπάντων, καθαρῖζον ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ τοὺς μεταλαμβάνοντας φῶβῳ καὶ πόθῳ⁷. Καὶ ἀνόνητός τις κατὰ ἀζύμων ταῦτά φησιν : «Οἱ γὰρ ἐν τῷ φωτὶ περιπατοῦντες τῆς χάριτος ἄρτον ἐσθίουσι τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ καὶ πίνουσι αἷμα τὸ ἄχραντον αὐτοῦ, καὶ οὕτως ἔχουσι μετ' ἀλλήλων καὶ μετὰ Χριστοῦ κοινωνίαν, καθαρῖζόμενοι, ὥσπερ εἴρηται, ἀπὸ πάσης ἁμαρτίας. Εἶτα καὶ μόνη καινὴ κτίσις ἐστὶν ἐν Χριστῷ ἢ τῶν πιστῶν Ἐκκλησία, ἐν ἣ ὁ μόνος ὁ ἄρτος τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ ποτήριον τοῦ ἀχράντου αὐτοῦ καὶ θείου αἵματος, ἢ δὲ καινὴ κτίσις ἐσμέν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ». Ἐκ τοῦ δ' λόγου Νικολάου Καβάσιλα : «Ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν φυσικῶν τὸ νῦν αἷμα τῶν παιδῶν οὐκ ἔτι καὶ τῶν γεγεννηκότων ἐστίν, ἀλλ' ἦν ἐκείνων πρὶν ἢ τῶν παιδῶν εἶναι, καὶ τοῦτο ποιεῖ τὸ γένος, ὅτι ὁ νῦν τούτων, ἐκείνων πρότερον ἦν· τὸ δὲ τῆς τελετῆς ἔργον, τὸ αἷμα τῷ ζῶμεν, νῦν ἐστὶν αἷμα Χριστοῦ, καὶ ἡ σάρξ, ἦν πηγνυσὶν ἡμῖν τὸ μυστήριον, σῶμά ἐστι τοῦ Χριστοῦ, καὶ κοινὰ ἐστὶ τὰ μέλη καὶ κοινὴ ἡ ζωὴ καὶ τοῦτό ἐστιν ἡ ἀληθῆς κοινωνία, ὅταν ἀμφοῖν τὸ αὐτὸ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον παρῆ⁸». Ἐκ τῶν λεγομένων Ἀμφιλοχίων Φωτίου πατριάρχου : «Ἡ μετάληψις τοῦ δεσποτικοῦ σώματός τε καὶ αἵματος, τροφὴ τις οὖσα νοερά καὶ τὰς ψυχικὰς δυνάμεις ἀναρρῶν-νύσα, ἐπεὶ τῷ ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος συνεστῶτι προσφέρεται ζῶν, ἐν σωματικῇ οὐσίᾳ καὶ αὐτῇ⁹ τὴν πνευματικὴν χάριν καὶ τὸν ἁγιασμόν παρέχει· ὅθεν διὰ τοῦ στόματος εἰς τοὺς μυστικῶς θαλάμους τῆς φύσεως προϋτοῦσα, εἰς ὅλον μὲν οἰκονομεῖται, ὅλον δὲ καθαγιάζει τὸ ζῶν, μᾶλλον δὲ εἰς αὐτὴν τὴν ψυχὴν καὶ τὸν νοῦν τῆς χάριτος καὶ τοῦ ἁγιάσματος ἐπιδαψιλεύεται τὴν ἐνέργειαν. Καὶ μετ' ὀλίγα : «Τούτων δὲ πάντων τῶν ἀγαθῶν ἀρραβῶνα καὶ θεμέλιον τοῦ οἴκελου σώματος καὶ αἵματος τὴν μετάληψιν προκατεβάλλετο, ὡς ἂν ταύτης ἐν μετουσίᾳ γε-

3. MPG. 61, 201. 4. De Trinitate 8, 13. MPL. 10, 246. 5. «Ἐκκλ. Ἀλήθεια» 4 (1886/7) 152. 6. MPG. 79, 104. 8. MPG. 150, 600.

1. τὴν αὐτὴν MPG., > CG. 2. ἁμαρτίας, ἁμαρτιῶν CG. 3. τρεφόμεθα CG. 7. τοῦ > C. 9. αὐτῇ CG.

νόμει τῆς οὐρανίου καὶ ἀθανάτου ζωῆς ἐν ἑαυτοῖς ἔχει πιστεύωμεν¹ τὰ προοίμια. Καὶ γὰρ καὶ ἡ ἐνυπόστατος ἀλήθειά φησιν : «ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα καὶ πίνων μου τὸ αἷμα ἔχει ζωὴν αἰώνιον» ἐπειδὴ τῇ μετοχῇ τῆς ἀχράντου σαρκὸς αὐτοῦ σύσσωμοι καθιστάμεθα καὶ τῆς ἀφθαρσίας καὶ ἀθανασίας καταξιούμεθα². Ἐκ τοῦ δ' βιβλίου τῆς εἰς τὸν Ἰωάννην ἐρημησίας Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας : «Τὸν αὐτὸν οὖν ἄρα καὶ ἡμεῖς τρόπον, εἰ καὶ φθαρτοὶ διὰ τὴν φύσιν ἐσμὲν τῆς σαρκὸς, ἀλλὰ τῇ μίξει τὴν ἑαυτῶν ἀφέντες ἀσθένειαν, εἰς τὸ ἐκείνης ἴδιον ἀναστοιχειούμεθα, τοῦτ' ἔστι τὴν ζωὴν. Ἔδει γάρ, ἔδει μὴ μόνον διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰς ζωῆς καινότητα τὴν ψυχὴν ἀνακτιῆσθαι, ἀλλὰ γὰρ καὶ τὸ παχὺ τοῦτο καὶ γῶδες σῶμα διὰ παχυτέρας καὶ συγγενοῦς ἀγιάζεσθαι μεταλήψεως καὶ καλεῖσθαι πρὸς ἀφθαρσίαν»³. Ἐκ τῆς ἡ' νεαρᾶς τοῦ μεγάλου Ἰουστινιανοῦ : «Ἐν οἷς μοναστήριόν τε καθιδρῦθη καὶ ἱερὰ γέγονε λειτουργία, ὅποια⁴ εἰωθὸς ἔστιν ἐν ταῖς ἀγιοτάταις ἐκκλησίαις γίνεσθαι, τῶν τε θεῶν ἀναγινωσκομένων Γραφῶν, τῆς τε ἱερᾶς καὶ ἀρρήτου μεταδιδομένης κοινωνίας, μοναχικῆ τε ἐκεῖσε γέγονεν οἰκῆσις».

Ἀγιαζῶ, ἱερουργῶ. Ἐκ τῆς λειτουργίας τοῦ μεγάλου⁵ Βασιλείου καὶ τοῦ Χρυσοστόμου : «Ἐπὲρ τῶν προσκομισθέντων καὶ ἁγιασθέντων τιμῶν δώρων τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν»⁶. Ἐν οἷς ὁ Καβάσιλας ἐν τῷ λδ' κεφ. περὶ τῆς λειτουργίας φησιν : «Οὐχ ἵνα ταῦτα δέξωνται ἁγιασμόν, διὰ τοῦτο γὰρ ἁγιασθέντα ταῦτα εἶπεν, ἵνα μὴ σὺ τοῦτο νομίσης, ἀλλ' ἵνα ἡμῖν αὐτῶν μεταδοῖεν⁷ τοῦτο γὰρ ἔστι τό, «φιλάνηρωπον Θεόν, τὸν προσδεξάμενον αὐτά, τὴν χάριν ἡμῖν ἀντικαταπέμψαι»⁷. Ἐκ τοῦ β' λόγου κατὰ τῆς αἰρέσεως τῶν εἰκονομάχων τοῦ ἀγιοτάτου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Νικηφόρου : «Διὸ κατὰ τὸν τῆς εἰκόνος λόγον, ὃν αὐτοὶ εἰσηγήσασθε, ἐξ ἀνάγκης ἢ συγκαταθῆσθαι τὸν Λόγον ὁμολογήσατε διὰ τὴν μίαν ὑπόστασιν, ἢ διὰ τὸ ἀπερίγραπτον εἶναι κχωρισθαι τοῦ σώματος, καὶ οὐδὲν πλεονῆρον κοινῶ καὶ οἴνου ἱερουργήσατε ἢ μεταλήψασθε⁸ σωτηρίας δὲ ἢ ἁγιασμοῦ μετέχειν οὐδὲ ὑπονοεῖν ἄξιον. Ὁ δὲ πιστὸς οὐκ ἀποκλανᾷται⁹ πιστεύει γὰρ ὅτι σῶμα Χριστοῦ ἔστι τὸ παρὰ τοῖς πιστοῖς ἱερουργούμενον, καὶ ἐν χερσὶ συνέχων περιγεγραμμένον οἶδεν, ἐδηδοκῶς τε ἁγιαζεται, καὶ ἁμαρτιῶν καθαίρεται, καὶ βασιλείας οὐρανῶν ἐπιτεύξεσθαι⁹ διὰ τούτων ἀσφαλῆ τὴν ἐλπίδα κέχτηται»⁹. Ἐκ τοῦ κατὰ αἰρέσεων διαλόγου Συμεῶν τοῦ Θεσσαλονίκης : «Τοῦτο φρίκης ἀπάσης μεστόν¹⁰ δείκνυσιν γάρ, ὡς οἰκονόμος τῶν τοῦ Θεοῦ μυστηρίων γίνεται, καὶ οὐκ ἄλλον, ἀλλὰ τὸν Ἰησοῦν τὸν ζῶντα ἄρτον λαμβάνει ἱερουργεῖν, καὶ τὴν ἱερωσύνην αὐτοῦ καὶ αὐτὸν ὡς παρακαταθήκην πιστεύεται»¹⁰. Ἐκ τοῦ κατὰ αἰρέσεων διαλόγου τοῦ αὐτοῦ : «Τοῦτο δὲ τὸ ἀντίδωρον ἡγιασμένος ἄρτος ἔστιν, ἐν τῇ προθέσει προσενεχθεῖς, οὗ τὸ μεσαίτατον ἐκβληθὲν ἱερουργήθη καὶ σῶμα Χριστοῦ γέγονεν»¹¹.

Ἀποφαίνουμαι, γίνουμαι, ἀναδείκνυμι, τελῶ. Πρόκλος Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχης περὶ τῆς ἱερουργίας : «Διὰ τοιούτων τοίνυν εὐχῶν τὴν ἐπιφοίτησιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος προσεδόκων¹², ὅπως τῇ αὐτοῦ θεῆς παρουσίᾳ τὸν προκείμενον εἰς ἱερουργίαν ἄρτον καὶ οἶνον ὕδατι μεμιγμένον αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀποφήνηται καὶ ἀναδείξῃ¹² ὅπερ οὐκ ἔλαττον

2. MPG. 101, 452/3.

3. MPG. 73, 580.

6. Εὐχολόγιον, σ. 74. 101.

7. MPG. 150, 445.

9. MPG. 100, 373.

10. Παρὰ Migne : Περί τῶν

ἱερῶν χειροτονιῶν ραβ', PG. 155, 392.

11. Παρὰ Migne : Περί τῆς ἱερᾶς λει-

τουργίας π', PG. 155, 301.

1. πιστεύωμεν CG.

4. ὅποια CG.

5. τοῦ μεγάλου + *ἰδιόχειρος προσθήκη**Δοσιθέου ἐν τῇ φ' C.*

8. ἐπιτεύξεσθαι CG.

12. προσεδόκων CG.

καὶ μέχρι τοῦ νῦν γίνεται, καὶ μέχρι τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος γενήσεται»¹. Ἐκ τῆς α' μυσταγωγικῆς κατηχήσεως Κυρίλλου Ἱεροσολύμων πατριάρχου: «Ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος τῆς εὐχαριστίας πρὸς τῆς ἁγίας ἐπικλήσεως τῆς προσκυνητῆς Τριάδος ἄρτος ἦν καὶ οἶνος λιτός· ἐπικλήσεως δὲ γενομένης, ὁ μὲν ἄρτος γίνεται σῶμα Χριστοῦ, ὁ δὲ οἶνος αἷμα Χριστοῦ»². Ἐκ τοῦ κζ' κεφ. Βασιλείου περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος: «Τὰ τῆς ἐπικλήσεως ῥήματα ἐπὶ τῇ ἀναδείξει τοῦ ἄρτου τῆς εὐχαριστίας καὶ τοῦ ποτηρίου τῆς εὐλογίας τίς τῶν ἁγίων ἐγγράφως ἡμῖν καταλέλοιπεν; Οὐδὲ γὰρ τούτοις ἀρκοῦμεθα, ὧν ὁ ἀπόστολος ἦ τὸ εὐαγγέλιον ἐπεμνήσθη, ἀλλὰ καὶ προλέγομεν καὶ ἐπιλέγομεν ἕτερα, ὡς μεγάλην ἔχοντα πρὸς τὸ μυστήριον τὴν ἰσχύϊν, ἐκ τῆς ἀγράφου διδασκαλίας παραλαβόντες»³. Ἐκ τῆς ἐπιλύσεως τοῦ ι' ἀναθεματισμοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας τοῦ ἁγίου: «Τὴν ἁγίαν καὶ ζωοποιὸν καὶ ἀνάιμακτον ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τελοῦμεν θυσίαν οὐχ ἑνὸς τῶν καθ' ἡμᾶς καὶ ἀνθρώπου κοινοῦ σῶμα εἶναι πιστεύοντες⁴ τὸ προκείμενον, ὁμοίως δὲ καὶ τὸ τίμιον αἷμα, δεχόμενοι δὲ μᾶλλον ὡς ἴδιον σῶμα γεγονὸς καὶ μέντοι καὶ αἷμα τοῦ τὰ πάντα ζωογονοῦντος Θεοῦ»⁵. Ἐκ τοῦ λζ' κεφ. τοῦ κατηχητικοῦ λόγου τοῦ Νύσσης: «Τὸ ἀθανάτισθὲν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ σῶμα ἐν τῷ ἡμετέρῳ γενόμενον⁶ σῶματι ὄλον πρὸς ἑαυτὸ μεταποιεῖται καὶ μετατίθησιν»⁷. Ἐκ τῶν κατὰ Σωτηρίου ἀντιρρητικῶν Νικολάου Μεθώνης: «Ὅποτε τοῖνυν καὶ ὁ ἀγαθὸς καὶ πανάγαθος καὶ ὑπεράγαθος Κύριος, Θεὸς ὧν τέλειος, κἄν ἄνθρωπος διὰ φιλάνθρωπιαν τέλειος γέγονεν, οὐκ ἄλλην τινὰ παρακαινοτομήσας ἑαυτῷ φύσιν σώματος, ἀλλ' αὐτὸ τὸ ἡμέτερον προσλαβόμενος φύραμα, καὶ διὰ τῶν ἡμῖν συνήθων καὶ ἀναγκαίων τὴν διαμονὴν τούτῳ δοῦς καὶ συντήρησιν, τοῦ ἄρτου βρώματος καὶ τοῦ κεκραμένου⁸ ὕδατι πώματος, ἀκόλουθον ἂν εἴη καὶ τοῦ Κυρίου σῶμα καὶ αἷμα τὸν ἄρτον καὶ τὸ εἰρημένον ποτήριον κατὰ τὰ αὐτὰ λέγειν γίνεσθαι. Ὅτε μὲν ἔτι τοῖς ἀνθρώποις συνανεστρέφετο τῇ κατὰ φύσιν ἀλλοιωτικῇ δυνάμει, νῦν δὲ τῇ πνευματικῇ καὶ θεῖα μεταποιούμενα πρὸς εὐεργεσίαν καὶ σωτηρίαν τῶν μετεχόντων»⁹.

Χαρίζομαι, παραδίδωμι. Ἐκ τοῦ κατὰ ἀζύμων Ἰωάννου Ἱεροσολύμων πατριάρχου: «Τοῦτο δὲ καὶ παρ' ἡμῖν, ἐπεὶ καὶ σῶμα Χριστοῦ, τὴν ἐλευθερίαν χαρίζεται, τοῦτο τῶν φαύλων ἔργων δωρεῖται τὴν ἄφρῃν, τοῦτο τῆς αἰωνίου ζωῆς καθέστηκεν αἷτιον, τοῦτο τὴν καρδίαν ἡμῶν στηρίζει μὴ ἐξολισθαίνειν ὄψον πρὸς τὰ κακά, εἰ μὴ ῥαθυμῆσομεν»¹⁰. Ἐκ τοῦ κατὰ ἀζύμων Νικολάου ἐπισκόπου Μεθώνης: «Οὕτω πιστεύομεν, οὕτω προσφέρομεν ἄρτον τέλειον, ζῶντα, εἴτουν σῶμα Χριστοῦ τέλειον, καὶ μετὰ τὸ πάθος διαμμενηκός, καὶ δλόκληρον—οὐδὲ γὰρ ὅστοῦν αὐτοῦ συνετριβή—καὶ τῆς θείας ζωῆς ἀχώριστον, τοιοῦτον οἶον αὐτὸς ὁ πρῶτος ἡμῶν καὶ μέγας ἀρχιερεὺς καὶ θύτης καὶ θῦμα τοῖς οἰκείοις μύσταις παρέδωκεν¹¹· αὐτοῖ τε πάλιν οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται τοῦ Λόγου καὶ ὑπηρέται τῇ Καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ τῇ ἀπὸ περάτων ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης παρέδωκαν· πάντες μὲν τῇ ἐν Ἱεροσολύμοις, Πέτρος καὶ Παῦλος τῇ ἐν Ἀντιοχείᾳ, Παῦλος δὲ ἰδίως καὶ πάση τῇ οἰκουμένῃ, Μάρκος τῇ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, Ἰωάννης καὶ Ἀνδρέας τῇ ἐν Ἀσίᾳ τε καὶ Εὐρώπῃ, καὶ πάντες τῇ πανταχοῦ. Οὐδὲ γὰρ Πέτρος καὶ Παῦλος ἑαυτοῖς ἔμελλον καὶ τοῖς λοιποῖς ἀποστόλοις ἐναντιοῦσθαι καὶ αὐτῷ τῷ Χριστῷ, καὶ ἄλλο τῇ ἐν Ῥώμῃ Ἐκκλησίᾳ παραδιδόναι παρ' ὃ παρέλαβόν τε αὐτοὶ καὶ τοῖς ἄλλοις παρέδωκαν»¹².

1. MPG. 65, 852. 2. MPG. 33, 1072. 3. MPG. 32, 188. 5. Ἐπίλ. α', MPG. 76, 512. 7. MPG. 45, 93. 9. Λοσιθέου, Τόμος ἀγάπης, σ. 533. 12. MPG. 135, 513.

4. πιστεύσαντες CG. 6. γινώμενον CG. 8. κεκραμένου CG.
10. ῥαθυμῆσωμεν CG. 11. παρέδοκεν CG.

Λατρεύεται. Ἐκ τῆς κδ' ὀμιλίας εἰς τὴν α' πρὸς Κορινθίους τοῦ Χρυσοστόμου : «Τοῦτο τὸ σῶμα καὶ ἐπὶ φάτνης κείμενον ἠδέσθησαν μάγοι, καὶ ἄνδρες ἀσεβεῖς καὶ βάρβαροι τὴν πατρίδα καὶ τὴν οἰκίαν¹ ἀφέντες καὶ ὁδὸν ἐστείλαντο μακράν, καὶ ἐλθόντες μετὰ φόβου καὶ τρόμου πολλοῦ προσεκύνησαν»². Καὶ μετ' ὀλίγα : «Διαναστήσωμεν τοίνυν ἑαυτοὺς καὶ φρίξωμεν³ καὶ πολλῶ τῶν βαρβάρων ἐκείνων πλείονα ἐπιδειξόμεθα⁴ τὴν εὐλάβειαν, ἵνα μὴ ἀπλῶς μηδὲ ὡς ἔτυχε προσελθόντες, πῦρ ἐπὶ τὴν δαυτῶν σωρεύσωμεν κεφαλὴν»⁵. Ἐκ τοῦ ἔκτου περὶ ἱεροσύνης : «Τότε καὶ ἄγγελοι παρεστήκασιν (ιερουργοῦντι δηλονότι) τῷ ἱερεῖ, καὶ οὐρανίων δυνάμεων ἅπαν τάγμα βοᾷ, καὶ ὁ περὶ τὸ θυσιαστήριον πληροῦται τόπος εἰς τιμὴν τοῦ κειμένου. Καὶ τοῦτο ἱκανὸν μὲν καὶ ἐξ αὐτῶν πεισθῆναι τῶν ἐπιτελουμένων τότε. Ἐγὼ δὲ καὶ τινος ἤκουσα διηγουμένου ποτέ, ὅτι αὐτῷ τις πρεσβύτης, θαυμαστός ἀνὴρ καὶ ἀποκαλύψεις ὄραν εἰωθώς, ἔλεγεν ὄψεως ἤξιώσθαι τοιαύτης ποτέ, καὶ κατὰ τὸν καιρὸν ἐκείνον ἄφνω πλήθος ἀγγέλων ἰδεῖν, ὡς αὐτῷ δυνατὸν ἦν, στολὰς ἀναβεβλημένων λαμπρὰς καὶ τὸ θυσιαστήριον κυκλοπόντων καὶ κάτω νεύοντων, ὡς ἂν εἰ τις στρατιώτας παρόντος βασιλέως ἐστηκότας ἴδοι»⁶. Ἀμβρόσιος βιβλ. γ' περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος κεφ. ιβ' : «Γῆν ἔφη τὴν σάρκα τοῦ Χριστοῦ, ἣ ἐν τοῖς μυστηρίοις λατρεύομεν, καὶ ἣ οἱ ἀπόστολοι ἐλάτρευσαν»⁷. Ἐκ τῆς ἐρμηνείας τοῦ ἠ' ψαλμοῦ Ἀγιοσύνης : «Οὐδεὶς τὴν σάρκα τοῦ Χριστοῦ ἔσθιει, εἰ μὴ πρότερον λατρεύσει»⁸. Ἐκ τοῦ κατὰ αἱρέσεων διαλόγου Συμεῶν τοῦ Θεσσαλονίκης : «Ὑστερον δ' αὐθις εἰσομοισθέντων τῶν ἱερῶν λειψάνων τοῦ θειοτάτου ἄρτου ἐν τῷ ἱερῷ ποτηρίῳ, δεικνύται τοῦτο πᾶσιν, ὅπερ ἐστὶν ὁ Χριστός, αὐτὸ αὐτοῦ ἀληθῶς τὸ σῶμα καὶ αἷμα, ἃ διὰ τὸν λαὸν αὐτοῦ τὸν περιοῦσιον ἱερούργησε, καὶ γεῦσθαι καὶ βλέπειν καὶ ἄπτεισθαι παρέχει τε καὶ ἐφίεται. Διὸ καὶ ὁ ἱερός λαὸς ἐκ ψυχῆς ὀρεῖ τοῦτον καὶ προσκυνεῖ καὶ τὰ πρὸς σωτηρίαν αἰτεῖται»⁹. Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ αὐτῷ : «Καὶ αὐτὸν δὲ τὸν ἐν τῷ ποτηρίῳ ζῶντα ἄρτον μετὰ τοῦ αἵματος μέχρις ἐδάφους ὀλοψύχως δεῖ προσκυνεῖν, καὶ οὕτω τὰς χεῖρας δεσμεῖν σταυρικῶς πρὸς ἔνδειξιν τῆς δουλείας καὶ τῆς τοῦ ἐσταυρωμένου ὀμολογίας· ἐπει καὶ αὐτοῦ κοιναίνεισθαι προσέρχεται καὶ οὕτω μετὰ φόβου καὶ φρίκης καὶ ταπεινώσεως καρδίας δεῖ προσέρχεσθαι»¹⁰. Ἐκ τοῦ κδ' κεφ. περὶ τῆς λειτουργίας Νικολάου τοῦ Καβάσιλα : «Εἰ δέ τινες τῶν προσκλιπόντων, εἰσιόντι μετὰ τῶν δώρων τῷ ἱερεῖ, ὡς σῶμα Χριστοῦ καὶ αἷμα τὰ κομζόμενα δῶρα προσκυνοῦσιν καὶ διαλέγονται, ἀπὸ τῆς εἰσόδου τῶν προηγιασμένων δώρων ἠπατήθησαν, ἀγνοήσαντες τὴν διαφορὰν τῆς ἱεουργίας ταύτης καὶ ἐκείνης. Αὕτη μὲν γὰρ ἐν ταύτῃ τῇ εἰσόδῳ ἅπαντα ἔχει τὰ δῶρα καὶ οὐπω τετελειωμένα, ἐκείνη δὲ τέλεια καὶ ἡγιασμένα καὶ σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ»¹¹. Ἐκ τοῦ κατὰ αἱρέσεων διαλόγου Συμεῶν τοῦ Θεσσαλονίκης : «Ὅθεν προσεκτέον τῷ ἱερεῖ εἰς πάντα τὰ ἅγια καὶ τὴν ἱερὰν παρακαταθήκην, τὸν προηγιασμένον καὶ ἠνωμένον τῷ θεῷ αἷματι ζωοποιτὸν καὶ πανάγιον ἄρτον, ὥστε ἐν πυξίῳ καθαρῷ καὶ ἀσφαλεῖ ἔχειν καὶ μετὰ καθαρῷ ἠσφαλισμένον ὑφάσματος καὶ τιμίου· αὐτὸς γάρ ἐστι τὸ θειότατον σῶμα καὶ αἷμα τὸ δεσποτικόν. Καὶ προσκυνεῖν καὶ θυμιᾶν καὶ τιμᾶν χρῆ, καὶ ὅλη προθέσει καὶ ὑπεράνω πρὸς ἀνατολὰς τῆς θείας τραπέζης ἠωρημένον ἔχειν, καὶ ἐπιβλέπειν ἵνα μὴ τι συμβαίῃ ἀμελεῖα τῶν μὴ δεόντων. Σὺ

2. MPG. 61, 204. 5. MPG. 61, 204. 6. MPG. 48, 681. 7. Παρὰ Migne : De Spiritu sancto III, 11, 79. PL. 16, 828/9. 8. Enarratio in Psalmum 98, 9. MPL. 37, 1264. 9. Παρὰ Migne : Περὶ τῆς ἱερᾶς λειτουργίας 14θ', PG. 155, 300. 10. Αὐτόθι 155, 300/1. 11. MPG. 150, 420.

1. οἰκίαν CG.

3. φρίξομεν CG.

4. ἐπιδειξόμεθα CG.

δὲ ἰδὲ καὶ τὰς εὐχὰς τῆς ἁγίας μεταλήψεως»¹.

Μεταποιεῖται. Ἐκ τοῦ Εὐχολογίου περὶ σαλευθείσης ἁγίας τραπέζης: «Καὶ δεόμεθά σου, Δέσποτα πολυέλεε, πλήρωσον δόξης καὶ ἁγιασμοῦ καὶ χάριτος τὸ ἁγιαστήριον τοῦτο, εἰς τὸ μεταποιησθαι τὰς ἐν αὐτῷ προσφερομένας σοι ἀναιμάκτους θυσίας τοῦ ἀχράντου σου σώματος καὶ τοῦ τιμίου αἵματος τοῦ μονογενοῦς σου Υἱοῦ, πρὸς σωτηρίαν παντὸς τοῦ λαοῦ σου καὶ τῆς ἡμῶν ἀναξιοτήτος»². Καὶ ἐν τῇ περὶ καθιερώσεως ἀντιμυσίων: «Ἐπίδε καὶ ἐπίσκεψαι τὴν ἄμπελον ταύτην, ἣν ἐφύτευεν ἡ δεξιὰ σου, ἵνα ἀποδῶ ἐκ καιρῷ τοὺς καρπούς αὐτῆς εἰς ὦραν, καὶ καταξιωθῶμεν τρυγησαὶ καὶ προσκομίσαι σοι ἐξ αὐτοῦ εἰς τὸ μεταποιηθῆναι εἰς αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου»³. Θεοφύλακτος ἐν τῷ 5' κεφ. τοῦ Ἰωάννου: «Μεταποιεῖται γὰρ ἀρρήτοις λόγοις ὁ ἄρτος οὗτος διὰ τῆς μυστικῆς εὐλογίας καὶ ἐπιφοιτήσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰς σάρκα τοῦ Κυρίου»⁴. Ματθαῖος ἱερομόναχος κατὰ ἀζύμων: «Καὶ τοῦτο τὸ οἰκεῖον εἶναι σῶμα, μεταποιεῖται γὰρ ἀτεχνῶς ἀρρήτῳ τινὶ καὶ θεῖῳ δυνάμει εἰς αὐτὸ τὸ τοῦ Κυρίου σῶμα. Εἰ καὶ ἡμῖν ἀσθένειαν δῆπου περικεκμημένοι ὡς ἄρτος ἔτι καθορᾶται. Οὐ γὰρ ἂν συνεχόμεθα⁵ σαρκῶν ὁμῶν ἀπτεσθαι ἔτι φοινισσομένων τῷ αἵματι». Πέτρος ὁ Ἀντιοχείας πρὸς τὸν Γραδένης⁶ ἐπίσκοπον: «Ὁ δὲ διὰ τῆς προζύμης τέλειος ἄρτος, ὁ διὰ τῆς ἁγιστείας μεταποιούμενος εἰς τὸ ἀχραντον σῶμα τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς ἀνάμνησιν ἐδόθη τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας αὐτοῦ»⁷. Ἰωάννης πατριάρχης Ἱεροσολύμων ἐν τῷ κατὰ ἀζύμων: «Καὶ κοινὰ ἔστι τοῖς ἔθνεσιν, ὡς ὑπὸ τοῦ νόμου τοῦ φυσικοῦ διδασκόμενα, ἰδιαίτατα δὲ τοῖς Ἰουδαίοις ὡς γνώρισμα⁸ εἰς ἀνάμνησιν τῆς σφῶν ἐλευθερίας ἐδόθη τὸ ἄζυμον, ἡμῖν δὲ τὰ πάντα καινὰ καὶ μὴ καθοτιοῦν τοῖς ἄλλοις ἔθνεσιν ἐξισάζοντα. Τὰ τε οὖν εἰς βίου βελτίωσιν πολλῷ κρείττω τῶν σπουδαζομένων τοῖς ἔθνεσιν, ὡσπερ καὶ εἰς θυσίαν πολλῷ καλλίονα καὶ ἐξαιρέτα, ἄρτος καὶ οἶνος εἰς σῶμα καὶ αἷμα μεταποιούμενα τοῦ Χριστοῦ καὶ ἀνάμνησιν φέροντα⁹ τοῦ φρικωδεστάτου θύματος, τοῦ τὴν κοσμικὴν ἐξαλείψαντος ἁμαρτίαν». Συμεὼν πατριάρχου Ἱεροσολύμων κατὰ ἀζύμων: «Ὅρατε ὅτι ἄρτος ἦν ἡ δοθεῖσα παρὰ Θεοῦ θυσία τοῖς ἀποστόλοις καὶ οὐκ ἄζυμον. Ὁ γὰρ ἄρτος ἄρτιος ἔστι καὶ λέγεται, καὶ θυσία ὀλοτελής καὶ ὀλόκληρος διὰ τῆς προζύμης καὶ τοῦ ἄλατος καὶ τοῦ ὕδατος, εἰς τὸ ἀχραντον σῶμα τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ τῆς ἁγιστείας μεταποιούμενος». Νικολάου Μεθώνης κατὰ ἀζύμων: «Τὴν τοίνυν μυστικὴν καὶ ἀναιμάκτον ἱερουργίαν, καθ' ἣν τὸν ἄρτον καὶ τὸ ποτήριον καθαγιαζόμεν, εἰς τὸ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Κυρίου μεταποιεῖσθαι πιστεύομεν, παρὰ τίνος ἂν τὴν ἀρχὴν φαίης δοθῆναι; ἄρ' οὐχὶ παρ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καθὼς ἡμᾶς τὰ ἱερὰ διδάσκουσιν εὐαγγέλια;»¹⁰. Καὶ μετ' ὀλίγα: «Ἀναγκαῖα δὲ ἡμῖν, ἀνθρώποις τε οἷσι καὶ ὑπὸ χρόνου τὸν πατέρα λήθης τελοῦσιν ἢ τῆς εὐεργεσίας ἀνάμνησις, ἵνα μὴ λάθωμεν ἑαυτοὺς ἐξ ἀμνημοσύνης, ὡς τὸ ἀπ' ἀρχῆς γεγονότες, ὅτε τῆς χάριτος οὐ μετείχομεν. Διὰ τοῦτο ἄρτος καὶ οἶνος τὰ μυστικὰ ταῦτα παραλαμβάνεται σύμβολα, τὰ διὰ τῆς πνευματικῆς ἁγιστείας εἰς σῶμα Χριστοῦ καὶ αἷμα μεταποιούμενα, δι' ὧν

1. Παρὰ Migne: Ἀποκρίσεις πρὸς τινὰς ἐρωτήσεις ἀρχιερέως πβ', PG. 155, 949.

2. Εὐχολόγιον, σ. 341. 346. 349. 3. Αὐτόθι σ. 523. 4. MPG. 123, 1308.

7. MPG. 120, 764.

10. Παρὰ Migne: Πρὸς τοὺς διστάζοντας καὶ λέγοντας... PG. 135, 509.

5. συνεχόμεθα CG.

6. Γραδένης CG.

8. γνώριμα CG.

9. φέροντα CG.

CG.

ὁ θάνατος τοῦ Κυρίου καὶ ἡ ζωοποιὸς ἀνάστασις διὰ παντὸς καταγγέλλεται. "Α καὶ πρῶτοι μνηθέντες οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπερέται τοῦ Λόγου, παρ' αὐτοῦ τοῦ Λόγου εἰς γενεάν καὶ γενεάν καὶ ἑτέραν μέχρι τῆς ἡμετέρας διὰ τῶν ἐν τῷ μέσῳ πατέρων παρέπεμψαν, ἀπαγγέλλοντες¹ τὰς αἰνέσεις τοῦ Κυρίου καὶ παραδίδόντες² ἄλλοις ἄλλοι τοῖς διαδόχοις τὰ μεγάλα ταῦτα καὶ θαυμαστά καὶ ἐξαιρετα». Σαμωνᾶς ὁ Γάζης ἐν τῇ πρὸς τὸν Ἀχμέτην διαλέξει: «Εἰ γὰρ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος τὸν κόσμον πεποίηκε καὶ ὁ αὐτοῦ λόγος ἀληθὴς ἐστι καὶ ζῶν, οὐ δύναται τὸν ἄρτον εἰς τὸ ἴδιον αὐτοῦ σῶμα μεταποιῆσαι καὶ τὴν τοῦ οἴνου καὶ ὕδατος κρᾶσιν εἰς τὸ ἴδιον αἷμα;»³ Ἡλίας ὁ Κρήτης ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τοῦ ἀπολογητικοῦ τοῦ θεολόγου Γρηγορίου: «Θυσίαν τὴν διὰ τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου λέγει, ἅπερ ἐπὶ τῆς ἱερᾶς τραπέζης προκειμένα διὰ τινος ἀρρήτου ἐνεργείας τοῦ πάντα λαχύνοντος Θεοῦ ἀληθῶς εἰς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ μεταποιεῖται. Ἴνα γὰρ μὴ ἀποναρκήσωμεν σάρκα τε καὶ αἷμα ἐν ἀγίαις τραπέζαις ἐκκλησιῶν προκειμένα βλέποντες, συγκαθιστάμενος ὁ Θεὸς ταῖς ἡμετέραις ἀσθενείαις, ἐνίησι τοῖς προκειμένοις δύναμιν ζωοποιόν, καὶ μεθίστησιν αὐτὰ εἰς ἐνεργεῖαν τῆς ἑαυτοῦ σαρκός. Καὶ μὴ ἀμφίβαλλε, ὅτι τοῦτο ἐστὶν ἀληθές, αὐτοῦ λέγοντος ἐναργῶς, τοῦτό μού ἐστι τὸ σῶμα καὶ τοῦτό μού ἐστι τὸ αἷμα. Δέχου δὲ μᾶλλον πίστευε τοῦ Σωτῆρος τὸν λόγον· ἀληθινὸς γὰρ ὢν οὐ ψεύδεται». Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς Μιχαὴλ τοῦ Γλυκᾶ πρὸς Ἰωαννίκιον⁴ μοναχόν: «Ἐνθεν τοι καὶ ὁ Λαμασκηνὸς Ἰωάννης ἐν κεφαλαίῳ αὐτοῦ, τῷ περὶ τῶν ἀρχάντων τοῦ Χριστοῦ μυστηρίων, οὕτως εὐρηται λέγων: οὐ τὸ σῶμα τὸ ἀναληφθὲν ἐξ οὐρανοῦ κατέρχεται, ἀλλ' ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος εἰς σάρκα καὶ αἷμα μεταποιεῖνται Θεοῦ. Εἰ δὲ καὶ τὸν μεταποιεῖντα βούλη μαθεῖν, ὁ χρυσοῦς τὴν γλῶτταν διδάξει σε: ἡ λέγουσα δεσποτικὴ φωνὴ «τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου» καὶ «τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου» τὰ προκειμένα μεταρρυθμίζει. Καὶ καθάπερ ἐκείνη ἡ φωνὴ ἡ λέγουσα: «αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν», ἐρρήθη μὲν ἅπαξ, διὰ παντὸς δὲ τοῦ χρόνου γίνεται ἔργῳ, δυναμοῦσα τὴν φύσιν τὴν ἡμετέραν πρὸς παιδοποιίαν, οὕτω καὶ ἡ φωνὴ αὕτη, ἅπαξ λεχθεῖσα, ἐξ ἐκείνου μέχρι τῆς σήμερον καὶ ἕως αὐτοῦ παρουσίας τὴν θυσίαν ἀπηρτισμένην ἐργάζεται»⁵.

Μεταβάλλεται. Ἀνώνυμος κατὰ ἀζύμων: «Τὸ δὲ ζῶν καὶ ἅγιον Πνεῦμα ἔμεινε ἐν τῇ τεθεωμένῃ σαρκὶ αὐτοῦ, ἣν ἐσθίοντες ἡμεῖς ἐν τῷ ἄρτῳ τῷ μεταβαλλομένῳ διὰ τοῦ Πνεύματος καὶ γινόμενῳ εἰς σάρκα Χριστοῦ, ζῶμεν ἐν αὐτῷ, ὡς ζῶσαν καὶ τεθεωμένην σάρκα ἐσθίοντες. Οὕτω δὲ καὶ τὸ αἷμα τὸ ζῶν καὶ θερμώτατον αὐτοῦ πίνοντες μετὰ τοῦ ἐκρεύσαντος ὕδατος ἐκ τῆς ἀκράτου πλευρᾶς αὐτοῦ, καθαιρούμεθα πάσης ἁμαρτίας καὶ ζέοντος πληρούμεθα πνεύματος». Θεοφύλακτος ἐν τῷ ἰδ' κεφ. τοῦ Μάρκου: «Οὐ γὰρ ἀντίτυπος τοῦ κυριακοῦ σώματος ἐστὶν ὁ ἄρτος, ἀλλ' εἰς αὐτὸ ἐκεῖνο μεταβάλλεται τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ. Καὶ ὁ Κύριος γὰρ λέγει: «ὁ ἄρτος, ὃν ἐγὼ δώσω, ἡ σὰρξ μου ἐστίν»· οὐκ εἶπεν, ἀντίτυπος ἐστὶ τῆς σαρκός μου, ἀλλ' ἡ σὰρξ μου ἐστίν»⁶. Μανουὴλ ὁ Καλέκας εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ 5' λόγου τοῦ Ναζιανζηνοῦ: «Πῶς μεταβάλλεται ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος εἰς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ; ἀνθρώποις λόγος εἶπεν οὐ δύναται. Ἄλλ' ἐπειδὴ ὁ δεσπότης τῆς κτίσεως τοῦτο εἶπεν οὕτως ἔχειν ὅπερ πιστεύομεν, ὅτι τῷ ῥήματι αὐτοῦ ὁ κόσμος ἐκ τοῦ μὴ ὄντος συνέστη, καὶ ἅπαξ μὲν ἐν ἀρχῇ εἴρηκεν, «ἐξαγαγέτω ἡ γῆ βοτάνην χόρτου», καὶ μέχρι τοῦ νῦν ἐξάγει τὰ ἴδια βλαστήματα τῷ θεῷ προστάγματι συνελαυνομένη καὶ δυναμουμένη. Οὕτω καὶ τοῦτο ὑπερεπὸντος τοῦ ἱερέως

3. MPG. 120, 828/9.

5. Ἐνθ' ἀν. σ. 360/1.

6. MPG. 128, 649.

1. ἀπαγγέλοντες CG.

2. παραδίδοντες CG.

4. Ἰωαννῆμιον CG.

πιστεύομεν γίνεσθαι, ὥστε τὸν ἄρτον εἰς σῶμα αὐτοῦ καὶ τὸν οἶνον εἰς αἷμα αὐτοῦ μεταβάλλεσθαι διὰ τὴν τοῦ εἰπόντος δύναμιν, καὶ ὡς φησιν ὁ θεῖος Χρυσόστομος, σχῆμα μόνον πληρῶν ἔστηκεν ὁ ἱερεὺς, ἡ δὲ δύναμις παρὰ τῶν λόγων ἐστίν· αὐτὸς γὰρ εἶρηκεν, «ἐὰν μὴ φάγητε τὴν σάρκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ πίητε αὐτοῦ τὸ αἷμα, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἑαυτοῖς». Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ αὐτῷ: «Πρὸς τοὺς τοίνυν διαποροῦντας περὶ τῆς ἀπὸ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου εἰς τὸ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ μεταβολῆς, τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ προβαλλόμεθα. Εἰ γὰρ ὁμολογοῦσι τὸν Θεὸν παντοδύναμον εἶναι, οὐδὲ τοῦτο διαπορήσουσιν. Εἰ γὰρ κατὰ δύναμιν φυσικὴν ἢ ὑποκειμένην τοῦ ἀέρος ὕλη δύναται κατὰ τὸ εἶδος μεταβάλλειν εἰς πῦρ, πολλῶν μᾶλλον ἢ τοῦ Θεοῦ δύναμις, ὅς ὄλην τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων παρήγαγεν, οὐ κατ' εἶδος μόνον μεταβαλεῖ, ἀλλὰ τὸ ὑποκειμενον ὄλον τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου εἰς ὑποκειμενον σάρκα καὶ αἷμα μεταποιήσει. Εἰ δέ τις πάλιν, διὰ τὰ τῇ αἰσθήσει φαινόμενα, τῇ μεταβολῇ ταύτῃ διαπιστοῖ, κατανοήτω ὅτι τὰ θεῖα ἡμῖν οὕτω προβάλλονται ὡς ὑπὸ παραπετάσμασι τοῖς αἰσθητοῖς· ὅθεν διὰ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου τῆς συνήθους ἡμῖν βρώσεως καὶ πόσεως δέδωκεν ἡμῖν ἐκείνων μεταλαμβάνειν, ἵνα μὴ ξένον τι καὶ ἀηθές τῇ αἰσθήσει δοκῇ. Οὐ μὴν οὐδὲ κατὰ φαντασίαν γίνεσθαι τοῦτο πιστεύομεν· δυνατὸς γάρ, ὡς εἶπομεν, ὁ Θεὸς καὶ τὸ ὑποκειμενον μεταβάλλειν καὶ τὰ πρότερον συμβεβηκότα πάλιν διατηρεῖν». Θεόδωρος ὁ Γραπτὸς ἐν τῷ περὶ τῆς ἀναμαρτήτου Ἐκκλησίας αὐτοῦ λόγῳ: «Ὡς γὰρ ἐκ τῆς ἀγίας Παρθένου τὴν σάρκα διὰ Πνεύματος ἀγίου ἑαυτῷ ὑπεστήσατο, εἰ χρὴ δὲ καὶ ἐκ τῶν καθ' ἡμᾶς τοῦτο δηλῶσαι, ὥσπερ ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος καὶ τὸ ὕδωρ φυσικῶς εἰς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ ἐσθίουτος καὶ πίνοντος μεταλαμβάνεται (ἢ μεταβάλλεται), καὶ οὐκ ἂν εἶπομεν ἕτερον σῶμα γίνεσθαι παρὰ τὸ πρότερον, οὕτω δὴ καὶ ταῦτα ὑπερφυῶς ἐπικλήσει τοῦ ἱερέουτος, ἐπιφοιτήσει τε τοῦ ἀγίου Πνεύματος εἰς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ μεταβάλλεται. Τοῦτο μὲν καὶ ἡ τοῦ ἱερέως αἰτήσις ἔχει, καὶ οὐ δύο ταῦτα νοοῦμεν, ἀλλ' ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πιστεύομεν γίνεσθαι». Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς καὶ Γεώργιος ὁ Παχυμέρης εἰς τὸ γ' κεφ. τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου: «Αὐτὸς δὲ ὁ ἱεράρχης πρὸς ἐκεῖνα τὰ πρωτότυπα, αὐτὸ τὸ τοῦ Κυρίου τίμιον σῶμα καὶ αἷμα, ἀνάγεται, πιστεύων ὅτι καὶ τὰ προκειμένα εἰς ἐκεῖνα μετεβλήθησαν τῷ ἀγίῳ καὶ παντουργῷ Πνεύματι¹. Ἐκ τῆς β' ἀπολογίας Ἰουστίνου τοῦ μάρτυρος πρὸς Ἀντωνίνον: «Οὐ γὰρ ὡς κοινὸν ἄρτον οὐδὲ κοινὸν πῶμα ταῦτα λαμβάνομεν, ἀλλ' ὃν τρόπον διὰ λόγου Θεοῦ σαρκοποιηθεὶς Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, καὶ σάρκα καὶ αἷμα ὑπὲρ σωτηρίας ἡμῶν ἔσχεν, οὕτως καὶ τὴν δι' εὐχῆς λόγου τοῦ παρ' αὐτοῦ εὐχαριστηθεῖσαν τροφήν, ἐξ ἧς αἷμα καὶ σάρκες κατὰ μεταβολὴν τρέφονται ἡμῶν, ἐκείνου τοῦ σαρκοποιηθέντος Ἰησοῦ καὶ σάρκα καὶ αἷμα ἐδιδάχθημεν². Κύριλλος Ἱεροσολύμων ἐν τῇ δ' κατηχήσει: «Αὐτοῦ οὖν ἀποφνηαμένου καὶ εἰπόντος περὶ τοῦ ἄρτου, «τοῦτό μού ἐστι τὸ σῶμα», τίς τολμήσει ἀμφιβάλλειν λοιπόν; Καὶ αὐτοῦ βεβαιωσαμένου καὶ εἰρηκότος, «τοῦτό μού ἐστι τὸ αἷμα», τίς ἐνδοιάσει ποτὲ λέγων μὴ εἶναι αὐτοῦ αἷμα; Τὸ ὕδωρ ποτὲ εἰς οἶνον μεταβέβληκεν οἰκείῳ νεύματι ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας, καὶ οὐκ ἀξιοπίστὸς ἐστὶν οἶνον μεταβαλὼν εἰς αἷμα;»³. Μιχαὴλ ὁ Χωνειάτης ἐν τῇ πρὸς Σαρακηνοὺς ἀπολογίᾳ⁴: «Καὶ τὸν παρὰ τῶν χριστιανῶν μυστικῶς ἱερουργούμενον ἄρτον καὶ οἶνον, ὃν ἐν ταῖς θεαῖς τελεταῖς με-

1. MPG. 3, 453. 2. Παρὰ Migne: Ἀπολογ. I, 66. PG. 6, 428/9.
3. Μυσταγ. Κατήχ. δ', MPG. 33, 1097.

4. πρὸς Σαρακηνοὺς ἀπολογία: *ἰδιόχειρος διόρθωσις Δοσιθέου ἐν C.*

ταλαμβάνουσι, πείθονται καὶ ὁμολογῶ καὶ πιστεύω σῶμα καὶ αἷμα κατὰ ἀλήθειαν εἶναι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, μεταβαλλόμενα τῇ ἐκείνου θεϊκῇ δυνάμει». Νικόλαος ὁ Καβάσιλας ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῆς λειτουργίας κεφ. α΄: «Τῆς ἁγίας τελετῆς τῶν ἱερῶν μυστηρίων ἔργον μὲν ἡ τῶν δώρων εἰς τὸ θεῖον σῶμα καὶ αἷμα μεταβολή, τέλος δὲ τὸ τοὺς πιστοὺς ἁγιασθῆναι δι' αὐτῶν»¹. Ἔτι ὁ αὐτός: «Ὅτι τὰ τίμια ταῦτα δῶρα εἰς αὐτὸ τὸ κυριακὸν μεταβάλλει σῶμα, τὸ ταῦτα δεξάμενον, τὸ σταυρωθὲν, τὸ ἀναστάν, τὸ εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναληφθὲν»². Ἔτι ὁ αὐτός: «Ἐπειτα δηλῶν, ὡς ὁ ἄρτος οὗτος εἰς ἐκείνον ἐπίγεται μεταβληθῆναι τὸν ἀληθινὸν ἄρτον, τὸν ἐσταυρωμένον, τὸν τεθυμένον»³. Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ κζ' κεφαλαίῳ: «Εἶτα προσπίπτει καὶ εὐχεται καὶ ἱκετεύει τὰς θείας ἐκείνας φωνὰς τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ Υἱοῦ τοῦ Σωτῆρος ἐφαρμόσας καὶ ἐπὶ τῶν προκειμένων δώρων, καὶ δεξάμενα τὸ πανάγιον αὐτοῦ καὶ παντοδύναμον Πνεῦμα μεταβληθῆναι τὸν μὲν ἄρτον εἰς αὐτὸ τὸ τίμιον αὐτοῦ καὶ ἅγιον σῶμα, τὸν δὲ οἶνον εἰς αὐτὸ τὸ ἄχραντον αὐτοῦ καὶ ἅγιον αἷμα. Τούτων δὲ ἠϋγμένων καὶ εἰρημένων, τὸ πᾶν τῆς ἱερουργίας ἦνυσται καὶ τετέλεσται, καὶ τὰ δῶρα ἡγιασθή, καὶ ἡ θυσία ἀψηφίσθη, καὶ τὸ μέγα θῦμα⁴ καὶ ἱερεῖον, τὸ ὑπὲρ τοῦ κόσμου σφαγῆν, ἐπὶ τῆς ἱερᾶς τραπέζης ὁράται κείμενον. Ὁ γὰρ ἄρτος τοῦ κυριακοῦ σώματος οὐκέτι τύπος, οὐδὲ δῶρον, εἰκόνα φέρων τοῦ ἀληθινοῦ δώρου, οὐδὲ γραφὴν τινα κομιζων ἐν ἑαυτῷ τῶν σωτηρίων παθῶν, ὥσπερ ἐν πίνακι, ἀλλ' αὐτὸ τὸ ἀληθινὸν δῶρον, αὐτὸ τοῦ Δεσπότη πανάγιον σῶμα, τὸ πάντα ἀληθῶς ἐκεῖνα δεξάμενον τὰ ὄνειδη, τὰς ὕβρεις, τοὺς μῶλωπας, τὸ σταυρωθὲν, τὸ σφαγῆν, τὸ μαρτυρῆσαν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου τὴν καλὴν ὁμολογίαν, τὸ ῥαπισθὲν, τὸ ἐμπτυσμάτων ἀνασχόμενον, τὸ χολῆς γευσάμενον. Ὁμοίως καὶ ὁ οἶνος αὐτὸ τὸ αἷμα, τὸ ἐκπηθῆσαν σφαττομένου τοῦ σώματος. Τοῦτο τὸ σῶμα, τοῦτο τὸ αἷμα, τὸ συστάν ἐκ Πνεύματος ἁγίου, τὸ γεννηθὲν ἀπὸ τῆς ἁγίας Παρθένου, τὸ ταφῆν, τὸ ἀναστάν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, τὸ ἀνελθὸν εἰς οὐρανοὺς καὶ καθεζόμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς. Καὶ τίς ἡ πίστις; Αὐτὸς εἶπε «τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου, τοῦτο τὸ αἷμά μου». Αὐτὸς καὶ τοῖς ἀποστόλοις ἐκέλευσε, καὶ δι' ἐκείνων ἀπάσῃ τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦτο ποιεῖν «τοῦτο» γὰρ φησι, «ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν», οὐκ ἂν κελύσας τοῦτο ποιεῖν, εἰ μὴ δύναιμι ἐνθῆσειν ἐμελλεν, ὥστε δύνασθαι τοῦτο ποιεῖν»⁵. Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ λζ' κεφαλαίῳ: «Εἶτα καὶ αὐτὸν τὸν ἄρτον εἰς ἐκεῖνο τὸ πανάγιον σῶμα, τὸ ταῦτα ἀληθῶς ὑπομείναν⁶ καὶ ἀναστάν καὶ ἀναληφθὲν καὶ καθήμενον ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς, μεταβαλλόμενον»⁷. Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ με' κεφαλαίῳ: «Καὶ ὁ μὲν ἱερεὺς προσάγει, ὁ δὲ Κύριος δέχεται τὰ δῶρα. Προσφέρει μὲν γὰρ καὶ ὁ Κύριος, ἀλλ' ἑαυτὸν τῷ Πατρί, καὶ τὰ δῶρα ταῦτα, ὅταν αὐτὸς γένηνται, ὅταν εἰς τὸ αὐτοῦ σῶμα καὶ αἷμα μεταβληθῶσιν. Ὅτι γὰρ ἑαυτὸν προσφέρει, διὰ τοῦτο λέγεται εἶναι ὁ αὐτὸς καὶ προσφέρων καὶ προσφερόμενος καὶ προσδεχόμενος προσφέρων μὲν καὶ προσδεχόμενος ὡς Θεός, προσφερόμενος δὲ ὡς ἄνθρωπος. Ἄρτον δὲ καὶ οἶνον εἶναι ὄντα τὰ δῶρα προσφέρει μὲν ὁ ἱερεὺς, προσδέχεται δὲ ὁ Κύριος. Καὶ τί ποιῶν τὰ δῶρα προσδέχεται; ἁγιάζων αὐτὰ εἰς τὸ ἑαυτοῦ σῶμα καὶ αἷμα μεταβάλλων»⁸. Νικήτα πρεσβυτέρου τοῦ Στουδίτου, ἥτοι τοῦ Σιτηθάτου, ὑπὲρ τοῦ ζέοντος: «Ὁπνηγία τὸ αἷμα καὶ τὸ ὕδωρ ἐκ τῆς πλευρᾶς αὐτοῦ ἔρρευσε, λόγῃ νυγίσης αὐτοῦ τῆς σαρκός, τὸ δὲ ζῶν ἅγιον Πνεῦμα ἔμεινε ἐν τῇ τεθειμένῃ σαρκὶ αὐτοῦ, ἣν ἐσθίοντες ἡμεῖς ἐν τῷ μεταβαλλομένῳ ἄρτῳ διὰ Πνεύματος ἁγίου

1. MPG. 150, 368/9.

2. MPG. 150, 372.

3. Κεφ. ζ', MPG. 150, 381.

5. MPG. 150, 425. 428.

7. MPG. 150, 452.

8. MPG. 150, 473.

4. θαῦμα CG.

6. ὑπομείναν CG.

εἰς σάρκα Χριστοῦ ζῶμεν ἐν αὐτῷ, ὡς ζῶσαν καὶ τεθεωμένην σάρκα ἐσθίοντες, οὕτω δὲ καὶ τὸ αἷμα τὸ ζῶν καὶ θερμότατον αὐτοῦ πίνοντες μετὰ τοῦ κεράσαντος ὕδατος ἐκ τῆς ἀκηράτου πλευρᾶς αὐτοῦ, καθαιρόμεθα πάσης ἀμαρτίας, καὶ ζέοντος πλευρᾶς τοῦ Κυρίου τὸ ποτήριον πίνομεν, ἐπειδὴ ἐκ ζωσῆς σαρκὸς τῷ πνεύματι καὶ θερμότατον Χριστοῦ τὸ αἷμα ἡμῖν καὶ τὸ ὕδωρ ἐξέβλυσεν». Νικόλαος Μεθώνης: «Τί πάλιν ζητεῖς αἰτίαν καὶ τάξιν φύσεως τῆς τοῦ ἄρτου μεταβολῆς εἰς τὸ τοῦ Χριστοῦ σῶμα καὶ τοῦ ὕδατος καὶ τοῦ οἴνου εἰς τὸ αἷμα, ἐπεὶ ὑπὲρ φύσιν καὶ λόγον καὶ νοῦν καὶ ἔννοιαν ἐκ Παρθένου ἐτέχθη; Οὐκ αὐτός ἐστιν ὁ ἐκ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι τὰ πάντα παραγωγῶν καὶ ὁ τὸν ἄρτον εἰς τὸ αὐτοῦ σῶμα μεταβάλλεσθαι προστεταχώς;»¹. Σαμωνᾶς Γάξης ἐν τῇ πρὸς Ἀχματ διαλέξει: «Ὁ ἱερουργούμενος ἄρτος εἰς τὸ ἀληθὲς τοῦ Χριστοῦ σῶμα μεταβαλλόμενος δυνάμει θεῆα»². Καί: «Τίθησι γὰρ ἐπὶ τὴν ἅγιαν τράπεζαν ὁ ἱερεὺς τὸν ἄρτον, ὁμοίως καὶ τὸν οἶνον· καὶ δεομένου ἐπικλήσει ἅγια τὸ ἅγιον Πνεῦμα κάτεισι καὶ ἐπιφοιτᾷ τοῖς προκειμένοις, καὶ τῷ πυρὶ τῆς αὐτοῦ θεότητος εἰς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ τὸν ἄρτον καὶ τὸν οἶνον μεταβάλλει»³. Συμεὼν Θεσσαλονίκης ἐκ τῶν πρὸς Γαβριὴλ ἀποκρίσεων: «Ἐπεὶ οὐκ ἄν εἴη τετελεσμένον τὸ μὴ δεξάμενον τὰς εὐχὰς μηδὲ διὰ τῆς σφραγίδος καὶ ἐπικλήσεως τοῦ Πνεύματος εἰς τὸ θεῖον αἷμα μεταβληθὲν, μὴ εὐρεθὲν ἐκεῖνος τότε. Τὸ γὰρ ἱερουργηθῆναι διὰ τοῦ προκεισθαι καὶ τὰς εὐχὰς τοῦ ἱερέως καὶ τὴν σφραγίδα δεξασθαι δύναται»⁴. Σωτήριχος ὁ Παντεύγεος ἐν τῷ διαλόγῳ τῶν ἰδίων δογμάτων: «Προσφέρει δὲ καὶ νῦν τοὺς δι' αὐτοῦ σφζομένους, προσφέρεται δὲ διὰ τῆς εἰς τὸ αὐτοῦ ζωοποιῶν καὶ σωτήριον σῶμα καὶ αἷμα μεταβαλλομένης ὑπερφωῶς θυσίας»⁵. Φώτιος Κωνσταντινουπόλεως πρὸς Νικόλαον τὸν Ῥώμης: «Ὅρα δέ, εἰ βούλει, πρὸς τοῖς εἰρημένοις καὶ τὰς τῶν λειτουργιῶν ἑτερότητας, τὰς ἐν ταῖς εὐχαῖς, τὰς ἐν ταῖς ἐπικλήσεσι, τὰς ἐν τῇ τάξει καὶ ἀκολουθίᾳ, τὰς ἐν τῷ τοῦ χρόνου μήκει καὶ τῇ βραχύτητι, τὰς ἐν πλήθει καὶ ὀλιγότητι, καὶ τὸ δι' αὐτῶν, ὃ τοῦ θαύματος, ὁ κοινὸς ἄρτος εἰς σῶμα Χριστοῦ μεταβάλλεται, καὶ ὁ κοινὸς οἶνος αἷμα χρηματίζει, τοῦ λύτερον ἡμῖν ἐξ οικείας πλευρᾶς τοῦτο σὺν ὕδατι βλάσαντος· καὶ ἡ τῶν εἰρημένων ἑτερότης τε καὶ παραλλαγή τὴν ἐνοσιδῆ καὶ θεοποιὸν χάριν τοῦ Πνεύματος ἀπληθύντως καὶ ἀπαρράλλακτως ὑποδέξασθαι τὰ ἐφ' οἷς ταῦτα τελείται οὐ διεκόλυσεν»⁶. Θεόδωρον Κουροπαλάτου τοῦ Σμυρναίου κατὰ ἀζύμων: «Ἄρτιον γὰρ ὅσπερ οἶδεν ὁ λόγος τοῦ Σωτήρος σῶμα, λογικῶς τε καὶ νοερῶς, οὕτω δὲ καὶ τὸ πρὸς τοῦτο λόγοις ἀρρητοῖς μεταβαλλόμενον, τούτῳ πάντες ἁγιαζόμεθα». Πέτρος Ἀντιοχείας πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἀκυληίας: «Τὸ δὲ ζῶν ἅγιον Πνεῦμα ἔμεινεν ἐν τῇ τεθεωμένῃ σαρκὶ αὐτοῦ, ἣν ἐσθίοντες οἱ πιστοὶ ἐν τῷ μεταβαλλομένῳ ἄρτῳ διὰ Πνεύματος ἁγίου εἰς σάρκα Χριστοῦ ζῶμεν ἐν αὐτῷ, ὡς ζῶσαν καὶ τεθεωμένην σάρκα ἐσθίοντες»⁷. Μεθόδιος Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχης ἐν τῷ περὶ ἀζύμων: «Τὸ δὲ ζῶν καὶ ἅγιον Πνεῦμα ἔμεινεν ἐν τῇ τεθεωμένῃ σαρκὶ αὐτοῦ, ἣν ἐσθίοντες ἡμεῖς ἐν τῷ μεταβαλλομένῳ ἄρτῳ διὰ τοῦ Πνεύματος εἰς σάρκα Χριστοῦ, ζῶμεν ἐν αὐτῷ, ζῶσαν καὶ τεθεωμένην σάρκα ἐσθίοντες, ὡσαύτως καὶ τὸ αὐτοῦ αἷμα τὸ ζῶν καὶ θερμότατον, ἐπειδὴ ἐκ ζωσῆς σαρκὸς τῷ Πνεύματι καὶ θερμότατον Χριστοῦ τὸ αἷμα καὶ τὸ ὕδωρ ἐξέβλυσεν, ὅπερ ἐν τοῖς τὰ ἄζυμα ἐσθίουσι χώραν οὐκ ἔχει γίνεσθαι»⁸.

Μεταστοιχειοῦνται. Ὁ Νύσσης εἰς τὴν κατήχησιν: «Ὁ φανερωθεὶς Θεὸς διὰ τοῦτο

1. Πρὸς τοὺς διατάζοντας καὶ λέγοντας. . . MPG. 135, 513. 2. MPG. 120, 832.
 3. MPG. 120, 824. 4. Ἀποκρίσεις πρὸς τινὰς ἐρωτήσεις ἀρχιερέως πγ', MPG. 155, 952. 5. MPG. 140, 148. 6. MPG. 102, 608.
 7. MPG. 120, 765. 8. Πρβλ. καὶ ἄνωτ. σ. 672.

κατέμιξεν ἑαυτὸν τῇ ἐπικήρῳ φύσει, ἵνα τῇ τῆς θεότητος κοινωνίᾳ συναποθεωθῇ τὸ ἀνθρώπινον. Τοῦτου χάριν πᾶσι τοῖς πεπιστευκόσι τῇ οἰκονομίᾳ τῆς χάριτος ἑαυτὸν ἐνσπείρει διὰ τῆς σαρκός, ἧς ἡ σύστασις ἐξ οἴνου τε καὶ ἄρτου ἐστὶ, τοῖς σώμασι τῶν πεπιστευκότων κατακρινάμενος, ὡς ἂν τῇ πρὸς τὸ ἀθάνατον ἐνώσει καὶ ὁ ἀνθρώπος τῆς ἀφθαρσίας μέτοχος γένοιτο. Ταῦτα δὲ δίδωσι τῇ τῆς εὐλογίας δυνάμει πρὸς ἐκεῖνο μεταστοιχειώσας τῶν φαινομένων τὴν φύσιν»¹. Ἐκ τοῦ ἰδ' κεφ. Θεοφυλάκτου εἰς τὸν Μάρκον: «Ἐπειδὴ γὰρ ὁ μὲν ἄρτος καὶ ὁ οἶνος συνήθη ἡμῖν, αἶμα δὲ προκείμενον καὶ σάρκα ὀρῶντες οὐκ ἂν ἠγέγκαμεν, ἀλλ' ἀπεναρκήσαμεν, διὰ τοῦτο συγκαταβαίνων ἡμῖν ὁ φιλόφρωνος τὸ μὲν εἶδος ἄρτου καὶ οἴνου φυλάττει, εἰς δύναμιν δὲ σαρκός καὶ αἵματος μεταστοιχειοῖ»².

Μετασκευάζει. Χρυσόστομος ὁμιλία πγ' εἰς τὸν Ματθαῖον: «Ὁ τότε αὐτὰ ποιήσας ἐν ἐκείνῳ τῷ δείπνῳ, οὗτος καὶ νῦν αὐτὰ ἐργάζεται ἡμῖν ὑψηρῶν τάξιν ἐπέχομεν ἡμεῖς· ὁ δὲ ἀγιάζων αὐτὰ καὶ μετασκευάζων αὐτὸς ἐστίν»³.

*Κατασκευάζει.*⁴ Ἀπὸ τοῦ εἰς τὴν προδοσίαν λόγου τοῦ Χρυσοστόμου: «Τῶν Ἰουδαίων πάσχα οἱ μαθηταὶ παρεσκεύασαν, τὸ δὲ ἡμέτερον αὐτὸς κατασκεύασεν, οὐ μόνον δὲ αὐτὸς κατασκεύασεν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς πάσχα ἐγένετο»⁵.

*Μεταρρυθμίζει.*⁶ Ἀπὸ τοῦ λόγου τοῦ εἰς τὸ πάσχα, εἰς τὴν προδοσίαν καὶ εἰς τὴν παράδοσιν τῶν μυστηρίων τοῦ Χρυσοστόμου: «Πάρεστιν ὁ Κύριος' καὶ νῦν ἐκεῖνος, ὁ τὴν τράπεζαν ἐκείνην κοσμήσας, οὗτος καὶ ταύτην διακοσμεῖ νῦν. Οὐ γὰρ ἐστίν ἀνθρώπος ὁ ποιῶν τὰ προκείμενα γενέσθαι αἶμα καὶ σῶμα Χριστοῦ, ἀλλ' ὁ σταυρωθεὶς ὑπὲρ ἡμῶν Χριστός· σχῆμα γὰρ πληρῶν ἔστηκεν ἱερέως, τὰ ῥήματα ἐκείνα φθειγγόμενος τῆς προσευχῆς. Ἡ δὲ δύναμις καὶ ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἐστίν. «Τοῦτό μού ἐστι τὸ σῶμα», φησὶν. Τοῦτο τὸ ῥήμα τὰ προκείμενα μεταρρυθμίζει, καὶ καθάπερ <ἡ φωνή>⁷ ἐκείνη ἢ λέγουσα «αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν» ἐρρήθη μὲν ἅπαξ, διὰ παντός δὲ τοῦ χρόνου γίνεται, ἔργῳ δυναμοῦσα τὴν ἡμετέραν πρὸς παιδογονίαν φύσιν, οὕτω καὶ αὕτη ἡ φωνή, ἡ ἅπαξ λεχθεῖσα, καθ' ἐκάστην τράπεζαν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἐξ ἐκείνου μέχρι σήμερον καὶ μέχρι τῆς αὐτοῦ παρουσίας τὴν θυσίαν ἀγιάζει»⁸.

Ἀλλοιοῦται. Ἰωάννης Ἱεροσολύμων κατὰ ἀξύμων: «Ὁρᾷς, πῶς καὶ ἄρτον καὶ σῶμα τοῦτο Παῦλος οὐκ ἐπαισχύνεται καλεῖν; ὁμοῦ ἐστὼ, μὴ ὄλωσ ἄρτον τοῦτο καλεῖν, καὶ εἰ μὴ ἄρτος εἴη, οὔτε ζυμῆτις ἐσται, ἄρα οὐτ' ἄζυμος, μετὰ δὲ τὸν ἁγιασμὸν ταύτας τὰς κλήσεις ἀφαιρεθήσεται. Πρὸ δὲ τοῦ ἁγιασμοῦ, πρὸ ταύτης τῆς φρικωδεστάτης ὀλοκωντώσεως, ὅταν πρὸς ἁγιστεῖαν παρὰ σοῦ προσφέρεται, οὐχὶ ἄρτος ἂν εἴη, οὔτε ἄζυμον· τὰ γὰρ τῆς προσφορᾶς κεῖται παρ' ἡμῖν, τὰ δὲ τῆς θαυμαστῆς ἀλλοιώσεως⁹ οὐχ ἡμέτερα, τοῦ Θεοῦ δέ»¹¹.

Μετανοοῦται. Γενναδίου τοῦ Σχολαστικοῦ, Κωνσταντινουπόλεως γενόμενου πατριάρχου ἐπὶ τῆς ἀλώσεως, ἀποκρίσις δογματικῆ πρὸς τινὰς ἐρωτήσαντας αὐτὸν περὶ τοῦ ἁγιωτάτου μυστηρίου τῆς ἱερᾶς εὐχαριστίας, ἐν ᾗ ῥητῶς λέγει τὴν λέξιν τῆς μετουσιώσεως: «Ἐπειδὴ περὶ τοῦ μυστηριώδους σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ προχείρως πρῶην ἀπεκρινόμεθα πρὸς τὴν ὑμετέραν ἐρώτησιν, νῦν πάλιν πλατύτερον ἀποκρινόμεθα, ἔχοντα ἀνάγκην ὡς δυνατόν ἐνθεῖ-

1. MPG. 45, 97.

2. MPG. 123, 649. 652.

3. MPG. 58, 744 (ὁμιλ. πβ').

5. MPG. 49, 378. 388.

9. MPG. 49, 380, πρβλ. αὐτ. καὶ σ. 389/90.

11. Δοσιθέου, Τόμος ἀγάπης, σ. 532.

4. κατασκευάζειν CG.

6. μεταρρυθμίζειν CG.

7. Κύριος: Χριστός C.

8. ἡ φωνή MPG. > CG.

10. ἀλλιώσεως CG.

ναι ὑμῖν τὴν ἀληθῆ γνῶσιν τοῦ μυστηρίου, ὡς δοσιωτάταις ψυχαῖς καὶ ἀγαπῶσαις
 κατὰ Θεὸν καὶ ἀγαπωμέναις. Πρῶτον οὖν γινώσκειν ὀφείλετε, ὅτι τὸ τοῦ Κυρίου
 ἡμῶν σῶμα τὸ πανάγιον, ἐν ὑπάρχον ἀεί, διαφόρους ἐπιδέχεται θεωρίας· ἄλλως
 γὰρ θεωροῦμεν περὶ αὐτοῦ καθὸ φυσικοῦ, ἦγουν εὐθύς ἀπὸ (τῆς)¹ συλλήψεως
 μέχρι καὶ τῆς διὰ τῶν θαυμάτων ἀναδείξεως, καὶ ἄλλως καθὸ ἐνδόξου, ἦγουν ἀπὸ
 τῆς ἀναδείξεως μέχρι τοῦ πάθους καὶ τῆς ταφῆς, καὶ ἄλλως καθὸ δεδοξαμένου,
 ἦγουν ἀπὸ τῆς ἀναστάσεως καὶ μέχρι παντός τοῦ χρόνου διηνεκῶς, καὶ ἄλλως ὡς
 μυστικοῦ, ἦγουν καθὸ ἐν διαφόροις θυσιαστηρίοις τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν ὑπερ-
 θαυμάστως καθ' ἑκάστην παρουσιάζεται. Αἱ τοιαῦται δὲ ὅμως διάφοροι θεωρίαι οὐ
 διαιροῦσι τὸ τοῦ Χριστοῦ σῶμα, ἀλλὰ διὰ πασῶν ἐν ἔστι. Δευτέρον γινώσκειν
 ὀφείλετε, (ὅτι)² πάντων τῶν ὑπὲρ φύσιν γινομένων παρὰ Θεοῦ, οὐδὲν ἔστιν ὑπερ-
 φυέστερον τοῦ μυστηρίου τούτου, καὶ διὰ τοῦτο οὐδὲν ἀγνοεῖται παρὰ τοῖς ιδιώ-
 ταις πλέον τούτου, καὶ ἐν οὐδενὶ γυμνάζεται πλέον ἢ θεία καὶ ἀνθρωπίνη σοφία
 πλέον τούτου, καὶ ἐν οὐδενὶ τῶν τῆς ἱερᾶς ἡμῶν πίστεως ἀντιλέγουσιν οἱ ἄπιστοι
 καὶ αἰρετικοὶ μᾶλλον τούτου. Διὸ καὶ ἡμεῖς ποτε ἐν τῷ δυστυχεῖ παλατίῳ ὠμίλη-
 σαμεν κατὰ τὴν Παρασκευὴν τοῦ Λαζάρου περὶ τοῦ μυστικοῦ σώματος τοῦ Δεσπό-
 του Χριστοῦ ἐνώπιον τοῦ βασιλέως καὶ τῆς συγκλήτου καὶ τῶν ἐξαιρέτων τῆς πό-
 λεως αὐτοῦ. Νῦν δὲ σύντομον καὶ σαφὲς περὶ τούτου λέγομεν. Γινώσκετε οὖν, ὅτι
 τὴν πρῶτην τάξιν ἐν τούτοις θαύμασι τοῦ Θεοῦ ἔχουσιν ἑκείνα, ἐν οἷς ἡ τάξις μόνον
 καὶ ὁ τρόπος τῆς φύσεως μεταποιεῖται. Γίνεται δὲ πρᾶγμα δυνάμενον γίνεσθαι
 καθ' ἑκάστην, πλὴν δι' ἄλλης ὁδοῦ ὥσπερ ἴασατο πολλοὺς ἀρρώστους ὁ Κύριος
 ἡμῶν χωρὶς ἰατρείας, ὡς τὴν πενθερὰν τοῦ Πέτρου καὶ τὸν παῖδα τοῦ ἑκατοντάρ-
 χου, καὶ ἐν τῇ Παλαιᾷ διὰ τοῦ Σαμουὴλ καὶ τοῦ Ἡλιοῦ ἐπύκνωσε τὸν ἀέρα πρὸς
 ὑετόν, χωρὶς τοῦ γενέσθαι φυσικὴν τινα αἰτίαν ὄμβρου. Δευτέραν ἔχουσι τάξιν ἡ
 ἀνάστασις τοῦ Λαζάρου καὶ ἡ ἀνάβλεψις τοῦ τυφλοῦ· ἐν τούτοις γὰρ τὸ μὲν γινό-
 μενον κατὰ φύσιν ἔστιν, ὅσον δὲ πρὸς τὸ ὑποκείμενον, ἐν ᾧ γίνεται, παρὰ τὴν
 φύσιν ἔστί· ποιεῖ γὰρ ἡ φύσις αὐτῆ ζωὴν, ἀλλ' οὐκ ἐν τῷ νεκρῷ, καὶ δίδωσιν ὄψιν
 ἡ φύσις, ἀλλ' οὐκ ἐν τῷ πεπηρωμένῳ τοῦς ὀφθαλμούς. Τρίτην ἔχουσι τάξιν τὸ
 στήναι τοῦ οἰκείου δρόμου τὸν ἥλιον, ὃ γέγονε διὰ (Ἰησοῦ)³ τοῦ Ναυῆ, καὶ τὸ
 σῶμα χωρῆσαι διὰ σώματος, ὡς ὁ Κύριος ἡμῶν διῆλθε τῶν θυρῶν κεκλεισμένων·
 ταῦτα γὰρ (κατ')⁴ οὐδένα τρόπον παρὰ τῆς φύσεως δύνανται γίνεσθαι. Ἐπέκεινα
 δὲ πάντων τούτων τῶν θαυμάτων⁵ ἄλλα δύο εἰσι θαύματα μέγιστα καὶ πάντα λό-
 γον νικῶντα, ἐν μὲν ἀπαξ γεγενημένον, ὅτε τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ὁ Θεὸς συνῆψε
 τῷ θείῳ προσώπῳ, ἕτερον δὲ μείζον τούτου καὶ καθ' ἡμέραν γινόμενον, ὅτι αὐ-
 τίκα μεταβάλλει τὴν οὐσίαν τοῦ ἄρτου εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ ἰδίου σώματος ὁ Χρι-
 στός καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ οἴνου εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ ἰδίου αἵματος. Ἐν μὲν γὰρ τῷ
 πρώτῳ θαύματι οὐδετέρα φύσις μετεβλήθη πρὸς τὴν ἑτέραν, ἀλλὰ ἐν τῷ τοῦ Χριστοῦ
 προσώπῳ καὶ ἡ θεότης καὶ ἡ ἀνθρωπότης ἀσυγχύτως εἰσίν. Ἐν δὲ τούτῳ τῷ μυσ-
 τηρίῳ τὸ κτίσμα πρὸς τὸν κτίστικον μεταποιεῖται διὰ μέσου τοῦ σώματος, καὶ ἡ
 προῦφεστάσα τοῦ ἄρτου οὐσία σῶμα Χριστοῦ γίνεται· καὶ ἡ μὲν οὐσία τοῦ ἄρ-
 του μεταβάλλεται, ἵνα καὶ ἡμῖν τὸ μυστήριον ἐνεργῇ καὶ συσώμους ἡμᾶς ποιῇ
 τοῦ Χριστοῦ, ἡ δὲ ἔξωθεν διάθεσις τοῦ ἄρτου μένει πάλιν ἡ αὐτή, συγκαλύ-
 πτουσα τὴν οὐσίαν τοῦ σώματος, ἵνα μηδεὶς ἴλιγγος ἡμᾶς κατασχῶν ἀπαγάγῃ
 τῆς μεταλήψεως. Μέγιστον μὲν οὖν πάντων τῶν τοῦ Θεοῦ θαυμασίων τοῦτὸ

1. τῆς MPG. > CG.

2. ὅτι MPG. > CG.

3. Ἰησοῦ MPG. > CG.

4. κατ' MPG. > CG.

5. θαυμασίων CG.

ἔστι τὸ μυστήριον. Διὸ καὶ πολλὰς, ὡς προσείπομεν, ἐνστάσεις πρὸς τοῦτο κινουσίην, ἔνθεν μὲν ἄπιστοι, ἔνθεν δὲ αἵρετικοί, ἔνθεν δὲ ἰδιῶται, οὐκ ἔχοντες συνοραῖν τὸν λόγον τοῦ μυστηρίου· ἅς ἐνστάσεις ἐν ἐκείνῃ τῇ ὁμιλίᾳ διελυσάμεθα τότε. Οἱ μὲν γὰρ αὐτῶν ἀποροῦσι, πῶς ἐν τῷ παραυτίκα μεταβάλλεται ἡ οὐσία τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ σώματος; Οἱ δὲ ἀποροῦσι, πῶς δυνατόν ἐστι, τῆς οὐσίας τοῦ ἄρτου μεταβληθείσης εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ σώματος, μένειν τὰ συμβεβηκότα τοῦ ἄρτου; ἤγουν τὸ μῆκος αὐτοῦ, τὸ πλάτος, τὸ βάθος, τὸ χρῶμα, τὴν ὁσμὴν καὶ τὴν ἐν τῇ γεύσει ποιότητα, ὥστε εἶναι τὰ συμβεβηκότα τοῦ ἄρτου χωρὶς τῆς οὐσίας τοῦ ἄρτου, καὶ τὴν ἀληθινὴν οὐσίαν τοῦ σώματος κρύπτεσθαι ἐν συμβεβηκόσιν ἄλλης οὐσίας; Ἐτεροὶ ἀποροῦσι, πῶς δυνατόν ὅλον εἶναι τὸν Χριστὸν ἐν μικρῷ τοῦ φαινομένου ποσότητι; Ἄλλοι πάλιν διαπιστοῦσιν, ὅπως τὸ τοῦ Χριστοῦ μυστικὸν σῶμα καὶ τεμνόμενον ἀκέραιον διαμένει, καὶ τῶν τμημάτων ἕκαστον αὐτὸ ὅλον ἐστὶ τοῦ Χριστοῦ σῶμα καὶ τέλειον. Ἀποροῦσι δ' ἕτεροι, ὃ καὶ μεγίστην ἔχει τὴν ἀπορίαν, πῶς τὸ αὐτὸ καὶ ἐν τοῦ Χριστοῦ σῶμά ἐστι¹ καὶ ἐν οὐρανῷ καὶ ἐν πλείστοις ἅμα θυσιαστηρίοις ἐν γῆ. Ἀλλὰ ταύτας μὲν τὰς ἀπορίας καὶ λελύκαμεν τότε, καὶ δυνάμεθα λύειν, τῇ τοῦ Χριστοῦ τοῦ φωτίσαντος ἡμᾶς χάριτι, μᾶλλον δὲ οἱ πάνσοφοι τῆς Ἐκκλησίας διδάσκαλοι λύουσιν, οἱ καθηγμένους τῆς ἐν ἡμῖν καὶ χάριτος καὶ σπουδῆς. Ὑμεῖς δὲ ὀφείλετε πιστεύειν ἀναμφιβόλως, καὶ πάντες χριστιανοὶ οὕτω πιστεύειν ὀφείλομεν, ὅτι ἐν τῷ μυστικῷ τούτῳ σώματι αὐτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς, ὃ ἐκ τῆς μακαρίας Παρθένου γεννηθείς, ὃ ἐπὶ σταυροῦ, ὃ ἐν οὐρανῷ νῦν, αὐτὸς ἐκείνος ὁλόκληρος, ὑπὸ τοῖς συμβεβηκόσι τοῦ ἄρτου συγκαλυπτόμενος· καὶ κατ' οὐσίαν ἐστὶν ἐν τῷ μυστηρίῳ, οὐ κατὰ χάριν μόνην ἢ δύναμιν. Οὐδὲ τύπος ἐστὶ τὸ μυστικὸν τοῦ Χριστοῦ σῶμα τοῦ ἀληθοῦς σώματος, ἀλλὰ ἡ ἀλήθεια ἐκείνου τοῦ σώματος ἐστὶν· οὐ γὰρ τύποις οὐδὲ σκιαῖς νῦν, ὡς ἐν τῇ Παλαιᾷ, ἀλλὰ πράγμασι καὶ ἀληθείαις λατρεύομεν. Εἰ δὲ τις τῶν ἁγίων ἀντίτυπον λέγει τὴν θυσίαν ταύτην τοῦ δεσποτικοῦ δεῖπνου ἐκείνου, δηλὸν ἐστίν, ὅτι ἡ θυσία μὲν αὕτη τύπος ἐστὶ τῆς θυσίας ἐκείνης², ὥσπερ καὶ οἱ νῦν θύοντες τύποι εἰσὶ τοῦ τότε θύσαντος Ἰησοῦ, τὸ δὲ ἀποτέλεσμα τῆς θυσίας τὸ αὐτὸ ἐστὶ καὶ τότε καὶ νῦν, ἡ μετουσίωσις δηλονότι καὶ ἡ ὑπερφυστάτη μεταβολὴ πρὸς τὴν ἐμφυχον καὶ τεθεωμένην τοῦ Χριστοῦ σάρκα καὶ τοῦ οἴνου πρὸς τὸ ὑπέριμον αὐτοῦ αἷμα. Ἀντίτυπα οὖν δύνανται λέγεσθαι τὰ ἐν τῇ θυσίᾳ γινόμενα κατὰ τὴν ἐνέργειαν, ὡς τότε³ μὲν ἀμέσως αὐτοῦ τοῦ Ἰησοῦ τὸ θαῦμα ποιούντος, νῦν δὲ διὰ τῶν τῆς Ἐκκλησίας ὑπηρετῶν τούτ' αὐτὸ ἀφανῶς πράττοντος, ὡς πανταχοῦ παρόντος θεῖα δύναμις καὶ πάντα πληροῦντος. Τὸ δὲ ἀποτέλεσμα τῆς ἐνεργείας, ἡ μεταβολὴ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου πρὸς τὸ ἀληθές τοῦ Χριστοῦ σῶμα καὶ αἷμα, καὶ τότε ἦν καὶ νῦν ἐστὶ. Τοῦτο ἢ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία κηρύττει τοῦτο θαῦμασι πολλάκις ἐβεβαιώθη πρὸς τοὺς διαπιστοῦντας, ὡς πρότερον εἶπομεν, καὶ εἶδον ἐν τῷ ἱερῷ σευεῖ ὁλόκληρον τὸν Κύριον ἡμῶν ζῶντα, καὶ πεπιστεῦκασιν ἐκπλαγέντες. Ἄλλοι πειρασμὸν τοῦ μυστηρίου ποιήσαντες τολημρόν, μετὰ τῆς ψυχῆς καὶ τὴν ζωὴν βιαίως ἀπόλεσαν. Καὶ ἡ δραστηριότης πᾶσα τοῦ μυστηρίου τούτου καὶ πρὸς τὰλλα τῶν μυστηρίων ὑπεροχὴ ἐντεῦθεν ἐστὶ καὶ δείκνυται, καὶ οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων ἀγνοοῦντες, ἐντεῦθεν καὶ ἔλαττον τῆς ὀφειλομένης εὐλαβείας ἀπονέμουσι, καὶ πρὸ τῆς μεταλήψεως καὶ ἐν αὐτῇ τῇ μεταλήψει καὶ μετὰ τὴν μετάληψιν, ἱερωμένοι τε ὁμοίως καὶ λαϊκοί. Ὑμεῖς δὲ αἰεὶ μὲν εὐλαβεῖς ἔστε περὶ τὸ μέγα τοῦτο καὶ ξενίζον μυστήριον· ἀπὸ τοῦ νῦν δὲ καὶ ἡμῶν

1. δὲ > C.   2. ὦν Γ.   3. ἐν τῇ ᾧ Γ: ποίω τρόπῳ τύπος λέγεται τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ τὸ ἐν τῷ μυστηρίῳ.   4. τότε: τὸ CΓ.

ὑπερεύχεσθε μμείσθαι τὴν ἐν ὑμῖν γενησομένην προσθήκην τῆς εὐλαβείας». ¹

Πρὸς τοὺς λέγοντας πῶς γίνεται ἡ μετουσίωσις ἐν τῷ μυστηρίῳ καὶ ζητοῦντας λόγου παράδειγμα. Γρηγόριος ὁ θεολόγος ἐν τῷ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λόγῳ : «Τίς οὖν ἡ ἐκπόρευσις ; Εἰπέ σὺ τὴν ἀγεννησίαν τοῦ Πατρὸς, ἀγῶ τὴν γέννησιν τοῦ Υἱοῦ φυσιολογήσω καὶ τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ Πνεύματος, καὶ παραπληκτῆσομεν ἄμφω εἰς Θεοῦ μυστήρια παρακύπτοντες· καὶ ταῦτα τίνες ; οἱ μὴδὲ τὰ ἐν ποσὶν εἰδέναι δυνάμενοι, μὴδὲ ψάμμον θαλασσῶν καὶ σταγόνας ὑετοῦ καὶ ἡμέρας αἰῶνος ἐξαριθμείσθαι, μὴ ὅτι γε Θεοῦ βάθυσιν ἐμβατεύειν καὶ λόγου ὑπέχειν τῆς οὕτως ἀρρήτου καὶ ὑπὲρ λόγον φύσεως» ². Καί : «Πόθεν παραστήσω σοι τὴν ὁμοίωσιν ; ἢ ζητεῖς πάλιν ἐκ τῶν κάτω καὶ περὶ σέ ; Δίαν μὲν αἰσχρόν, καὶ οὐκ αἰσχρόν μόνον, ἀλλὰ καὶ μάταιον, ἐπεικῶς ἐκ τῶν κάτω τῶν ἄνω τὴν εἰκασίαν λαμβάνειν, καὶ τῶν ἀκινήτων ἐκ τῆς ρευστῆς φύσεως, καί, ὀφθαλμοῖσι Ἑσαίας, ἐκζητεῖσθαι τὰ ζῶντα ἐν τοῖς νεκροῖς» ³. Κύριλλος ὁ Ἀλεξανδρείας δ' βιβλίῳ εἰς τὸν Ἰωάννην : «Δεῖ τοιγαροῦν ἐντεῦθεν ἡμᾶς ὠφελουμένους, καὶ ἐξ ὧν ἕτεροι πταίουσι τὸν οἰκείον ἐπανορθοῦντας βίον, ἐν ταῖς παραλήψεσι τῶν θείων μυστηρίων πίστιν μὲν ἔχειν ἀζήτητον, μηδεὶν δὲ τῶν λεγομένων ἐπιφέρειν τὸ πῶς. Ἰουδαίων γὰρ τὸ ῥῆμα, καὶ κολάσεως δὲ τῆς ἐσχάτης διὰ τοῦτο παραίτιον» ⁴. Καί : «Ἐντεχνέστεροι τοῖνον πρὸς τὴν τοῦ συμφέροντος θῆραν, καὶ διὰ τῆς ἐτέρων ἀτοπίας εὐρισκόμενοι τὸ πῶς, λέγειν ἐφ' οἷς ἂν ἐργάζεται Θεὸς παραιτούμεθα· ἀνατιθέναι δὲ μᾶλλον μελετήσωμεν αὐτῷ τῶν ἰδίων ἔργων τὴν ὁδὸν ἐξεπίστασθαι. Ὅνπερ γὰρ τρόπον εἴεται μὲν οὐδεὶς τὸ τι κατὰ φύσιν ἐστὶν ὁ Θεός, δικαιοῦται δὲ πιστεύων ὅτι ἐστὶ, καὶ τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτὸν μισθαποδότης γίνεται, οὕτως ἀγνοήσει μὲν πάλιν τὸν ἐφ' ἑκάστῳ τῶν τελουμένων παρ' αὐτοῦ τρόπον, ἀνατιθεὶς δὲ τῇ πίστει τὴν ἐκβασιν καὶ τὸ πάντα δύνασθαι συναινῶν τῷ ὑπὲρ πάντας Θεῷ, κομμεῖται τῆς οὕτως ἀγαθῆς διαλήψεως οὐ καταφρονητὸν τὸν μισθόν». ⁵ Καὶ παρακατιῶν ὁ αὐτός : «Εἰ δὲ ἐπιμένεις, Ἰουδαίε, λέγων τὸ πῶς, ἐρῶ σοι καγὼ τὴν σὴν ἀμαθίαν μιμούμενος. Πῶς ἐξῆλθες ἐξ Αἰγύπτου ; Πῶς δέ, εἰπέ μοι, καὶ εἰς ὄφιν μετετρέπη ῥάβδος ⁶ ἡ μοσαϊκῆ ; Πῶς ἐλεπρώθη μὲν ἡ χεὶρ, ἀποκατεστάθη δὲ αὐτίς, ὡς γέγραπται ; Πῶς εἰς τὴν αἵματος φύσιν μετέστη τὸ ὕδωρ ; Πῶς διήλθες διὰ μέσης θαλάσσης ὡς διὰ ξηρᾶς ; Πῶς δὲ διὰ ξύλου τὸ πικρὸν τῆς Μερῶς ὕδωρ εἰς γλυκὺ μετεσκευάζετο ; Πῶς δέ σοι καὶ ὕδωρ ἐκ τῶν πετραίων ἀνεδόθη μαστῶν ; Πῶς ἐπὶ σέ κατηνέχθη τὸ μάννα ; Πῶς δὲ κατὰ χώραν ἔστη πάλιν ὁ Ἰορδάνης ; Ἡ πῶς κατεσεισθῆ διὰ μόνης κραυγῆς τῆς Ἱεριχοῦς τὸ ἀπόρθητον τεῖχος ; Καὶ οὐκ ἐπιλείπει λέγοντά σε τὸ πῶς. Πολλὰ γὰρ ἤδη προτεθναμακῶς ἀλώση μεγαλοργήματα, οἷς εἴπερ ἐπάγεις τὸ πῶς, ὅλη παντελῶς ἀπειθήσεις τῇ ἁγίᾳ Γραφῇ καὶ ὅλους τῶν προφητῶν ἀνατρέψεις τοὺς λόγους, καὶ αὐτοῦ δὴ πρὸ πάντων τοῦ Μωϋσέως τὰ ἱερὰ συγγράμματα. Οὐκοῦν ἔδει μᾶλλον πιστεύοντας τῷ Χριστῷ καὶ τοῖς παρ' αὐτοῦ λεγομένοις ἀμελλεῖν κατανεύοντας μανθάνειν ἐπείγεσθαι μᾶλλον τῆς εὐλογίας τὸν τρόπον, οὐκ ἀπερισκέπτως ἐμπαροινεῖν λέγοντας, πῶς δύναται ἡμῖν οὗτος δοῦναι τὴν σάρκα φαγεῖν» ⁷. Ἐκ τοῦ λς' κεφ. τῆς κατηχήσεως τοῦ Νύσσης : «Καλῶς οὖν καὶ νῦν τὸν τῷ λόγῳ τοῦ Θεοῦ ἁγιαζόμενον ἄρτον εἰς σῶμα τοῦ Θεοῦ Λόγου μεταποιεῖ-

1. Ἀπόκρισις περὶ θείας εὐχαριστίας, MPG. 160, 376/80. Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ καὶ Ὁμιλία περὶ τοῦ μυστηριώδους σώματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, MPG. 160, 352/73. 2. MPG. 36, 141. 3. MPG. 36, 144. 4. MPG. 73, 573.

5. Αὐτόθι. 7. MPG. 73, 576.

6. ραῦδος CG.

σθαι πιστεύομεν· καὶ γὰρ ἐκεῖνο τὸ σῶμα ἄρτος τῆ δυνάμει ἦν, ἠγιασθῆ δὲ τῆ ἐπισκηνώσει τοῦ Λόγου τοῦ σκηνώσαντος ἐν τῇ σαρκί. Οὐκοῦν ὄθεν ὁ ἐν ἐκείνῳ τῷ σώματι μεταποιηθεὶς ἄρτος εἰς θεῖαν μετέστη δύναμιν, διὰ τοῦ αὐτοῦ καὶ νῦν τὸ ἴσον γίνεται. Ἐκεῖ τε γὰρ ἡ τοῦ Λόγου χάρις ἅγιον ἐποίησε τὸ σῶμα, ᾧ ἐκ τοῦ ἄρτου ἡ σύστασις ἦν, καὶ τρόπον τινὰ καὶ αὐτὸ ἄρτος ἦν· ἐνταῦθα τε ὡσαύτως ὁ ἄρτος, καθὼς φησιν ὁ Ἀπόστολος, ἀγιάζεται διὰ λόγου Θεοῦ καὶ ἐντευξεως, οὐ διὰ βρώσεως προῦν εἰς τὸ σῶμα γενέσθαι τοῦ Λόγου, ἀλλ' εὐθύς πρὸς τὸ σῶμα διὰ τοῦ λόγου μεταποιούμενος, καθὼς εἴρηται ὑπὸ τοῦ Λόγου, ὅτι «τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου»¹. Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, βιβλ. δ' κεφ. ιδ': «Οὕτω καὶ νῦν ἡ τοῦ Πνεύματος ἐνεργεῖα τὰ ὑπὲρ φύσιν ἐργάζεται, ἃ οὐ δύναται χωρῆσαι, εἰ μὴ μόνῃ ἢ πίστις»². Ὁ αὐτός: «Οὐ χεῖρον δὲ καὶ τοῦτο εἰπεῖν, ὅτι, ὡσπερ φυσικῶς διὰ τῆς βρώσεως ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος καὶ τὸ ὕδωρ διὰ τῆς πόσεως εἰς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ ἐσθίουτος καὶ πίνοντος μεταβάλλονται, καὶ οὐ γίνονται ἕτερον σῶμα παρὰ τὴ πρότερον αὐτοῦ σῶμα, οὕτως ὁ τῆς προθέσεως ἄρτος, οἶνός τε καὶ ὕδωρ διὰ τῆς ἐπικλήσεως καὶ ἐπιφοιτήσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὑπερφυσῶς μεταποιοῦνται εἰς τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ αἷμα»³. Ὁ αὐτός: «Καὶ νῦν ἐρωτᾷς, πῶς ὁ ἄρτος γίνεται σῶμα Χριστοῦ καὶ ὁ οἶνος καὶ τὸ ὕδωρ αἷμα Χριστοῦ. Λέγω σοι ἀγά· Πνεῦμα ἅγιον ἐπιφοιτᾷ, καὶ ταῦτα ποιεῖ τὰ ὑπὲρ λόγον καὶ ἔννοιαν»⁴. Καί: «Εἰ δὲ τὸν τρόπον ἐπιζητεῖς, πῶς γίνεται, ἀρκεῖ σοι ἀκοῦσαι, ὅτι διὰ Πνεύματος ἁγίου, ὡσπερ καὶ ἐκ τῆς ἁγίας Θεοτόκου διὰ Πνεύματος ἁγίου ἑαυτῶ καὶ ἐν ἑαυτῷ ὁ Κύριος σάρκα ὑπεστήσατο· καὶ πλέον οὐδὲν γινώσκομεν, ἀλλ' ὅτι ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἀληθής ἐστι καὶ ἐνεργῆς καὶ παντοδύναμος, ὁ δὲ τρόπος ἀνεξερεύνητος»⁵. Σαμωνᾶς Γάζης ἐν τῇ πρὸς Ἀχμέτ διαλέξει: «Τίθησιν ἐπὶ τὴν ἁγίαν τράπεζαν ὁ ἱερεὺς τὸν ἄρτον, ὁμοίως καὶ τὸν οἶνον· καὶ δεομένου ἐπικλήσει ἁγίᾳ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κάτεισι καὶ ἐπιφοιτᾷ τοῖς προκειμένοις, καὶ τῷ πυρὶ τῆς αὐτοῦ θεότητος εἰς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ τὸν ἄρτον καὶ τὸν οἶνον μεταβάλλει⁶, οὐχ' ἦττον ἢ τὸ ἦπαρ τὴν τροφὴν εἰς τὸ τοῦ τινος ἀνθρώπου. Ἡ οὐ δίδως, ὡ τάν, δύνασθαι τὸ πανάγιον τοῦ Θεοῦ Πνεῦμα ὅπερ τὸ σὸν δύναται ἦπαρ ἐκτελεῖν;»⁷. Νικόλαος Μεθώνης ἐν τοῖς κατὰ Σωτηρίχου ἀντιρρητικοῖς: «...»⁸ Ὁ αὐτός ἐν τοῖς αὐτοῖς: «Πῶς οὖν ὁ ἄρτος σῶμα Χριστοῦ καὶ πῶς τὸ ποτήριον αἷμα γίνεται; Φαμέν ὅτι Πνεῦματος ἁγίου ἐπιφοιτήσει καὶ ἐνεργεῖα, καθηγιασμένα δηλαδὴ διὰ λόγου Θεοῦ καὶ ἐντευξεως. Πάλιν οἶδ' ὅτι θέλεις τὸ πῶς ἐρωτᾶν, καὶ οὐκ ἂν ποτε ἀπορεῖν ἀποστήσῃ μέχρις ὅτου φυσικοὺς λόγους περὶ τῶν ὑπερφυσῶν τοῦ Πνεύματος ἐνεργειῶν ἀπαιτεῖς. Ἄλλ' εἴπερ ἦσθα τῷ ὄντι πιστὸς καὶ πνευματικὸς, ἠρκέσθης ἂν ἀκούσας ὅτι διὰ Πνεύματος ἁγίου, καὶ πιστεύσας ἐπέγνωσ ὅτι πνευματικῶς καὶ ὑπερφυσῶς κἄν τοῖς φυσικοῖς ἐνεργεῖ τὸ Πνεῦμα, χρώμενον μὲν τοῖς φυσικοῖς καὶ οἷς συνειδίμεθα διὰ τὴν πρὸς ἡμᾶς τούτων οικείωσιν, ὡς ἂν καὶ ὄζον παραδεχόμεθα τὸ τελούμενον». Θεοφύλακτος εἰς τὸ εὐαγγέλιον: «Ἀρρήτω γὰρ ἐνεργεῖα μεταποιεῖται». Καί: «Μεταποιεῖται γὰρ ἀρρήτους λόγοις ὁ ἄρτος οὗτος διὰ τῆς μυστικῆς εὐλογίας»⁹

1. MPG. 45, 96/7. 2. Ἐκδ. ὀρθ. πίστ. 4, 13. MPG. 94, 1141. 3. Αὐτ. σ. 1145. 4. Αὐτ. σ. 1141. 5. Αὐτ. σ. 1145. 6. Πρβλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 675. 7. MPG. 120, 824. 8. Ἐνταῦθα ἐπαναλαμβάνεται τὸ καὶ ἀνωτέρω σ. 675 παρατεθὲν χωρίον: «τὶ πάλιν μέχρι προστεταχῶς».

καὶ ἐπιφοιτήσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος»¹. Ματθαῖος ἱερομόναχος: «Μεταποιεῖται γὰρ ἀτεχνῶς ἀρρήτων τινὶ καὶ θεία δύναμις εἰς αὐτὸ τὸ τοῦ Κυρίου σῶμα»².

Ἔτι καὶ οἱ ἁμαρτωλοὶ ὥσπερ καὶ οἱ δίκαιοι ὡσαύτως τοῦ κυριακοῦ ἐν τῇ μυστηρίῳ μετέχουσι σώματος τε καὶ αἵματος. Ἐκ τοῦ θ' βιβλίου τοῦ Ἀλεξανδρείας ἁγίου Κυριλλίου εἰς τὸν Ἰωάννην: «Καὶ γοῦν τὸν Ἰούδαν μετὰ τὸ ψωμίον εὐθύς ἀναγκάζει λοιπὸν, ὡς ὑπὸ χεῖρα λαβὼν, ἐπὶ τὴν οὕτως ἀνόσιον ἰέναι πράξιν, δεδιώς, κατὰ γὰρ τὸ εἰκός, ὁμοῦ τῇ μεταγνώσει καὶ τὴν ἐκ τῆς εὐλογίας δύναμιν, μὴ ἄρα πως ἐν τῇ τοῦ ἀνθρώπου καρδίᾳ φωτὸς ἀναλάμψασα δίκην ἀγαθοεργεῖν ἀναπεισῆ προελέσθαι μᾶλλον αὐτόν, ἧγουν τὸ φρόνημα τὸ ἴδιον ἐντέκη, τῇ καὶ προδοῦναι λοιπὸν ἀναπεισμένῳ»³. Ἐκ τῆς πβ' ὁμιλίας Χρυσοστόμου εἰς τὸν Ματθαῖον: «Βαβαὶ ἀσση πῆρωσις τοῦ προδότου! Καὶ γὰρ καὶ τῶν μυστηρίων μετέχων, ἔμενον ὁ αὐτός, καὶ τῆς φρικωδεστάτης⁴ ἀπολαύων τραπέζης, οὐ μετεβάλλετο. Καὶ τοῦτο ὁ Λουκᾶς δηλοῖ λέγων, ὅτι μετὰ τοῦτο εἰσῆλθεν εἰς αὐτόν ὁ σατανᾶς, οὐ τοῦ σώματος καταφρονῶν τοῦ δεσποτικοῦ, ἀλλὰ τῆς ἀναισχυντίας⁵ καταγελῶν τοῦ προδότου. Καὶ γὰρ μεῖζον τὸ ἁμάρτημα ἐγένετο ἐκατέρωθεν, καὶ ὅτι μετὰ τοιαύτης γνώμης τοῖς μυστηρίοις προσήει, καὶ ὅτι προσελθὼν οὐκ ἐγένετο βελτίων οὔτε ἀπὸ τοῦ φόβου, οὔτε ἀπὸ τῆς εὐεργεσίας, οὔτε ἀπὸ τῆς τιμῆς»⁶. Ἐκ τῆς πβ' ὁμιλίας εἰς τὸν Ἰωάννην τοῦ αὐτοῦ: «Διὸ χρὴ πάντοθεν ἐργηγορέναι καὶ γὰρ οὐ μικρὰ εἶται κόλασις τοῖς ἀναξίως μετέχουσιν. Ἐννόησον πῶς ἀναγκτεῖς κατὰ τοῦ προδότου, κατὰ τῶν σταυρωσάντων. Σκόπει τοίνυν μὴ καὶ αὐτὸς ἔνοχος γένῃ τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ. Ἐκεῖνοι κατέσφαξαν τὸ πανάγιον σῶμα, σὺ δὲ ῥυπαρῶ ὑποδέχη ψυχῇ μετὰ τοσαύτας εὐεργεσίας»⁷. Ἐκ τῆς κδ' ὁμιλίας εἰς τὴν α' πρὸς Κορινθίους τοῦ αὐτοῦ: «Οὗτοι καὶ τότε ἀπαντήσονται ἐκ τῶν οὐρανῶν καταβαίνοντι, οἱ νῦν ἀξίως ἀπολαύοντες, ὥσπερ οὖν οἱ ἀναξίως τὰ ἔσχατα πείσονται»⁸. Καὶ μετ' ὀλίγα: «Πᾶς τὸ σῶμα τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ, τὸ ἅωμον, τὸ καθαρὸν, τὸ τῇ θείᾳ ἐκείνῃ φύσει ὁμιλήσαν, δι' ὃ ἐσμέν καὶ ζῶμεν, δι' ὃ πύλα θανάτου κατεκλεισθήσαν καὶ οὐρανοῦ ἀψίδες ἀνεφύθησαν»⁹, τοῦτο μετὰ τοσαύτης ὕβρεως ληψόμεθα;»¹⁰ Ἐκ τῆς γ' ὁμιλίας εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους τοῦ αὐτοῦ: «Καὶ πῶς παραστήσῃ τῷ βήματι τοῦ Χριστοῦ, μιαιφαῖς χερσὶ καὶ χεῖλεσι κατατολμῶν αὐτοῦ τοῦ σώματος; Καὶ βασιλέα μὲν οὐκ ἂν ἔλοι καταφιλήσαι ὀδωδότης τοῦ στόματος· τὸν δὲ βασιλέα τοῦ οὐρανοῦ ψυχῇ καταφιλεῖς ὀδωδίᾳ;»¹¹ Ἐκ τῆς κη' ὁμιλίας εἰς τὴν α' πρὸς Κορινθίους τοῦ αὐτοῦ: «Ὁ γὰρ ἐσθίων καὶ πίνων ἀναξίως (τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα τοῦ Κυρίου) κρῖμα ἑαυτῷ ἐσθίει καὶ πίνει». Τί λέγεις; εἰπέ μοι ἢ τοσοῦτων ἀγαθῶν αἰτία καὶ ζωῆς βρῦουσα τράπεζα αὕτη κρῖμα γίνεται; Οὐ παρὰ τὴν ἑαυτῆς φύσιν, φησὶν, ἀλλὰ παρὰ τὴν τοῦ προσιόντος προαίρεσιν. Ὡσπερ γὰρ ἡ παρουσία αὐτοῦ, ἢ τὰ μεγάλα ἐκεῖνα καὶ ἀπόρητα κομίσασα ἡμῖν ἀγαθὰ, τοὺς μὴ δεξαμένους αὐτὴν μᾶλλον κατέκρινεν, οὕτω καὶ τὰ μυστήρια μεῖζονος ἐφόδια κολάσεως γίνεται τοῖς ἀναξίως μετέχουσιν»¹². Ἐκ τῆς ἐκλογῆς τῶν λόγων τοῦ αὐτοῦ, περὶ τοῦ μὴ ἀναξίως προσέρχεσθαι τοῖς θείοις μυστηρίοις: «Ἄρα, εἰ κόπρον ἔσχες ἐν ταῖς χερσίν, ἐτόλμας προσεγγίσει τῷ κρῖματι τοῦ βασιλέως; οὐδαμῶς. Μὴδ' ὅτι ἄριστος ἐστὶν ἴδιος, μὴδ' ὅτι οἶνος· οὐ γὰρ ὡς αἱ λοιπαὶ κοινὰ βρώσεις εἰς ἀφεδρῶνα

1. MPG. 123, 1808, πρβλ. καὶ ἀνωτ. σ. 671.

2. Πρβλ. καὶ ἀνωτ. σ. 671.

3. MPG. 74, 149.

6. MPG. 58, 737.

7. Ὁμιλ. πβ' εἰς Ματθαῖον, MPG.

58, 743.

8. MPG. 61, 203.

10. MPG. 61, 203.

11. MPG. 62, 28.

12. MPG. 61, 233.

4. φρικωδεστάτης CΓ.

5. ἀναισχυντίας CΓ.

9. ἡνεώχθησαν CΓ.

χωρεῖ, ἄπαγε, μηδὲν τοιοῦτον νομίσης»¹. Ἐκ τοῦ 5' λόγου περὶ ἱεροσύνης τοῦ αὐτοῦ: «Τοὺς μέλλοντας ἐνθὲνδε ἀπαίρειν, ἂν τύχῃσι τῶν μυστηρίων μετασχόντες ἐν καθαρῷ συνειδήσει, ὅταν ἀποπνεῖν μέλλωσι, δορυφοροῦντες αὐτοὺς δι' ἐκείνο τὸ ληφθὲν ἀπάγουσιν ἐνθὲνδε ἄγγελοι. Σὺ δὲ οὐπω φρίττεις, εἰς οὕτως ἱερὰν τελετήν τοιαύτην εἰσάγων ψυχὴν, καὶ τὸν τὰ ῥυπαρὰ ἐνδεδυμένον ἱμάτια εἰς τὸ τῶν ἱερῶν ἀναφέρων ἀξίωμα;»² Ἐκ τῆς εἰς τὴν προδοσίαν τοῦ Ἰούδα ὀμλίας τοῦ αὐτοῦ: «Καὶ γὰρ παρῆν καὶ Ἰούδας πρὸ τῆς προδοσίας, καὶ τῆς ἱερᾶς τραπέζης μετέσχε, καὶ τοῦ μυστικοῦ δείπνου ἀπήλαυσεν. Ὡσπερ γὰρ τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν ἐνίψεν, οὕτω καὶ τῆς ἱερᾶς τραπέζης μετέσχεν ὁ Ἰούδας, ἵνα μηδεμίαν ἔχη ἀπολογίαν, ἀλλὰ κρῖμα λήψῃται»³. Καὶ μετ' ὀλίγα: «Καὶ γὰρ τότε Ἰούδας ἀναξίως μετέσχε τοῦ μυστικοῦ δείπνου, καὶ ἐξελθὼν παρέδωκε τὸν Κύριον, ἵνα μάθῃς, ὅτι τοῖς ἀναξίως μετέχουσι τῶν μυστηρίων, τούτοις μάλιστα συνεχῶς ἐπιπηθῆ ὁ διάβολος, καὶ εἰς μείζω τιμωρίαν ἑαυτοὺς ἐμβάλλουσιν»⁴. Οἰκονομῶς εἰς τὴν α' πρὸς Κορινθίους: «Ἐπειδὴ ἀναξίως, φησί, τῇ μεταλήψει τοῦ δεσποτικοῦ προσέρχεσθε σώματος, διὰ τοῦτο πολλοῖς συμβαίνουσι νόσοι τε καὶ πάθη καὶ θάνατοι. Πόθεν δέ ἐστι τὸ ἀναξίως προσέρχεσθαι; Ἐκ τε τῶν ἄλλων ἁμαρτημάτων, ὧν πράττετε, καὶ ἐκ τοῦ συνεχομένου ὑμᾶς εἰς τὸν κυριακὸν δείπνον τοὺς πτωχοὺς παρορᾶν». Καὶ μετ' ὀλίγα: «Ὅτι καθάπερ παρέδωκε μὲν αὐτὸν ὁ Ἰούδας, παρήνεσαν δὲ εἰς αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι, οὕτως ἀτιμάζουσιν αὐτὸν οἱ τὸ πανάγιον αὐτοῦ σῶμα χερσίν ἀκαθάρτοις δεχόμενοι ὡς Ἰουδαῖοι κρατοῦντες αὐτὸν τότε καὶ ἐναγεῖ προσφέροντες σῶματι». Εἶτα: «Ὁὐ παρὰ τὴν τῶν μυστηρίων φύσιν λέγει, ἀλλὰ παρὰ τὴν τῶν προσιόντων⁵ ἀναξιοτήτα· «μη διακρίνων τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου», τοῦτ' ἐστὶ μὴ ἐξετάζων μήτε ἐννοῶν τῶν προκειμένων τὸ μέγεθος. Εἰ γὰρ μάθου- μεν τίς ποτὲ ἐστὶν ὁ προκειμένος, οὐ δεηθῆσόμεθα ἐτέρου λόγου, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο ἡμᾶς νήφειν⁶ παρασκευάσει». Καὶ πάλιν: «Ἴνα μὴ ἀναξίως δειχθῆτε τοῦ δεσποτικοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος μετέχοντες, ἵνα μὴ ἀναξίως μετέχοντες ἐνοχοὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ τῆς ἀναιρέσεως καὶ τοῦ αἵματος τῆς ἐκχύσεως γενόμενοι, ἀπαραιτήτων τὸ κρῖμα ἔχητε»⁷. Ἐκ τῆς πρὸς Ἐδουάρδον⁸ πραγματικῆς ἐπιστολῆς Μελετίου πάπα Ἀλεξανδρείας: «Πέμπτη ἀντίρρησης, ἣ ἀπὸ τοῦ ἀποτελέσματος. Δοκεῖ γὰρ Καλοῦντες σωματικῶς καὶ ταῖς ἀληθείαις ὄντος τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Χριστοῦ ἐν τοῖς ἀχράντοις μυστηρίοις, πάντας τοὺς τῶν μυστηρίων κοινωνοὺς κοινωνεῖν ἐξ ἀνάγκης καὶ τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἐν αὐτῷ τῷ Χριστῷ μένειν, καὶ τὸν Χριστὸν αὐτὸν ἐν αὐτοῖς εἶναι μένοντα μετ' αὐτῶν. Τούτου δὲ μὴ συμβαίνοντος, μὴ ἄρα εἶναι ἐν τοῖς μυστηρίοις τὸν Χριστὸν σωματικῶς. Καὶ τῷ ὄντι· οὐ προσέσχηκε δέ, ὡς ἔοικε, Καλοῦντος τοῖς τοῦ θείου Ἀγίουστίνου ῥήμασιν, ἐν οἷς φησὶν, εἶναι μέντοι τὸ τοῦ Χριστοῦ σῶμα ἐν τοῖς ἀχράντοις μυστηρίοις, ζωοποιεῖν μέντοι καὶ σωτήριον. Καὶ γε καὶ σοὶ ἦ, μὴ μέντοι γε εἰς ζωὴν, ἀλλ', ὅ μὴ γένοιτο, εἰς θάνατον; πῦρ γὰρ ἐστὶν ὁ Θεὸς ἡμῶν, τοὺς μὲν ἀξίους φωτίζον τε καὶ λαμπρῶνον, τοὺς δὲ ἀναξίους ἐκτυφλοῦν καὶ κατακαῖον. Οὐ γὰρ φύσεως ἔργον ἐστὶ τὸ μυστήριον, ὥστε τὸ αὐτὸ πανταχοῦ τε εἶναι ταῦτο καὶ πανταχοῦ ταῦτο ἐνεργεῖν· ὡσπερ τὸ πῦρ τοῦτο τὸ φυσικόν, ὅπερ ὅπου ἂν ἦ, πῦρ ἐστὶν, οὐχὶ δ' ἐνθάδε μὲν πῦρ, ἀλλαχοῦ δὲ γῆ· καὶ ὁ τῇ φύσει συνήθης ἄρτος οὐ μέντοι γε ἐμοὶ μὲν ἄρ-

1. MPG. 63, 898.   2. MPG. 48, 681.   3. MPG. 49, 389, πρβλ. αὐτ. καὶ σ. 380.   4. MPG. 49, 390.   7. MPG. 118, 808/9.

5. προσιόντων C, προσιόντων: *ἰδιόχειρος διόρθωσις Δοσιθέου ἐν τῇ ὤρ.*

6. νήφην CF.   8. Ἐδουάρδον CF.

τος; σοὶ δὲ λίθος, ἀλλ' ὡσαύτως ἐμοὶ τε καὶ σοὶ¹ ἄρτος ἐστίν· ἦν μὴ πως τῆς φύσεως ἀσθενούσης, θατέρῳ ἢ βλαβερόν, τὸ θατέρῳ σωτήριον. Τὸ δὲ μυστήριον οὐ φύσεως ἔργον ὄν,² ἀλλὰ βουλήσεως θείας, δι' ἧς δυνάμει ὀχήματί τε Θεοῦ ἐνεργεῖται καὶ μεταστοιχειοῦται, ὥστε ἄλλο τε εἶναι καὶ ἄλλο ἐνεργεῖν τῇ χάριτι, παρ' ὃ ἔστι τε καὶ ἐνεργεῖ τῇ φύσει. Ταῦτα δὲ οὕτως ἔχοντα, ζητεῖς καὶ ξενίζῃ τίνι λόγῳ ἢ μὲν ἐμοί, μὴ ἢ δ' ἄλλῳ; ζητεῖς πῶς συμβαίνει τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου ἐν τοῖς θείοις μυστηρίοις εἶναι μὲν³ ἐμοὶ σῶμα ζωοποιὸν καὶ σωτήριον, ζωοποιοῦν καὶ σῶζον, ἐκείνῳ δὲ οὔτε ζωοποιὸν οὔτε σωτήριον; Ἐπεὶ περ ἐκείνος οὔτε ζωοποιοῦται οὔτε σῶζεται καὶ ξένον κομδῆ καὶ ἀδύνατον τὸν λίθον τὸν τίμιον καὶ πέτραν τὸν αὐτὸν προσκόμματος⁴ μὴ κατ' αὐτὸ ἐν ἅπασιν ἐνεργεῖν. Τὶ τὸ πῦρ ἐκεῖνο τὸ χαλδαϊκόν, τὸ τοὺς μὲν τῆς εὐσεβείας τροφίμους παιδας ὡσπέρ τις ζεῖδωρος δρόσος καταδροσίαν, τοὺς δὲ Βαβυλωνίους ἐκείνους ἄνδρας τοὺς ἀποστάτας Θεοῦ κατακαύσαν; Τὶ τὸ πέλαιος ἐκεῖνο τὸ ἐρυθραῖον τοῖς μὲν Ἰσραηλίταις διαβατόν, τὸν δὲ Φαραὼ πανστρατεὶ καταποντίσαν; Τὶ ταῦτα καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια; Οὐχὶ λαμπρότατα ἐμφαίνουσι, καὶ μονονουχί φωνὴν ἀφιέντα κηρύττουσι, καὶ δύνασθαι Θεὸν θαυματουργεῖν καὶ θαυματουργεῖν ὀφείλειν⁵ Θεὸν ὄντα; Ἀληθές τε εἶναι καὶ λόγον ἔχειν ἀρίδιηλον, καθ' ὃν δρόσος ἦν σωτήριος τὸ πῦρ τοῖς τῆς εὐσεβείας παισὶ, παμφάγουσα δὲ φλόξ τοῖς ἀσεβέσιν, οὔπερ τῇ οὐσίᾳ ταύτην ἐμφύνητος τὴν φύσιν τοῦ δημιουργοῦ Θεοῦ, ὥστε πῦρ εἶναι ὕλης δηλονότι καὶ προσπελαζούσης καὶ ἐπὶ πρῆστον τυγχανούσης δαπανητικόν. Οὐδὲν δὲ ὅμως ἀδικεῖ μὴ καίον τὰ καὶ ἐμπειριεχόμενα καίεσθαι πεφυκότα, τοῦ δημιουργοῦ μὴ βουλομένου καίεσθαι, ἀλλὰ ζωοπυροῦσθαι αὐτά, καὶ διστάζομεν σῶμα Χριστοῦ ὃν ὁμολογεῖν, ὅπερ αὐτὸς ὁ Χριστὸς ἑαυτοῦ σῶμα εἶναι ἀποφαίνεται. Ἐπειδὴ καὶ Ἰουδα οὐκ ἔστιν εἰς ζωὴν, ὅπερ αὐτὸς εἰς θάνατον γενέσθαι ἑαυτόν, δι' ὃν ἔπραξε, κατέστησεν ἄξιον; Νεῦσει Θεοῦ τὰ ἡμῖν ἀδύνατα καὶ μετὰ ἡρστώνης εὐχερῆ τε καὶ δυνατά· ὃ δὲ τρόπος καθ' ὃν γίνεται τὸ ἡμῖν ἀδύνατον, ὃ τε λόγος, δι' ὃν γίνεται, ἡμῖν μὲν ἄγνωστος, ἐκείνῳ δὲ μόνῳ καὶ πᾶν γνωστός, ᾧ καὶ δυνατὰ τὰ ἀνθρώποις ἀδύνατα.

Κεφάλαιον η' °

Ἐν ἔτει αχλγ' ἐνεφανίσθησαν¹ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ιη' κεφάλαια καὶ τέσσαρες ἐρωτήσεις, ἐπιγραφόμεναι τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Κυριλλου. Ἦν δὲ τὸ ιζ' κεφάλαιον φρονοῦν περὶ τοῦ μυστηρίου κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Καλβίνου. Ἀνεθεμάτισαν δὲ οἱ ἀνατολικοὶ τὰ τοιαῦτα κεφάλαια: α' εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐν ἔτει αχλγ' συνοδικῶς, παρόντων τοῦ τε Ἀλεξανδρείας καὶ τοῦ Ἱεροσολύμων, β' δὲ εἰς Γιάσιον ἐν ἔτει αχμβ', καὶ συνέγραψαν διὰ τε Μελετίου τοῦ Συρίγου καὶ Γεωργίου τοῦ Κορροσίου ἀντιρρητικὰ, ἀναθεματίζοντες διὰ τούτων ἐν πᾶσι τοῖς μυστηριομάχοις Λούτερον καὶ Καλουῖνον καὶ τοὺς ὁπαδοὺς² αὐτῶν, καὶ διατρανοῦντες περὶ τοῦ ἀγιωτάτου μυστηρίου καθὼς ἐφρόνησεν ἀπ' ἀρχῆς περὶ αὐτοῦ ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία.

Κεφάλαιον θ' °

Ἐν ἔτει αχξξ' ἐνεφανίσθησαν συγγράμματα Κλαυδίου τινός, τῶν ἐν Χαρεντο-

1. σὺ CG. 2. ὄν Γ, σὺ C. 3. μέλι CG. 4. προσκόμματος C.
5. ὀφείλειν CG. 6. κεφάλαιον η': μέρος ὄγδοον CG. 7. ἐνεφανίσθη-
καν CG. 8. ὁπαδοὺς CG. 9. κεφάλαιον θ': μέρος ἔννατον CG.

νία Καλουίνων διδασκάλου, λέγοντα φρονεῖν περὶ ἄλλων πολλῶν καὶ περὶ τοῦ ἁγιοτάτου τούτου μυστηρίου τοὺς ἀνατολικούς, ὡς ἐφρόνησαν οἱ Καλουίνοι. Ἐίχε δὲ θεμέλιον τῆς ἀσεβείας αὐτοῦ τινὰ σοφιστικά ἐπιχειρήματα, παρεξηγήσεις τῆς ἁγίας Γραφῆς, ἱστορίας ψευδεῖς, συκοφαντίας ἑκατά τῶν ἀνατολικῶν, καὶ τέως τὰ Κυρίλλῳ ἐπιγραφόμενα κεφάλαια. Ὅθεν πολλοὶ τῶν μητροπολιτῶν καὶ πάντες οἱ πατριάρχαι τῆς Ἀνατολῆς ἔγραψαν κατὰ τοῦ Κλαυδίου, καὶ δὴ καὶ ἡμεῖς ἐν ἔτει γχοβ' συγγράφομεν ἀπὸ τῆς αἰτίας ταύτης τὸ παρὸν ἐγχειρίδιον².

Αὕτη ἐστὶν ἐν συντόμῳ ἡ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ περὶ τοῦ μυστηρίου τούτου δόξα καὶ ἀληθὴς ὁμολογία καὶ ἀρχαιοτάτη παράδοσις, ὅσον πρὸς τοὺς ἀπαναινομένους τὴν μετουσίωσιν³, ἣν οὐ δεῖ κολοβοῦσθαι κατ' οὐδένα τρόπον ὑπὸ τῶν εὐσεβεῖν βουλομένων καὶ ἀποσειομένων τοὺς νεωτερισμοὺς⁴ καὶ τὰς βεβήλους τῶν αἰρετικῶν κενοφωνίας, ἀλλ' ἀναγκαίως σώαν καὶ ἀδιάσειστον τηρεῖσθαι τὴν νομοθετηθεῖσαν παράδοσιν. Τοὺς γὰρ παραβαίνοντας ἀποποιεῖται καὶ⁵ ἀναθεματίζει ἡ Καθολικὴ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία.

Ὅρος ιη'⁶

Πιστεύομεν⁷ τὰς τῶν κεκοιμημένων ψυχὰς εἶναι ἢ ἐν ἀνέσει⁸ ἢ ἐν ὀδύνῃ, καθ' ὅτι ἕκαστος ἔπραξεν. Χωριζόμενας γὰρ ἀπὸ τῶν σωμάτων παρὰ τὰ κατὰ τὴν εὐφροσύνην ἢ πρὸς λύπην καὶ στεναγμὸν ἐκδημεῖν ὁμολογουμένης μέντοι μήτε τῆς ἀπολαύσεως μήτε τῆς κατακρίσεως τελείας. Μετὰ γὰρ τὴν κοινὴν ἀνάστασιν, ὅτε ἡ ψυχὴ ἐνωθεῖ τῷ σώματι, μεθ' οὗ καλῶς ἢ πονηρῶς ἐπολιτεῦσατο, ἀπολήψεται ἕκαστος τὸ τέλειον ἢ τῆς ἀπολαύσεως ἢ τῆς κατακρίσεως δηλονότι⁹. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ παρόντι κεφαλαίῳ ἐμνήσθη

1. συκοφαντείας CG. 2. ἐπίλογος + CG, > JPAΒEΨZHΘIKΛ.

3. παράδοσις + ὅσον πρὸς τοὺς ἀπαναινομένους τὴν μετουσίωσιν CG, > JP AB EΨZHΘIKΛ. 4. νεωτερισμοὺς J. 5. ἀποποιεῖται καὶ JPAΒEΨZHΘIKΛ, > CG.

6. ὅρος δέκατος ὄγδοος JP, εἰς τὸ ιη' κεφάλαιον CG. Σχόλιον ἐν τῇ ᾠᾷ CG (ἰδιόγραφον Δοσίθεου ἐν C): Σχόλιον... Χρὴ εἰδέναι, ὅτι ἐν τῷ ἐγχειριδίῳ τῷ ἐπιγραφομένῳ τῆς ἐν Βηθλεὲμ συνόδου ἡμαρτημένως εἰπὼν ὁ συγγραφεὺς περὶ τοῦ κεφαλαίου τούτου, τοῦ ιη', ἤδη ἐπιδιορθούμενος ἑαυτὸν εἰς πλάτος ἐξήνεγκεν αὐτό, εἰπὼν πάντα τὰ ἀναγκαῖα περὶ αὐτοῦ. 7. πιστεύομεν: ἐτι CG.

8. αἰνέσει J. 9. ~~Ἐν συνεχείᾳ τὸ ὑπόλοιπον μέχρι τέλους τοῦ ιη' ὄρου, διαπερὼν ὡς τελοῦν ὑπὸ λατινικῆν προφανῶς ἐπίδρασιν διώρθωσε καὶ συνεπλήρωσεν αὐτὸς ὁ Δοσίθεος ἐν CG, ἔχει ὡς ἐξῆς ἐν JPAΒEΨZHΘIKΛ: Τοὺς δὲ συμφυθαρέντας θανασιμοῖς πλημμελήμασι καὶ μὴ ἐν ἀπογνώσει ἀποδημήσαντας, ἀλλὰ μετανοήσαντας μὲν ἐτι περιόντας ἐν τῷ μετὰ σώματος βίῳ, μὴ ποιήσαντας δὲ οὐδοτιοῦν καρπὸν μετανοίας—ἐκχεαὶ δάκρυα δηλονότι καὶ γονυπετῆσαι ἐν γρηγορήσει προσευχῶν, θλιβῆναι, πτωχὸς παραμυθῆσαι, καὶ τέως ἐν ἔργοις τὴν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπην ἐπιδειξάι, ἃ καὶ ἱκανοποιῶσιν καλῶς ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία ἀπ' ἀρχῆς ὀνόμασε—τούτων καὶ αὐτῶν τὰς ψυχὰς ἀπέργεσθαι εἰς ἕξιν καὶ ὑπομένειν τὴν ἕνεκα αὐτῶν εἰργάσαντο ἁμαρτημάτων ποινήν' εἶναι δ' ἐν συναισθήσει τῆς ἐκείθεν ἀπαλλαγῆς, ἐλευθεροῦσθαι δὲ ὑπὸ τῆς ἀκρας ἀγαθότητος διὰ τῆς δεήσεως τῶν ἱερέων καὶ εὐποιῶν, ἃ τῶν ἀποικοιμένων ἕνεκα οἱ ἕκαστου συγγενεῖς ἀποτελοῦσι' μεγάλα δυναμένης μάλιστα τῆς ἀναμιάντου θυσίας, ἣν ἰδίως ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων συγ-~~

ὁ συγγραφεὺς μνημοσύνων περὶ τῶν κεκοιμημένων καὶ καθαρτηρίου πυρὸς, φασὲν ὅτι ἡ ἀγία, καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία δοξάζει καὶ μετὰ θάνατον κάθαρσιν τὴν διὰ τῆς φοικτῆς θυσίας καὶ ἐτέρων ἱερῶν εὐχῶν, δεήσεων, ἐλεημοσυνῶν τε καὶ ἄλλων θεοφιλῶν ἔργων, ὑπὸ τῶν πιστῶν ἐπὶ τοῖς ἀποικοιμημένοις τελουμένων, καὶ διὰ τοῦτο ψάλλει: «οἰκτείρησον τὸ σὸν πλάσμα, Δέσποτα, καὶ καθάρισον τῇ σῇ εὐσπλαγγνίᾳ»¹, καὶ: «τῇ χάριτι τῇ σῇ κεκαθαρμένους ἀνάδειξον»² καὶ εὐχεται «ὑπὲρ πάντων τῶν ἐν πίστει κεκοιμημένων πατέρων καὶ ἀδελφῶν ἡμῶν καὶ πάντων τῶν ἐν εὐσεβείᾳ καὶ πίστει τελειωθέντων, ἵνα συγχωρήσῃ αὐτοῖς πᾶν πλημμέλημα ἐκούσιόν τε καὶ ἀκούσιον, καθότι οὐδεὶς ἀνθρώπος ἔστιν ὃς ζήσεται καὶ οὐχ ἁμαρτήσῃ»³, ὡς Διονύσιος ἐν τῷ περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας⁴, καὶ Ἀθανάσιος ἐν ταῖς πρὸς Ἀντίοχον ἀποκρίσει⁵, καὶ οἱ λοιποὶ τῶν ἁγίων πατέρων φασί, καὶ δὴ καὶ ὁ ἡμέτερος Κύριλλος ἐν τῇ ε' μυσταγωγικῇ κατηχήσει φησίν, «ὑπὲρ τῶν προκεκοιμημένων ἁγίων πατέρων καὶ ἐπισκόπων καὶ πάντων ἀπλῶς τῶν ἐν ἡμῖν προκεκοιμημένων, μεγίστην ὄνησιν πιστεύοντες ἔσεσθαι ταῖς ψυχαῖς, ὑπὲρ ὧν ἡ δέησις ἀναφέρεται, τῆς ἁγίας καὶ φοικωδестаτῆς προκειμένης θυσίας»⁶. Καὶ ὁ Χρυσόστομος πρὸς Φιλιππησίους, «εἰ Ἕλληνες, φησί, συγκατακαίουσι τοῖς ἀπελθοῦσι τὰ ἑαυτῶν, πόσω γε μᾶλλον σὲ τὸν πιστὸν συμπαραπέμψαι δεῖ τῷ πιστῷ τὰ οἰκεία, οὐχ ἵνα τέφρα γένωνται, καθὼς ἐκεῖνα, ἀλλ' ἵνα μείζονα τούτῳ περιβάλλῃς τὴν δόξαν, καὶ εἰ μὲν ἁμαρτωλὸς ὁ τεθνηκὼς ἦ, ἵνα λύσῃς τὰ ἁμαρτήματα, εἰ δὲ δίκαιος, ἵνα προσθήκῃ γένηται μισθοῦ καὶ ἀντιδόσεως»⁷. Τοιαύτην οὖν πρεσβεύει ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία ὑπὸ τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ κάθαρσιν μετὰ θάνατον. Καθαρτικαῖς δὲ τιμωρίαις καὶ διὰ καθαρτηρίου πυρὸς ἀποκαθαίρεσθαι καὶ ὅλως πῦρ τιμωρητικὸν ἢ καθαρτικόν, ἀσωμάτου ψυχῆς δραττόμενον πρὸ τῆς δευτέρας τοῦ Χριστοῦ παρουσίας κατὰ τὴν ἐν τῇ μελλούσῃ κρίσει καὶ ἀποφάσει τῶν βεβιωμένων ἡμῖν ἀνταπόδοσιν, οὔτε φρονεῖν οὔτε λέγειν ἀνεχόμεθα.

Ὅθεν καὶ τέσσαρσιν διαφοραῖς τῶν ὑποτιθεμένων τὸ τοιοῦτον καθαρτήριο πῦρ διαφέρομεν. Ἡ πρώτη ἐστίν, ὅτι πρεσβεύομεν μὴ εἶναι τὸν τοιοῦτον τόπον τῆς λυτρώσεως ἕξωθεν ἢ ἐγγὺς τοῦ ἄδου, ἀλλ' ἔνδον τοῦ ἄδου.

1. Εὐχολόγιον, ἐνθ' ἀν. σ. 428. 2. Παρακλητικῆ, ἔκδ. 2, Βενετία 1874, σ. 92. 3. Εὐχολόγιον, σ. 26. 414. 415. 4. MPG. 3, 561. 5. MPG. 28, 617. 6. MPG. 33, 1116. 7. MPG. 62, 204, κρβλ. καὶ 61, 361 καὶ 57, 375.

γενῶν ἕκαστος καὶ κοινῶς ὑπὲρ πάντων ἡ καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ ὁσημέραι ποιεῖ Ἐκκλησία. Ἐννοουμένου μέντοι καὶ τούτου, τοῦ μὴ εἰδέναι ἡμᾶς δηλαδὴ τὸν καιρὸν τῆς ἀπαλλαγῆς. Ὅτι γὰρ γίνεται ἐλευθερία τῶν τοιοῦτων ἀπὸ τῶν δεινῶν καὶ πρὸ τῆς κοινῆς ἀναστάσεώς τε καὶ κρίσεως, οἶδαμεν καὶ πιστεύομεν· πότε δὲ ἀγνοοῦμεν. > Δ.

Οὐ γὰρ δίδονται τρίτος τόπος οὔτε ὑπὸ τῆς Γραφῆς, οὔτε ὑπὸ τῆς κοινῆς δόξης τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, καὶ ὅσα ῥητὰ προσφέρουσιν οἱ τοῦ καθαρτηρίου γεννήτορες παρεξηγοῦνται, διαστρέφονται καὶ βία ἔλκονται εἰς ἀλλότριον καὶ ἀπᾶδον σημαίνοντον. Ὅτι δὲ ἐν ἄδου γίνεται ἡ λύτρωσις (καθότι οὐ γέγονεν ἕως ἄρτι ἡ τελεία καὶ καθόλου ἀπόφασις τοῦ Σωτῆρος κατὰ τῶν ἀποβεβλημένων, ὅταν γὰρ αὕτη γένηται, ἐν τῇ δευτέρᾳ παρουσίᾳ δηλονότι, οὐκ ἔτι ἀπολείπεται ἡσπιννοσοῦν ἀνέσεως ἢ ἀπολυτρώσεως ἐλπίς ἐκ τοῦ ἄδου), δῆλον ἀπὸ τε τῆς Γραφῆς καὶ τῶν πατέρων. Ἀπὸ μὲν τῆς Γραφῆς, ὅτι φησὶν εἰς τὴν πρώτην τῶν Βασιλειῶν: «Κύριος κατάγει εἰς ἄδου καὶ ἀνάγει»¹. Καὶ ἐν ψαλμοῖς, ὅτι «ἐρρῶσω τὴν ψυχὴν μου ἐξ ἄδου κατωτάτου»². Ἀλλὰ δὴ καὶ ὁ Ἰακώβ εἰς ἄδου ἔλεγεν ὅτι καταβήσεται³, καὶ ὁ Σωτὴρ τὸν ἄδην σκυλεύσας ἐξήγαγεν ἐξ αὐτοῦ τοὺς προπάτορας⁴. Ἀπὸ δὲ τῶν πατέρων, ὅτι φησὶν ὁ μέγας Βασίλειος εἰς τὰς εὐχὰς τῆς πεντηκοστῆς: «Κύριε, ὁ ἐν ταύτῃ τῇ παντελείᾳ καὶ σωτηριώδει⁵ ἑορτῇ λόγους ἱκεσίους ὑπὲρ τῶν κατεχομένων ἐν ἄδου καταδεχόμενος, ἄνεσιν αὐτοῖς διδοὺς τῶν κατεχόντων αὐτοὺς ἀνιαρῶν»⁶ καὶ ἡ Ἐκκλησία ψάλλει: «δακρῶν καὶ στεναγμῶν τοὺς ἐν τῷ ἄδῃ ἐλευθέρωσον Σωτὴρ»⁷. Ὡσαύτως καὶ ἡ Ἐκκλησία τῶν δυτικῶν ψάλλει ἐν τῇ λειτουργίᾳ αὐτῆς: «Κύριε, ῥῦσαι τὰς ψυχὰς πάντων τῶν πιστῶν τῶν ἀποθανόντων ἐκ τῶν ποινῶν τοῦ ἄδου καὶ ἐκ τοῦ βαθεῖος τάφου· ῥῦσαι αὐτοὺς ἐκ στόματος λέοντος, ἵνα μὴ καταφάγη αὐτοὺς ὁ τέταρτος»⁸. Ὅπερ οὐ νοεῖται, ἵνα μὴ ἐμπέσωσιν εἰς τὸν ἄδην ἀπὸ τοῦ καθαρτηρίου, καθότι κοινῶς οἱ Σχολαστικοὶ τοὺς ἐν τῷ καθαρτηρίῳ βεβαίαν ἔχειν τὴν ἐλπίδα τῆς ἐκεῖθεν ἀπολυτρώσεως διαβεβαιοῦνται. Ἔστω σφραγὶς τὸ εἰρημένον ψαλμικὸν παρὰ τοῦ μακαρίου Πέτρου εἰς τὸ β' κεφ. τῶν Πράξεων, ὅτι «οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχὴν μου εἰς ἄδην»⁹. Ἐπειπερ δηλοῖ ἀριδῆλως τὴν λύτρωσιν γίνεσθαι ἐκ τοῦ ἄδου. Εἶτα, ἐπειδὴ οἱ εἰδωλολάτραι ἀπάγονται ἀναντιρρήτως εἰς ἄδου καὶ οἱ αἰρετικοί, καὶ μάλιστα οἱ τῶν αἰρετικῶν κακοῦργοι, ἐλυτρώσατο δὲ ἡ μὲν ἁγία Θέκλα τὴν Φαλκωνίαν δι' εὐχῆς ἐκ τοῦ ἄδου, εἰδωλολάτριν οὖσαν, ὁ δὲ Διάλογος Γρηγόριος τὸν εἰδωλολάτριν αὐτοῦράτορα Τραϊανὸν καὶ αὐτὸν ἐκ τοῦ ἄδου, οἱ δὲ ἐπὶ Μιχαὴλ καὶ¹⁰ Θεοδώρας πατέρες τὸν βασιλέα Θεόφιλον ἡλευθέρωσαν καὶ αὐτὸν δι' εὐχῆς ἐκ τοῦ ἄδου¹¹, οὐκ ἄδηλον ὅτι ὁ ἄδης ἐστὶν ὁ τόπος τοῦ δεσμοῦ καὶ

1. Α' Βασιλ. 2, 6. 2. Ψαλμ. 85, 13. 3. Γέν. 37, 35. 4. Πρβλ. Ἰω. Καμίρη, Ἡ εἰς ἄδου κάθοδος τοῦ Χριστοῦ ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου, Ἀθήναι 1929, ἰδ. σ. 23 ἐξ., 118 ἐξ. 5. Εὐχολόγιον, ἐνθ' ἄν. σ. 395. 6. Παρακλητικῆ, ἐνθ' ἄν. σ. 360. 7. Novum missale romanum, Venetiis 1846. Supl. σ. IXV. (Missae pro defunctis). 8. Πράξ. 2, 27. 9. Πseudo-Δαμασκηνού, Περι τῶν ἐν πίστει κεκοιμημένων 9. 16. MPG. 95, 253. 261. 264. Ζωναρά, Χρονικὸν 16, 1. MPG. 135, 12. Μιχαὴλ τοῦ Γλυκᾶ, ἐνθ' ἄν. σ. 55 ἐξ. Μάρκου Εὐγενικοῦ, ΑΙ-

5. σωτηριώδη CΓ.

10. καὶ C. > Γ.

τῆς λυτρώσεως, καὶ οὐ δίδονται τρίτος τόπος.

Ἡ δὲ δευτέρα ἔστι μὴ λέγεσθαι πῦρ καθαρτήριον πλὴν τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Χριστοῦ, τὴν ἐν τῷ ἔδῃ δὲ τῶν τοιούτων λύπην καὶ στεναγμὸν λέγεσθαι ἀκύρως καθάρσιον, καὶ μὴ ἀπλῶς καὶ ἀπολύτως, ἀλλὰ συνεκδοχικῶς, ἢ διὰ τῆς ἐν τῷ ἔδῃ ὡς ἐν δεσμωτηρίῳ¹ κατοχῆς συγχωρεῖ τοῖς αἰχμαλώτοις ὁ Θεός. Ὁ δὲ Θεός ἔστι τὸ κυρίως καὶ πρώτως καὶ καθ'αυτὸ καθαρτήριον πῦρ, τὸ πάντη καὶ πάντως τελείαν ποιούμενον εἴτε λύτρωσιν εἴτε καὶ ἀναψυχήν καὶ κάθαρσιν κατὰ τὴν Ἐκκλησίαν, εἴτε ἄνεσιν κατὰ τὸν μέγαν Βασιλείον, εἴτε καταλλαγὴν κατὰ τὸν Χρυσόστομον, ὅς φησιν: «Εἰ οὐκ ἔφθασας ὢν ἐν τῷ βίῳ τὰ τῆς ψυχῆς σου διευθετῆσαι, ἔντειλαι² τοῖς σοῖς μετὰ θάνατον βοήθειαν δοῦναί σοι δι' ἑλεημοσυνῶν καὶ προσφορῶν, κἀν-τεῦθεν τὸν λυτρωτὴν καταλλάξεις».

Τρίτη ἔστι μὴ καλῶς λέγεσθαι διὰ τὰ ἀθανάσιμα τῶν πλημμελημάτων τιμωρεῖσθαι τινὰς μετὰ θάνατον· ταύτη γὰρ ἂν πάντες τῇ ταιαύτῃ τιμωρίᾳ ὑποπέσειεν καὶ οὐδεὶς μετὰ θάνατον εἰς οὐρανοὺς ἀναβαίνοι. Οὐδεὶς γὰρ ἀναμάρτητος, κατὰ γε τὸν ἀδελφόθεον³ καὶ τὸν ἐπιστήθιον ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς⁴ καὶ τὴν ἐν Καρθαγένῃ σύνοδον (κανόνι ριέ)⁵ καὶ ἀλλαχοῦ ἢ Γραφῇ λέγει, ὅτι ἐπτάκις ὁ δίκαιος τῆς ἡμέρας ἁμαρτήσεται⁶. Τὸ τοιοῦτον δὲ ἁμάρτημα οὔτε τοῦ Θεοῦ ἐξίστησι τὸν ἄνθρωπον, οὔτε τῇ ἀγάπῃ ἀντιφέρεται, οὔτε ἔνοχον ποιεῖ τὸν τοῦτο ἐργαζόμενον παντοία ἁμαρτία· εἴτα ἐξ ἀσθενείας τῆς ἀνθρωπίνης προερχόμενον, οὐκ ἀπὸ μιαιφάνειας προαιρέσεως, τῇ καθημερινῇ τῶν πιστῶν εὐχῇ ἀφανιζόμενον εἰς οὐδὲν λογίζεται. Πρὸς τούτοις δεῖται, ὅτι «προσῆκει τῇ ἀγαθότητι τοῦ Θεοῦ τὸ ὀλίγον ἀγαθὸν μὴ παριδεῖν ἢ τὴν σμικρὰν ἁμαρτίαν δίκης ἀξιοῦν· ἀλλὰ τὸ ὀλίγον ἀγαθὸν ἐν τοῖς τὰ μεγάλα ἡμαρτηκόσιν⁷ οὐδὲ μιᾶς ἀμοιβῆς⁸ ἐπιτυγχάνει, διὰ τὴν τῆς πονηρίας πλεονεξίαν· οὐδ' ἄρα τὸ ὀλίγον κακὸν ἐν τοῖς τὰ μεγάλα κατωρθωκόσι⁹ προσῆκει δίκης τυχεῖν, διὰ τὸ τὰ βελτίω νικᾶν· εἰ γὰρ τὸ μᾶλλον δοκοῦν οὐκ ἔστι, σχολὴ τό γε ἦττον ἂν εἴη. Ἔτι, ὡς ἔχει τὸ ὀλίγον ἀγαθὸν ἐν τοῖς τᾶλλα φαύλοισι, οὕτω τὸ ὀλίγον κακὸν ἐν τοῖς τᾶλλα ἀγαθοῖς. Ἀλλὰ τὸ ὀλίγον ἀγαθὸν ἐν ἐκείνοις οὐ δύναται ἀγαθῶν ἀνταπόδοσιν ποιεῖν, ἀλλὰ μόνον διαφορὰν κολάσεως· καὶ τὸ ὀλίγον ἄρα κακὸν οὐ ποιήσει κόλασιν, ἀλλὰ μόνον διαφορὰν ἀπολαύσεως¹⁰. Οὐκ ἄρα διὰ τὰ ἀθανάσιμα ἁμαρτήματα, τὰ καὶ σμικρὰ

tera ad Latinos responsis 12. PO. 15, 119. Ἰωάννου Διακόνου, Vita Gregorii 2, 44. MPL. 75, 105. 3. Ἰακ. 1, 14/5. 4. Α' Ἰωάν. 1, 8/10. 5. Πηδάλιον, σ. 253. 6. Παροιμ. 24, 16. Λουκ. 17, 4. 10. Μάρκου Εὐγενικοῦ, Περὶ καθαρτηρ. πυρός, λόγ. 1, 14. PO. τ. 15, 57, πρβλ. καὶ σ. 76 καὶ τ. 17, 425.

1. δεσμωτηρίῳ CG. 2. ἐντειλλαι CG. 3. ἡμαρτηκόσιν CG. 4. ἀμοιβῆς CG. 5. κατωρθωκόσι CG.

λεγόμενα, τοὺς τούτων ἐνόχους καὶ κοιμηθέντας διὰ πυρὸς καθαίρεσθαι ἢ ἄλλως πως τιμωρεῖσθαι νομιστέον.

Μήτε μὴν τιμωρεῖσθαι τοὺς μετανοήσαντας μὲν γνησίως καὶ τελείως, προαρπασθέντας δὲ ὑπὸ τοῦ θανάτου καὶ μὴ δυνηθέντας ποιῆσαι καρποὺς ἀξιούς τῆς μετανοίας, οὓς ποιεῖν ἐν εὐαγγελίοις οἱ ζῶντες ἡμεῖς¹ διακελευόμεθα, καὶ ὡς δι' ἀξιοπίστων τοιούτων μαρτύρων τὸ μῖσος τῆς ἀπεγνωσμένης καὶ κατεγνωσμένης ἁμαρτίας ἐνδείκνυσθαι (ἔστι δὲ γνησία καὶ τελεία μετάνοια ἢ ἀποστροφή τῆς ψυχῆς πρὸς δικαιοσύνην² ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας αὐτοπροαίρετος, τοῦτ' ἔστι ἐκούσιος σὺν θερμότητι καρδίας συντριβῆ καὶ θλίψει ἐφ' οἷς ἐπλημμέλησε μετὰ ἐλπίδος τῶν οἰκτιρῶν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ) καὶ οἱ τοιοῦτοι γὰρ ἀπαίρουνσιν ἐνούμενοι τῷ Χριστῷ, ὑφ' οὗ δικαιοῦνται, ἀγιάζονται, δοξάζονται καὶ ἐν μακαρίοις συναγάλλονται. Ὅτι γὰρ ἡ τοιαύτη μετάνοια ἀφήσῃ τὴν ἁμαρτίαν τελείως, μάρτυρες οἱ κανόνες τῶν συνόδων: ὁ β' τῆς ἐν Λαοδικείᾳ³, ὁ ιγ' τῆς πρώτης οἰκουμενικῆς ἐν Νικαίᾳ⁴, ὁ ε' τῆς ἐν Ἀγκύρᾳ⁵ καὶ ὁ ρβ' τῆς ἐν Τρούλλῳ⁶, οἷς συνηγορεῖ καὶ Νύσσης ἐν τῷ γ' κανόνι πρὸς Λητόιον⁷ καὶ ὁ Βασίλειος κάλλιστα ἐν τῷ οδ' αὐτοῦ κανόνι⁸ ὅπερ καὶ ἀπὸ τῆς ἀγίας Γραφῆς βεβαιοῦται ἀναντιρρήτως, καθότι «χαρὰ γίνεται ἐν οὐρανῷ ἐπὶ ἐνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι»⁹, καὶ ὁ ἀδελφόθεος φησὶν, ὅτι «ὁ ἐπιστρέψας ἀδελφὸν ἐκ πλάνης σώσει ψυχὴν ἐκ θανάτου»¹⁰, καὶ ὅτι «προσκαλεσάσθω τοὺς προσβυτέρους τῆς Ἐκκλησίας καὶ προσευξάσθωσαν ἐπ' αὐτόν, κἂν¹¹ ἁμαρτίας ἢ πεπονηκὼς ἀφεθήσονται αὐτῷ»¹², καὶ ἐν εὐαγγελίοις λέγεται, «οὐχὶ δηναρίου συνεφώνησά σοι, ἔχε τὸ σὸν καὶ ὑπάγε, θέλω δὲ καὶ τούτῳ τῷ ἐσχάτῳ δοῦναι ὡς καὶ σοὶ τῷ πρώτῳ, ἢ οὐκ ἔξεστὶ μοι ποιῆσαι ὃ θέλω ἐν τοῖς ἔμοις;»¹³ Ὁ ἐπιστήθιος δὲ φησιν εἰς τὴν α' ἐπιστολῆν: «ἐὰν ὁμολογῶμεν τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, πιστός ἐστι καὶ δίκαιος ὁ Θεός, ἵνα ἀφῆ ἡμῖν τὰς ἁμαρτίας καὶ καθάρισῃ ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἁμαρτίας»¹⁴. Ἴδου ἡ ἀφεσις διὰ τῆς μετανοίας, ἴδου ἡ κάθαρσις διὰ τῆς ἀφέσεως. Ποίας λοιπὸν ἔτι τιμωρίας ἐνταῦθα χώρα καὶ χρέος ποινῆς; Ἀλλὰ καὶ τὰ ἀπὸ τῆς Γραφῆς παραδείγματα αὐτὸ τοῦτο συνιστῶσιν τὸ ἐργαστήριον γὰρ τῶν κακῶν ὁ τελώνης διὰ τῆς μετανείας «κατέβη δεδικαιωμένος»¹⁵ ὁ Ζακχαῖος αὐθιμερὸν σωτηρίας ἔτυχεν¹⁶ ὁ παραλυτικὸς ἤκουσεν, «ἶδε ὑγιῆς γέγονας, μηκέτι ἁμαρτανε»¹⁷ ἢ δὲ πόρνη, ὅτι «ἀφῶνται αἱ ἁμαρτίαι¹⁸ σου»¹⁸. Τὴν ἀφῆσιν δὲ

3. Πηδάλιον, σ. 421. 4. Αὐτ. σ. 139. 5. Αὐτ. σ. 374. 6. Αὐτ. σ. 311. 7. Αὐτ. σ. 657. 8. Αὐτ. σ. 627. 9. Λουκ. 15, 7. 10. 11. Αὐτ. σ. 20. 12. Ἰακ. 5, 14/6. 13. Ματθ. 20, 14. 14. Α' Ἰωάν. 1, 9. 15. Λουκ. 18, 14. 16. Λουκ. 19, 9. 17. Ἰωάν. 5, 14. 18. Λουκ. 7, 48.

1. οἱ ζῶντες ἡμεῖς Γ, > C. 2. δικαιοσύνην CΓ. 11. κἂν C, καὶ κἂν Γ. 18. ἁμαρτεῖται CΓ.

τελείαν ἴασιν ἐνόησεν ὁ Ἀλεξανδρεὺς Κλήμης ἐν τῷ β' τῶν στρωματέων¹. ὁ τε μακάριος Πέτρος, ὃς τὴν μείζονα ἁμαρτίαν ποιήσας, τρίτον ἀρνησάμενος τὸν Δεσπότην καὶ ἐν ταυτῷ τέσσαρα τὰ μείζονα ἁμαρτήματα, πρῶτον μὲν τῷ Θεῷ μὴ πιστεύσας ἐφ' οἷς ἔλεγε, δεύτερον ἐφ' ἑαυτῷ θαρρήσας καὶ οὐκ ἐπὶ τῷ Θεῷ, τῷ τῆς ὑπερηφανείας ἄλους πάθει, τρίτον ψευσάμενος, καὶ τέταρτον ἀρνησάμενος ὃν πρὸ μικροῦ παρὰ² τοῦ ἀνάρχου Πατρὸς ἀπεκαλύφθη εἶναι Υἱὸν ἀγαπητόν, καὶ ὃν ἐν τῷ Θαβωρίῳ παραγυμνωθέντα οἶδε Θεόν, διὰ μετανόιας καὶ δακρύων ἐν μικρῷ μέρει μιᾶς ὥρας συγγνώμης³ ἔτυχε· καὶ διὰ τὸ κλαῦσαι πικρῶς οὐ μόνον τῆς ἀφέσεως ἔτυχεν, ἀλλὰ καὶ πρῶτος τοῦ χοροῦ τῶν ἀποστόλων ἐδείχθη⁴. Τὸ δὲ λέγειν ἐπὶ τῶν τοιούτων, ὅτι ἀφείθη μὲν ἡ ἁμαρτία, μεμένηκε δὲ ἡ ποινή, παιζόντων ἐστὶ καὶ οὐκ εὖ φρονούντων, οὐ θεολογούντων καὶ σωφρονούντων. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ οἱ πατέρες συμμαρτυροῦσιν⁵: Ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν ταῖς πρὸς Ἀντίοχον ἀποκρίσει περὶ τῶν τοιούτως μετανοούντων φησὶν, ὅτι κἂν ἐπὶ τὴν αὖριον τελευτήσῃ, ἐδέξατο ὁ Θεὸς τὴν μετάνοιαν αὐτοῦ⁶. Ὁ δὲ Σύρος Ἰσαὰκ φησὶ: μετάνοιά ἐστὶν ἀνάκλησις βαπτίσματος, διαλλαγή Κυρίου· ὅπου δὲ διαλλαγή, δῆλον ὅτι οὐκ ἔστι τιμωρία καὶ ποινή⁷. Καὶ ὁ Χρυσόστομος ἐν τῷ εἰς τὸν ἅγιον Φιλογόνιον λόγῳ συνωδὰ⁸ τῷ μεγάλῳ Ἀθανασίῳ φθέγγεται· φησὶ γάρ: «Ἰκανὴ τῶν πέντε ἡμερῶν τούτων ἡ προθεσμία, εἰς νήφης καὶ προσεύχη καὶ ἀγρυπνῆς, τὸ πολὺ τῶν ἁμαρτημάτων ὑποτέμνεσθαι· ἐπεὶ καὶ Νηνεύεται ἐν τρισὶν ἡμέραις τοσαύτην ὀργὴν ἀπεκρούσαντο, καὶ οὐδὲν ἐνεπόδισεν ἢ τοῦ καιροῦ στενοχωρία, ἀλλ' ἴσχυσεν ἡ τῆς ψυχῆς προθυμία τῆς φιλανθρωπίας ἐπιλαβομένη τοῦ Δεσπότη τοῦ πᾶν ἐργάσασθαι· καὶ ἡ πόρνη δὲ ἐν βραχείᾳ καιροῦ ῥοπῇ προσελθοῦσα τῷ Χριστῷ τὰ ὄνειδα πάντα ἀπενίψατο⁹. Καὶ παρακατιών: «Ταῦτα οὐχ ἡμερῶν δεῖται, οὐχ ἐνιαυτῶν πολλῶν, ἀλλὰ προαιρέσεως μόνης, καὶ ἐν μιᾷ κατορθοῦται ἡμέρα... Ἐγὼ γὰρ μαρτύρομαι καὶ ἐγγυῶμαι, ὅτι τῶν ἁμαρτανόντων ἡμῶν¹⁰ ἕκαστος, ἂν ἀποστὰς¹¹ τῶν προτέρων κακῶν ὑπόσχηται τῷ Θεῷ μετὰ ἀληθείας μηκέτι αὐτῶν ἄψασθαι, οὐδὲν ἕτερον ὁ Θεὸς ζητήσει πρὸς ἀπολογία μείζονα¹². Καὶ εἰς τὴν ὁμιλίαν περὶ τῆς προδοσίας τοῦ Ἰούδα φησὶν ὁ αὐτός: «Ἐὰν καθαρθῶμεν, ἀγνὴν αὐτῶν ποιήσωμεν τὴν ψυχὴν, καὶ γὰρ δυνατὸν τοῦτο ποιῆσαι ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ¹³. Μὴ τιμωρεῖσθαι λοιπὸν φαμέν τοὺς καλῶς μετανοήσαντας ἐν τῷ ἔθῃ, ἐπειδὴ οἱ τοιοῦτοι αὐ-

1. MPG. 8, 993 ἐξ. 4. Ματθ. 26, 33/5. 70/5. Ἰωάν. 13, 37/8. 18, 17. 25/7. 21, 15/7. 6. MPG. 28, 648. 7. Πρβλ. καὶ Ἰσαὰκ τοῦ Σύρου, Τὰ εὐρεθέντα ἀσκητικά, Ἀθήναι 1895, ἐκδ. Νικηφόρου Θεοτόκη, σ. 281/2. 9. MPG. 48α, 754. 12. Αὐτόθι. 13. MPG. 49, 381. 390.

2. παρὰ C, πρὸ Γ. 3. συγγνώμης Γ. 5. συμμαρτυροῦσιν Γ.
8. συνωδὰ CΓ. 10. ἡμῶν CΓ. 11. ἀποστῆ CΓ.

λίξονται ἐν τῇ ἐπουρανίῳ τῶν πρωτοτόκων Ἐκκλησίᾳ, ἀλλὰ περὶ μεγάλων ἁμαρτημάτων γίνεσθαι εἰς ἕδου τὴν τε τιμωρίαν καὶ τὴν λύτρωσιν. Ὡς καὶ ἀπὸ τῆς ἱστορίας τῶν Μακκαβαίων¹ φαίνεται, ὅπου περὶ τῶν κεκρυφύτων² τὰ εἶδωλα καὶ τελευτησάντων ὁ Ἰούδας ἡξίου τοὺς ἱερεῖς προσεύχεσθαι³ καὶ ἀνωτέρω ὁ Χρυσόστομος ἔλεγεν, «εἰ μὲν ἁμαρτωλός, ἵνα τὰ ἁμαρτήματα λύσης, καὶ ἵνα τὸν λυτρωτὴν καταλλάξῃς, εἰ οὐκ ἔφθασας τὰ σὰ διευθετήσαι ἔτι ἐν τῷ βίῳ ὧν». Εἰσὶ δὲ οἱ τοιοῦτοι οὐχ οἱ ἀπεγνωσμένοι καὶ διόλου κακοτρόπως ζήσαντες, ἀλλ' ἐκεῖνοι περὶ ὧν οἱ θεολόγοι ἀποκρινόμενοι τοῖς δυτικοῖς διὰ Μάρκου τοῦ μακαριωτάτου μητροπολίτου Ἐφέσου κατὰ τοῦ καθαρτηρίου τούτου πυρὸς ἀποφαίνονται, ἐν οἷς φασιν: «Ἡμεῖς φαμεν, ὡς ἡ μετάνοια, τῶν πρὸς τι τυγχάνουσα, τινῶν γάρ ἐστι, τοῦτ' ἔστιν ἁμαρτιῶν⁴, εἰ μὲν ἀκριβῆς καὶ τελεία γένοιτο, λέλυται καὶ ἡ ἁμαρτία καὶ ἡ ἐπ' αὐτῇ τιμωρία, καὶ τὸ κωλύον οὐδὲν ἀπολυθέντας τοῦ σώματος ἐν τῷ κλήρῳ τῶν σοφζομένων καταταγῆναι⁵. εἰ δ' ἔλλιπῆς⁶ ἡ μετάνοια εἴη, πάντως οὐδὲ ἡ ἁμαρτία ἀφείθη. Καὶ διὰ τοῦτο ταῖς τιμωρίας ἐκεῖναις ἐνέχονται οἱ οὕτως ἀποβιούντες, οὐχ ὅτι τὴν μὲν ἄφεσιν⁷ ἐκομίσαντο, τὴν δὲ ποινήν οὐκ ἔφθασαν ἀποτίσαι. Πολλὰ δὲ τοιαῦτα καθ' ἡμέραν ἁμαρτάνομεν, ἐφ' οἷς ἡ οὐδόλως ἢ γνησίως μετανοοῦμεν. Οὔτε δι' ἑτέρων τινῶν πράξεων ἀντισηκοῦμεν αὐτά⁸ καὶ διὰ τοῦτο πολλὰ τῶν τοιούτων ἐν τῷ καιρῷ τοῦ θανάτου ἡ μετὰ θάνατον τὰ μὲν ὑπὸ τῆς θείας ἀγαθότητος παρορῶνται, κατὰ τὸν ἅγιον Διονύσιον⁹, τὰ δὲ δι' εὐποιῶν καὶ εὐχῶν καὶ τῶν ἄλλων, ὅσα παρὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τοῖς τεθνεῶσι γίνονται, συγχωροῦνται¹⁰». Ἔοικε δὲ περὶ τῶν τοιούτων σαφέστερον καὶ οἰκειότερον¹¹ εἰρηκέναι τὸν μακάριον Ἀύγουστίνον, ἐν οἷς φησιν ἐν τῷ περὶ πόλεως Θεοῦ: Οἷοις ἀναγεννηθεῖσιν οὐδὲ οὕτω κακῶς διήγυσται ἡ ζωὴ, ὥστε κρίνεσθαι ἀναξίους τοῦ τοιούτου ἔλεους, οὐδὲ οὕτω καλῶς, ὥστε εὐρίσκεσθαι μὴ ἔχειν ἀναγκαῖον τὸ τοιούτον ἔλεος¹⁰. Εἰσὶ δὲ τῶν τοιούτων αἱ τιμωρίαι, ὡς συνάγεται ἀπὸ τῶν ἁγίων πατέρων καὶ τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων εὐχῶν, λύπη ἢ συνειδότης αἰσχύνῃ καὶ βάσανοι ἢ μετὰμελος καὶ συγκλεισμός καὶ σκότος ἢ φόβος καὶ ἀδηλία τοῦ μέλλοντος (οὐκ οἶδασι καὶ γὰρ τὸν καιρὸν τῆς ἀπαλλαγῆς) ἢ μόνῃ ἀναβολῇ τῆς θείας θεωρίας καὶ κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῶν ἁμαρτημάτων ἢ πάντα τὰ τοιαῦτα ἢ τινὰ τούτων¹¹. Πῦρ δὲ οὐκ ἔστι τοῖς κεκοιμημένοις καὶ τιμωρομένοις πρὸ τῆς κοινῆς κρίσεως¹² τότε γὰρ τὸ αἰώ-

3. Β' Μακ. 12, 40/5, πρβλ. καὶ MPG. 95, 249. 7. Περὶ ἐκκλησ. ἱεραρχ. 7. MPG. 3, 557/64. 8. Ἀποκρίσεις πρὸς τὰς ἐπινεχθείσας αὐτῷ ἀπορίας καὶ ἐρωτήσεις κ.τ.λ., ΡΟ. 15, 165. 166/7. 10. MPL. 41, 738. 11. Πρβλ. καὶ Μάρκου Εὐγενικοῦ, Περὶ καθαρτηρ. πυρὸς, λόγ. 2, 11. ΡΟ. 15, 118.

1. Μακκαβαίων ΣΓ. 2. κωλυφύτων ΣΓ < ἴσως κωλοφύτων >. 4. ἁμαρτιῶν ΣΓ. 5. ἐλλιπῆς ΣΓ. 6. ἄφεσιν ΣΓ. 9. οἰκειότερον ΣΓ.

νιον πῦρ καταφάγεται τοὺς κατὰ πάντα τρόπον ἀναξίους κριθέντας τοῦ τοιούτου ἐλέους.

Ἡ τελευταία δὲ διαφορὰ ἐστὶ περὶ τοῦ διορισμοῦ τῆς λυτρώσεως. Ὅτι μὲν γὰρ ἐν καιρῷ τῆς κρίσεως πολλοὺς ἐλεύσει ὁ πολυέλεος Θεός, μαρτυρεῖ αὐτῇ ἡ αὐτοαλήθεια, εἰποῦσα «ἀνεκτότερον ἔσται Σοδόμοις καὶ Γομόρροις ἐν τῇ κρίσει» ¹ ὅτι δὲ καὶ πρὸ τῆς κοινῆς κρίσεως πολλοὺς λυτροῦται ἐκ τῶν δεσμῶν, καὶ τοῦτο ὁμολογοῦμεν κατὰ τὴν κοινὴν δόξαν τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἣτις καὶ ψάλλει: «μετὰ πνευμάτων δικαίων τετελειωμένων τὰς ψυχὰς τῶν δούλων σου Σῶτρε ἀνάπαυσον» ² καὶ «τὴν ψυχὴν τοῦ δούλου σου τάξον ἐν τόποις φωτεινοῖς, ἐν τόποις χλοεροῖς, ἐν σκηναῖς δικαίων» ³ καὶ ἐν τῇ εὐχῇ τῇ συγχωρητικῇ ⁴ τῶν ἀφωρισμένων φησί, «καὶ τὸ μὲν σῶμα αὐτοῦ εἰς τὰ ἐξ ὧν συνετέθη διάλυσον, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ἐν σκηναῖς ἁγίων κατὰ τάξον» ⁵. Καὶ Βασίλειος ὁ μέγας ἐν ταῖς εὐχαῖς τῆς πεντηκοστῆς φησί: «δέξαι οὖν, Δέσποτα, δεήσεις καὶ ἰκεσίας ἡμετέρας, καὶ ἀνάπαυσον πάσας τὰς προαναπαυσασμένας ⁶ ψυχὰς ἐπ' ἐλπίδι ζωῆς αἰωνίου, καὶ κατὰ τάξον τὰ πνεύματα αὐτῶν καὶ τὰ ὀνόματα ἐν βίβλῳ, καὶ διὰ τῶν φωτεινῶν ἀγγέλων σου εἰσάγων ἅπαντας εἰς τὰς ἁγίας σου μονάς» ⁷. Τὸ πότε ὁμοῦς τῆς λυτρώσεως ταύτης πάντη καὶ πάντως ἀγνοοῦμεν ⁸. Ὅθεν καὶ τό, διὰ τῶν τάδε ἢ τῶν λειτουργιῶν ἢ εὐχῶν ἢ ἐλεημοσυνῶν ἢ συγχωρητικῶν τοῦ δεῖνος ἀρχιερέως ἢ τοῦ δεῖνος πατριάρχου ἀπολύεσθαι τὴν τάδε ψυχὴν τῶν κατεχόντων αὐτὴν ἀνιαρῶν, ἀποβάλλομεν. Ὅτι μὲν γὰρ τὰ τοιαῦτα συμβάλλουσι πρὸς λύτρωσιν τῶν ἐν τῷ ἄδη τοιούτων, ὑπὸ τῶν Ὁρθοδόξων ἐνεργούμενα, ὁμολογοῦμεν ὅτι δὲ δύναμιν ἔχουσι ῥύσασθαι ἐν τῷδε τῷ ὀπιωδῆποτε χρόνῳ, γενναίως ἀποστρεφόμεθα. Ἐπὶ γὰρ τῷ Θεῷ μόνῳ, τῷ ἔχοντι ἀπλῶς τὰς κλεῖς τοῦ ἄδου καὶ τοῦ θανάτου, κατὰ τὸ τῆς Ἀποκαλύψεως ⁹, καὶ εἰδότει τὴν ποσότητα καὶ ποιότητα τῶν ἀνθρωπίνων ἁμαρτιῶν ¹⁰ καὶ τὰ κινήματα καὶ ἐγκρύφια τῆς καρδίας, δι' ὧν προέρχεται ἡ ἁμαρτία, κεῖται ἡ λύτρωσις καὶ ὁ διορισμὸς τῆς λυτρώσεως, τῇ Ἐκκλησίᾳ δὲ μόνον ἐφεῖται ¹¹ τὸ παρακαλεῖν ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων ¹².

Ἐρωτήσεις ¹³ α'

Εἰ δεῖ τὴν θείαν Γραφὴν κοινῶς παρὰ πάντων τῶν χριστιανῶν ἀναγινώσκεσθαι;

1. Μαρκ. 6, 11. 2. Εὐχολόγιον, σ. 414. 3. αὐτ. σ. 415. 5. αὐτ. σ. 241. 7. αὐτ. σ. 396/7. 9. Ἀποκ. 1, 18. 12. Συντεταγμένον κείμενον τοῦ ιη' ὄρου τούτου παρὰ Ἰω. Καρμίρη, Ἡ περὶ τῶν ἐσχάτων δογματικῆ διδασκαλία τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Δοσιθέου, Ἀθήναι 1943, σ. 17 ἔξ.

13. Πρὸ τῶν ἀκολουθῶν 4 ἐρωταποκρίσεων + ἐπιγραφὴ: Ἐρωτήσεις τινὲς καὶ

4. συγχωρητικῇ ΣΓ. 6. προαναπαυσασμένης ΣΓ. 8. ἀγνοοῦμεν ΣΓ.
10. ἁμαρτιῶν ΣΓ. 11. ἐφεῖτε Γ.

Ἀπόκρισις ¹

Οὕ. Τὴν πᾶσαν γὰρ Γραφὴν θεόπνευστον καὶ ὠφέλιμον οἶδαμεν, καὶ οὕτω τὸ ἀναγκαῖον ἔχουσαν μεθ' ἑαυτῆς, ὥστε χωρὶς αὐτῆς ἀδύνατον ὁπωσοῦν εὐσεβεῖν. Οὐ μὴν καὶ ὑπὸ πάντων ² ἀναγινώσκεισθαι ταύτην, ἀλλ' ὑπὸ μόνον ³ τῶν μετὰ τῆς πρεπούσης ἐρεύνης ⁴ ἐπὶ τοῖς βάθεσιν ἐγκυπτόντων τοῦ πνεύματος καὶ εἰδόντων οἷς τρόποις ἡ θεία Γραφή ἐρευνᾶται καὶ διδασκεται καὶ ὅλως ἀναγινώσκειται. Τοῖς δὲ μὴ γεγυμνασμένοις καὶ ἀδιαφόρως ⁵ ἢ μόνον ⁶ κατὰ τὸ γράμμα ἢ καὶ ⁷ κατ' ἄλλον τινὰ τρόπον ἀλλότριον τῆς εὐσεβείας τὰ ⁸ τῆς ⁹ Γραφῆς ἐκλαμβάνουσιν ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία, διὰ τῆς πείρας τὴν βλάβην ἐγνωκυῖα, οὐ θεμιτὴν τὴν ἀνάγνωσιν εἶναι ἐντέλλεται ¹¹. ὥστε παντὶ εὐσεβεῖ ἐπιτετραφῆαι ¹² μὲν ἀκούειν τὰ τῆς Γραφῆς, ἵνα πιστεύῃ μὲν ¹³ τῇ καρδίᾳ εἰς δικαιοσύνην, ὁμολογῇ ¹⁴ δὲ τῷ στόματι εἰς σωτηρίαν ¹⁵, ἀναγινώσκειν δὲ ἕνια τῆς Γραφῆς μέρη, καὶ μάλιστα τῆς Παλαιᾶς, ἀπηγόρευται ¹⁶ τῶν εἰρημένων αἰτίων ¹⁷ καὶ τῶν ὁμοίων τούτοις ἕνεκα. Καὶ ἔστιν ἴσον παραγγέλλειν ¹⁸ τοῖς ἀγυμνάστοις μὴ ἀναγινώσκειν ὡσαύτως τὴν πᾶσαν ἱερὰν Γραφὴν, καὶ τοῖς βρέφεσιν ἐντέλλεσθαι μὴ ἄπτεσθαι στερεᾶς τροφῆς.

Ἐρώτησις β' ¹⁹

Εἰ σαφὴς ἐστὶν ἡ Γραφή πᾶσι τοῖς ἀναγινώσκουσιν αὐτὴν ²⁰ χριστιανοῖς ;

Ἀπόκρισις ²¹

Εἰ σαφὴς ἦν ἡ θεία Γραφή πᾶσι τοῖς ἀναγινώσκουσι χριστιανοῖς, οὐκ ἂν ὁ Κύριος ἐρευνᾶν ²² ταύτην τοῖς βουλομένοις ²³ σωτηρίας τυχεῖν ²⁴ ἐπέτρπε ²⁵, καὶ τὸ χάρισμα τῆς διδασκαλίας ματαίως τῷ Παύλῳ ἐλέγετο τεθῆ-

πρὸς αὐτὰς ἀποκρήσεις ΖΛ, αἵτινες μετὰ τοῦ τελευταίου μέρους τοῦ 5' κεφαλαίου τῶν Πρακτικῶν τῆς Συνόδου > Δ, ἔχουσαν μόνον τρεῖς μικρὰς περικκοπὰς καὶ τὰς ὑπογραφὰς τῶν μελῶν τῆς Συνόδου ἐν σ. 395. 423/4. 446.

15. Ῥωμ. 10, 10.

25. Ἰωάν. 5, 39.

1. ἀπόκρισις > JPAΒEΨHΘIK.	2. πάντων + εὐκόλως καὶ πᾶν ὠφελί-
μωσ ΖΛ.	3. μόνων AΨZΘΛ.
4. μετὰ τῆς πρεπούσης ἐρεύνης > JCF, +	
ἐπὶ	5. ἀδιαφορῶς AEΨI.
6. μόνου CF.	7. τὸ + τῆς Θ.
8. καὶ > CF.	9. τὰ : ταύτης Λ.
10. τῆς > Θ.	11. τοῖς δὲ μὴ γε-
12. ἐπιτέτραφῆαι ABEΨHIK, ἐπιτέτρα-	
πται ZΘΛ.	13. μὲν + CF, > JPAΒEΨZHΘIKΛ.
14. ὁμολογεῖ CF.	
16. ἀπηγορεύεται JPAΒEΨZHΘIKΛ.	17. αἰτιῶν CΓΛ.
18. παραγγέλλειν CFI.	
19. δευτέρα P.	20. αὐτὴν > JPAΒEΨZHΘIKΛ.
21. ἀπόκρισις >	
JPAΒEΨHΘIK.	22. εὐρευνῶν P.
23. τοῖς βουλομένοις JCFEΨZIA.	
24. τύχειν ABEΨI, τύχων Z.	

ναὶ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τῇ¹ Ἐκκλησίᾳ², καὶ ὁ Πέτρος οὐκ ἂν περὶ τῶν τοῦ Παύλου ἐπιστολῶν ἔχειν τινὰ δυσνόητα ἔλεγεν³. Δῆλον οὖν, ὡς πολὺ τὸ βάθος ἔχειν τὴν Γραφὴν καὶ τὸ μέγεθος τῶν ἐννοιῶν, καὶ δεῖσθαι ἐπιστημόνων καὶ θείων ἀνδρῶν⁴ πρὸς ἔρευναν⁵ καὶ ἀληθῆ κατάληψιν καὶ γνῶσιν ὀρθὴν καὶ συνωδὸν τῇ πάσῃ Γραφῇ καὶ τῷ δημιουργῷ ταύτης ἁγίῳ Πνεύματι. Ὡστε τοῖς ἀναγεννηθεῖσιν, εἰ καὶ γνώριμος ἀπλῶς⁶ ἡ περὶ Τριάδος πίστις καὶ ἡ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ἐνανθρώπησις, τὰ πάθη, ἡ ἀνάστασις, ἡ εἰς οὐρανοὺς ἄνοδος, ὁ περὶ τῆς παλιγγενεσίας καὶ κρίσεως λόγος, ὧν ἕνεκα⁷ πολλοὶ καὶ⁸ θάνατον ὑπομεῖναι οὐκ ὤκνησαν, οὐκ ἀναγκαῖον δέ, μᾶλλον δὲ ἀδύνατον πᾶσιν εἰδέναι καὶ ἄ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ τῆς Γραφῆς⁹ μόνοις τοῖς γεγυμνασμένοις¹⁰ ἐπὶ σοφίᾳ καὶ ἀγιότητι φανεροῖ.

Ἐρώτησις γ' ¹¹

Ἱερὰν Γραφὴν ποῖα βιβλία καλεῖς;

Ἀπόκρισις ¹²

Στοιχοῦντες τῷ κανόνι τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας Ἱερὰν Γραφὴν καλοῦμεν ἐκεῖνα πάντα, ἅπερ ὁ Κύριλλος ἀπὸ¹³ τῆς ἐν Λαοδικεῖᾳ συνόδου ἐρανισάμενος¹⁴ ἀριθμεῖ, καὶ πρὸς τούτοις ἅπερ ἄσυνέτως καὶ ἀμαθῶς, εἴτουν ἐτελοκακούργως¹⁵, ἀπόκρυφα οὕτως ἀπλῶς καὶ ἀδιορίστως¹⁶ κατωνόμασεν¹⁷, ἥτοι τὸν Τωβίαν, τὴν Ἰουδήθ, τῆς Ἐσθῆρ πρὸς τοῖς δέκα ἕτερα κεφάλαια ἕξ, τοῦ Ἐσδρα¹⁸ ἕτερον βιβλίον ἐν, τὸν Βαρούχ, τὴν φθὴν τῶν τριῶν παιδῶν περιεχομένην εἰς τὸ τρίτον κεφάλαιον τοῦ Δανιήλ, τὴν ἱστορίαν τῆς Σωσάννης¹⁹, τὴν ἱστορίαν τοῦ δράκοντος, ἥτοι τοῦ Βήλ²⁰, τὴν Σοφίαν τοῦ Σολομῶντος, τὴν Σοφίαν τοῦ Σειράχ, καὶ τὰ τρία βιβλία τῶν Μακ-

2. Α' Κορ. 12, 28. 3. Β' Πέτρο. 3, 16.

1. τῇ > ΗΘΚ. 4. ἀνδρῶν ΑΒΣΤ. 5. ἐρευνᾶν Η. 6. ἀπλῶς + ΣΓ, > JPAΒΕΣΖΗΘΙΚΛ. 7. εἵνεκα ΗΘΚ. 8. καὶ πολλοὶ ΡΑΒΕΣΖΗΘΙΚΛ. 9. διὰ τῆς Γραφῆς + ΣΓ, > JPAΒΕΣΖΗΘΙΚΛ. 10. ἐγγεγυμνασμένοις ΡΑΒΕΣΖΗΘΙΚΛ. 11. ἐρώτησις τρίτη Ρ, ἐρώτησις γ' μέχρι εἶναι ὀμολογοῦμεν > Ζ, ἔχουσαν τὴν δ' ἐρώτησιν ὡς γ'. 12. ἀπόκρισις > ΑΒΗΘΚ. 13. ἀπὸ JΣΓ, ὑπὸ ΡΑΒΕΣΖΗΘΙΚΛ. 14. ἐρανισάμενος ΣΓ. 15. εἰτοῦν ἐτελοκακούργως Α. 16. οὕτως ἀπλῶς καὶ ἀδιορίστως + ΣΓ, > JPAΒΕΣΖΗΘΙΚΛ. 17. κατωνόμασε + τὴν Σοφίαν δηλαδὴ τοῦ Σολομῶντος, τὴν Ἰουδήθ, τὸν Τωβίαν, τὴν ἱστορίαν τοῦ δράκοντος, τὴν ἱστορίαν τῆς Σωσάννης, τοὺς Μακκαβαίους καὶ τὴν Σοφίαν τοῦ Σειράχ. Ἡμεῖς γάρ... JPAΒΕΣΖΗΘΙΚΛ. 18. Ἐσρα ΣΓ. 19. + C: ἰγ' κεφάλαιον οὖσαν τοῦ Δανιήλ, διεγράφη ἰδιοχείρως ὑπὸ Δοσιθέου. 20. + C: οὖσαν ἰδ' κεφάλαιον τοῦ Δανιήλ, διεγράφη ἰδιοχείρως ὑπὸ Δοσιθέου.

καβαίων¹. Ἡμεῖς γὰρ μετὰ τῶν ἄλλων τῆς θείας Γραφῆς γνησίων βιβλίων καὶ ταῦτα γνήσια τῆς Γραφῆς μέρη κρίνομεν²· ἡ γὰρ παραδόσασα Καθολικὴ Ἐκκλησία τὰ τε θεῖα καὶ ἱερὰ Εὐαγγέλια καὶ τᾶλλα τῆς Γραφῆς μέρη ἀληθῆ εἶναι, καὶ ταῦτα γνήσια τῆς Γραφῆς μέρη εἶναι³ ἀναμφιβόλως παρέδωκε, καὶ τούτων ἡ ἄρνησις ἐκείνων ἐστὶν ἀθέτησις. Εἰ δέ που δοκεῖ μὴ αἰεὶ πάντα ὑπὸ πάντων συγκαταριθμεῖσθαι, οὐδὲν ἦττον ὁμως καὶ ταῦτα παρὰ τε συνόδων καὶ πολλῶν ὅσων τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας παλαιωτάτων τε⁴ καὶ ἐγκρίτων θεολόγων ἀριθμεῖται καὶ συγκαταριθμεῖται τῇ πάσῃ Γραφῇ, ἃ πάντα καὶ ἡμεῖς κανονικὰ βιβλία κρίνομεν, καὶ ταῦτα τὴν ἱερὰν Γραφήν εἶναι ὁμολογοῦμεν.

Ἐρώτησις δ' ⁵

Περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων καὶ τῆς προσκυνήσεως τῶν ἁγίων πῶς ὀφείλομεν φρονεῖν;

Ἀπόκρισις ⁶

Τῶν ἁγίων ὄντων καὶ ὁμολογουμένων παρὰ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας πρεσβευτῶν, ὃν τρόπον εἴρηται ἐν τῷ ἡ' κεφ., καιρὸς εἰπεῖν ὅτι καὶ τιμῶμεν αὐτοὺς ὡς φίλους Θεοῦ καὶ ὡς ὑπὲρ ἡμῶν δεομένους τῷ τῶν ὅλων Θεῷ. Τιμῶμεν δὲ τούτους διττῶς· καθ' ἓνα μὲν τρόπον τὴν μητέρα τοῦ Θεοῦ Λόγου, ὃν καὶ ὑπερδουλικὸν φαμέν. Εἰ γὰρ καὶ ἄληθῶς δούλη ἡ Θεοτόκος τοῦ μόνου Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ μήτηρ⁷ Θεοῦ⁸, ὡς τὸν ἓνα τῆς Τριάδος γεννήσασα σαρκικῶς, διὸ καὶ ἀσυγκρίτως⁹ ὑπερέχειν ὑνεῖται πάντων ἀγγέλων τε καὶ ἁγίων· ὅθεν καὶ ὑπερδουλικὴν αὐτῇ ἀπονέμομεν τὴν προσκύνησιν. Κατὰ δεύτερον δέ¹⁰ τρόπον, ὃν καὶ δουλικὸν ὀνομάζομεν, προσκυνοῦμεν, εἴτουν τιμῶμεν, τοὺς ἁγίους ἀγγέλους, ἀποστόλους, προφήτας, μάρτυρας καὶ ἅπλως πάντας τοὺς ἁγίους.

Πρὸς τούτους προσκυνοῦμεν, ἦτοι¹¹ τιμῶμεν, (τὸ γὰρ τὰς εἰκόνας προσκυνεῖν τιμὴ ἐστίν, οὐ λατρεία, κἄν καὶ σοφίζεται τὸ τῶν αἱρετικῶν σμῆνος λατρείαν τὴν τιμὴν λέγον)¹² τὸ ξύλον τοῦ τιμίου¹³ σταυροῦ, ἐν ᾧ ὁ Σωτὴρ

1. ἦτοι τὸν Γωβιαν μέχρι Μακκαβαίων ΣΓ. 2. κρίνομεν + ὅτι ἡ παραδόσασα ἀρχαία συνήθεια καὶ μάλιστα ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία γνήσια εἶναι τὰ ἱερὰ εὐαγγέλια καὶ τᾶλλα τῆς Γραφῆς βιβλία καὶ ταῦτα εἶναι τῆς ἁγίας Γραφῆς μέρη ἀναμφιβόλως... ΡΑΒΕΤΖΗΘΙΚΑ. 3. ἡ γὰρ παραδόσασα μέχρι εἶναι JCG. 4. τε > ΣΓ. 5. ἐρώτησις γ' Ζ. 6. ἀπόκρισις > ΑΒΗΘΚ. 7. καὶ + ὡς ΡΑΒΕΤΖΗΘΙΚΑ, > JCG. 8. μήτηρ ΑΕΣΤ. 9. Θεοῦ + ΣΓ, > ΡΑΒΕΤΖΗΘΙΚΑ. 10. ἀσυγκρίτως ΑΕΣΤ. 11. κατὰ δὲ δεύτερον ΣΓ. 12. ἦτοι: καὶ ΡΑΒΕΤΖΗΘΙΚΑ. 13. τὸ γὰρ τὰς εἰκόνας μέχρι λέγον + ΣΓ, > ΡΑΒΕΤΖΗΘΙΚΑ. 14. τιμίου + καὶ τοῦ ζωοποιοῦ ΡΑΒΕΤΖΗΘΙΚΑ, > JCG.

ἡμῶν τὸ κοσμοσωτήριον εἰργάσατο πάθος, καὶ τὸν τύπον τοῦ ζωοποιοῦ σταυροῦ, τὴν ἐν Βηθλεὲμ μακαριωτάτην ¹ φάτην, δι' ἧς τῆς ἀλογίας ἐρρυσθημεν, τὸν τόπον τοῦ κρανίου, τὸν ζωηφόρον τάφον καὶ τὰ λοιπὰ ἅγια προσκυνήματα, ὡς ἡ Ἐκκλησία παρέδωκε καὶ ὁ θεῖος Δαμασκηνὸς ² διατρανοῖ. Τέως τιμῶμεν ³ τὰ τε ἱερὰ εὐαγγέλια, καὶ τὰ ἱερὰ σκεύη, δι' ὧν ἡ ἀναίμακτος ἐπιτελεῖται θυσία· μνήμαϊς τε ἐτησίοις καὶ δημοσίοις ⁴ ἐορταῖς καὶ θείοις ἰδρύμασι καὶ ἀναθήμασι ⁵ τοὺς ἀγίους γεραίρομεν ⁶ καὶ τιμῶμεν.

Ἐπειτα δὲ καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου καὶ πάντων τῶν ἁγίων προσκυνοῦμεν ⁷ καὶ τιμῶμεν καὶ ἀσπαζόμεθα, ναὶ ⁸ μὴν καὶ τῶν ἁγίων ἀγγέλων, ὡς ὄφθησαν ἐνίοις τῶν τε προπατόρων καὶ προφητῶν. Ἱστοροῦμεν δὲ καὶ τὸ πανάγιον Πνεῦμα, ὡς ὄφθη ἐν εἴδει περιστερᾶς.

Εἰ δὲ τινες εἰδωλολατρεῖν ἡμᾶς, ἀγίους καὶ εἰκόνας ἁγίων καὶ τὰ λοιπὰ, ἀπερ εἴρηται ἀνωτέρω ⁹, τιμῶντας ¹⁰ λέγουσι ¹¹, μάταιον ἡγούμεθα καὶ ἀδρανές· ἡμεῖς γὰρ μόνω τῷ ἐν τριάδι Θεῷ λατρευόμεν καὶ οὐδενὶ ἑτέρω. Τοὺς δὲ ἀγίους τιμῶμεν διττῶς· πρῶτον μὲν κατὰ τὴν πρὸς Θεὸν ἀναφοράν, ἐπειδὴ ἐκεῖνου ἕνεκα τιμῶμεν αὐτούς, καὶ καθ' ἑαυτούς, ὅτι ζῶσαι εἰσὶν εἰκόνας τοῦ Θεοῦ· τὸ δὲ καθ' ἑαυτούς διώριστα ὅτι δουλικόν· τὰς δὲ ἁγίας εἰκόνας σχετικῶς, ὡς τῆς πρὸς ἐκείνας ¹² τιμῆς ἐπὶ τὰ πρωτότυπα ἀναφερομένης. Ὁ γὰρ τὴν εἰκόνα τιμῶν ¹³ διὰ τῆς εἰκόνης τὸ πρωτότυπον προσκυνεῖ, καὶ ἡ δόξα οὐ μερίζεται, οὐδ' ὅλως σχίζεται, τῆς τε εἰκόνης καὶ τοῦ εἰκονιζομένου, καὶ ἐν ταυτῷ γίνεται, ὡς ἡ εἰς τὸν βασιλικὸν πρέσβυν γινομένην.

Ἄ δὲ πρὸς σύστασιν τῆς ¹⁴ καινοτομίας αὐτῶν παρὰ τῆς Γραφῆς λαμβάνουσιν οἱ εἰκονομάχοι ¹⁵, οὐχ οὕτως αὐτοῖς βοηθεῖ, ὡς οἴονται ¹⁶, ἀλλὰ μάλιστα ἡμῖν συνωδὰ ¹⁷ φαίνεται. Ἡμεῖς γὰρ τὴν θεῖαν Γραφὴν ἀναγινώσκοντες ἐξετάζομεν καιρὸν καὶ πρόσωπον, παραδείγμα καὶ αἰτίαν. Ὅθεν καὶ τὸν αὐτὸν Θεὸν ποτὲ μὲν λέγοντα· οὐ ποιήσεις σεαυτῷ εἶδωλον, οὔτε ὁμοίωμα, οὐδὲ προσκυνήσεις, οὐδὲ λατρεύσεις αὐτοῖς ¹⁸, ποτὲ δὲ προστάττοντα γενέσθαι χερουβὶμ ¹⁹, καὶ ἔτι βόας καὶ λέοντας γινόμενα ἐν τῷ ἱερῷ ²⁰ θεωροῦν-

2. Περὶ εἰκόν. ἰδ. λόγ. 1. 16 εἰ., 2. 14 εἰ., 3. 2 εἰ. MPG. 94, 1245 εἰ., 1300 εἰ., 1320 εἰ. 18. Ἐξόδ. 20, 4. Λευίτ. 26, 1. 19. Ἐξόδ. 25, 18 εἰ. 20. Γ' Βασιλ. 7, 29. Δ' Βασιλ. 16, 17.

1. μακαριωτάτην + CG, > JPAΒEΨZHΘIKΛ. 3. ὡς ἡ Ἐκκλησία μέχρι τιμῶμεν + CG < ἰδιόχειρος Δοσιθέου ἐν C >, > JPAΒEΨZHΘIKΛ. 4. ἐτησίοις καὶ δημοσίοις JCPABΓEΨZHΘIKΛ. 5. ἀναθήμασι PABEΨHIK. 6. γεγαίρομεν ABEΨHΘI. 7. προσκυνοῦμεν > CG. 8. ναί: καὶ PBHΘK. 9. ἀπερ εἴρηται ἀνωτέρω + JCG, > PABEΨZHΘIKΛ. 10. τιμῶντες CG, προσκυνοῦντας JPAΒEΨZHΘIKΛ. 11. λέγουσι PABEΨZHΘIKΛ, > JCG. 12. ἐκείνης CG. 13. τιμῶν CG, προσκυνῶν JPAΒEΨZHΘIKΛ. 14. τῆς > EΨZHΘIKΛ. 15. οἱ εἰκονομάχοι + CG, > JPAΒEΨZHΘIKΛ. 16. οἴονται CG, βούλονται JPAΒEΨZHΘIKΛ. 17. συνωδὰ CG, συνωδὰ P.

τες, οὐ πεισματικῶς τούτων τὴν ἔννοιαν θεωροῦμεν—ἐν γὰρ τῇ πεισμονῇ οὐκ ἔστι πίστις—ἀλλ', ὡς εἴρηται, καιρὸν καὶ τὰ λοιπὰ θεωροῦντες, τῆς ὀρθῆς περὶ τούτων δόξης ἐπιτυγχάνομεν, καὶ τὸ οὐ ποιήσεις σεαυτῷ εἰδωλον ἢ ὁμοίωμα, ταῦτ' ἠγοῦμεθα τῷ ¹, οὐ προσκυνήσεις θεοὺς ἄλλοτρίους, εἴτουν μὴ εἰδωλολατρῆσης ². Οὕτω γὰρ καὶ ἡ παρὰ τοῦ καιροῦ τῶν ἀποστόλων ἐπικρατήσασα συνήθεια τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ προσκυνεῖσθαι σχετικῶς τὰς ἁγίας εἰκόνας, καὶ ἡ μόνῳ τῷ Θεῷ λατρεία διασωθείη, καὶ ὁ Θεὸς οὐκ ἐναντίας λέγων ἑαυτῷ φανεῖη. Εἰ γὰρ ἡ Γραφή φησιν, οὐ ποιήσεις, οὐδὲ προσκυνήσεις, τίνα τρόπον ἕτερον ὁ Θεὸς τὸ μὲν ποιῆσαι ὁμοιώματα συγκεχώρηκε, τὸ δὲ προσκυνῆσαι οὐ, οὐκ ἔχομεν συνορᾶν ³. Ὅθεν περὶ μόνης ⁴ τῆς εἰδωλολατρείας οὐσης τῆς ἐντολῆς, εὐρίσκομεν καὶ ὄφεις καὶ λέοντας καὶ βόας καὶ χερουβὶμ γεγονότα καὶ τιμώμενα ⁵, καὶ εἶδη, εἴτουν ὁμοιώματα, ἐν οἷς οἱ ἄγγελοι ἐφαίνοντο, προσκυνηθέντα.

Οὓς δὲ προσφέρουσι ⁶ τῶν ἁγίων ⁷ λέγοντας μὴ ἔξον προσκυνεῖν τὰς εἰκόνας, ἡμῖν μᾶλλον βοηθεῖν ἐκείνους ἠγοῦμεθα, ἐπεὶ ἐκείνοι ἀγωνιστικῶς διαλεγόμενοι καὶ κατὰ τῶν λατρευτικῶς προσκυνούντων τὰς ἁγίας εἰκόνας ⁸ καὶ κατὰ τῶν φερόντων εἰς τὰς ἐκκλησίας τὰς εἰκόνας τῶν τεθνεώτων ⁹ συγγενῶν ἐκείνων καὶ τιμώντων ¹⁰ ἐφέροντο, καὶ ἀναθέματι τοὺς οὕτω ποιούντας καθυποβάλλουσιν, οὐ κατὰ τῆς ὀρθῆς προσκυνήσεως τῶν τε ἁγίων καὶ ἁγίων εἰκόνας καὶ τοῦ τιμίου σταυροῦ καὶ τῶν λοιπῶν, ὧν εἴρηται, ὅπου μάλιστα καὶ ἀπὸ τοῦ καιροῦ τῶν ἀποστόλων ¹¹ εἶναι τὰς ἁγίας εἰκόνας ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ προσκυνεῖσθαι παρὰ τῶν πιστῶν πλεῖστοι ὅσοι καὶ ἱστοροῦσι καὶ κηρύττουσι, μεθ' ὧν καὶ μεθ' οὓς ἡ ἁγία οἰκουμενικὴ ἐβδόμη σύνοδος καταισχύνει πᾶσαν αἱρετικῶν βδελυρίαν.

Ἐπειδὴ σαφέστατα μὲν δίδωσιν ἔννοεῖν, ὅπως ¹² δεῖ προσκυνεῖν τὰς ἁγίας εἰκόνας καὶ τὰ προειρημένα ἄνωθεν, ἀναθεματίζει δὲ καὶ ἀφορισμῷ ¹³ καθυποβάλλει τοὺς ἢ προσκυνούντας τὰς εἰκόνας λατρευτικῶς ¹⁴ ἢ λέγοντας τοὺς ¹⁵ ὀρθοδόξους εἰδωλολατρεῖν προσκυνούντας τὰς εἰκόνας ¹⁶.

³ Ἐκ τοῦ συνοδικοῦ ¹¹ τῆς ὀρθοδοξίας

Τῷ φραξαμένῳ συνεδρίῳ κατὰ τῶν σεπτῶν εἰκόνων, ἀνάθεμα τρίς.

1. τὸ ἸΡΑΒΕΣΤΗΘΙΚ.	2. εἰδωλολατρῆτης ΘΙ.	3. εἰ γὰρ ἡ Γραφή
μέχρι συνορᾶν > ΣΓ.	4. περὶ μόνης τοιγαροῦν ΣΓ.	5. καὶ τιμώμενα >
ΗΘΚ.	6. προσφέρουσι ΣΤΗΘΚ.	7. ἁγίων + ὡς ἸΡΑΒΕΣΤΗΘΙΚΑ.
8. καὶ κατὰ τῶν λατρευτικῶς προσκυνούντων τὰς ἁγίας εἰκόνας > ΙΣΓ.		
9. τεθνεώτων ΙΣΓ, τεθνηκότων ΡΑΒΕΣΤΗΘΙΚΑ.	10. καὶ τιμώντων + ΣΓ	
(Ἰδιόχειρος Δοσιθέου ἐν Σ), > ἸΡΑΒΕΣΤΗΘΙΚΑ.	11. ἀποστόλων Β.	
12. ὁπῶς ΑΒΕΣΤΙ.	13. ἀφορισμῷ ΣΓ.	14. τὰς εἰκόνας λατρευτικῶς ΙΣΓ,
λατρευτικῶς τὰς εἰκόνας ΡΑΒΕΣΤΗΘΙΚΑ.	15. τοὺς > Ι.	16. προσκυνούντας τὰς εἰκόνας > Ι.
17. ἐκ τοῦ συνοδικοῦ μέχρι ὥστε ἡμεῖς + ΣΓ, >		

Τοῖς ἐκλαμβάνουσι τὰς παρὰ τῆς θείας Γραφῆς ῥήσεις κατὰ τῶν εἰδώλων εἰς τὰς σεπτὰς εἰκόνας Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν καὶ τῶν ἁγίων αὐτοῦ, ἀνάθεμα τρίς.

Τοῖς λέγουσιν, ὅτι ὡς θεοῖς οἱ χριστιανοὶ ταῖς εἰκόσι προσήλθον, ἀνάθεμα τρίς.

Τοῖς κοινωνοῦσιν ἐν γνώσει, τοῖς ὑβρίζουσι καὶ ἀτιμάζουσι τὰς σεπτὰς εἰκόνας, ἀνάθεμα τρίς.

Τοῖς τολμῶσι λέγειν τὴν Καθολικὴν Ἐκκλησίαν εἰδωλά ποτε δεδέχθαι, ὡς ὅλον τὸ μυστήριον ἀνατρέπουσι καὶ τὴν χριστιανῶν ἐνυβρίζουσι πίστιν, ἀνάθεμα τρίς.

Εἰ τις τῆς χριστιανοκατηγορικῆς αἰρέσεως ὄντα τινα ἢ ἐν αὐτῇ τὸν βίον ἀπορρήξαντα διεκδικεῖ, ἀνάθεμα τρίς.

Εἰ τις οὐ προσκυνεῖ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν εἰκόνι περιγραπτὸν κατὰ τὸ ἀνθρώπινον, ἦτω ἀνάθεμα τρίς¹.

Ὡστε ἡμεῖς καὶ τοὺς ἁγίους καὶ τὰς ἁγίας εἰκόνας τιμῶμεν², ὃν εἴρηται³ τρόπον, καὶ ἱστοροῦμεν αὐτάς εἰς καλλωπισμὸν τῶν ναῶν, καὶ ἴν' ὧσι βιβλία τῶν ἀμαθῶν καὶ πρὸς μίμησιν τῶν ἀρετῶν τῶν ἁγίων καὶ ἀνάμνησιν καὶ ἔρωτος αὐξῆσιν, καὶ πρὸς ἐγρηγόρσιν τοῦ ἐπικαλεῖσθαι αἰεὶ τὸν μὲν Κύριον ὡς δεσπότην καὶ σωτῆρα⁴, τοὺς δὲ ἁγίους ὡς δούλους μὲν ἐκείνου, βοηθοὺς δὲ καὶ μεσίτας ἡμῶν.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν κεφαλαίων καὶ ἐρωτήσεων τοῦ⁵ Κυρίλλου⁶.

Οἱ δὲ αἰρετικοὶ⁷ καὶ τὴν προσευχὴν τῶν εὐσεβῶν πρὸς τὸν Θεὸν κακίζουσιν· ἔπειτα οὐκ οἶδαμεν ὅπως αὐτὴν μόνων τῶν μοναχῶν κατηγοροῦσιν. Τὴν προσευχὴν τοίνυν ἡμεῖς ὀμλίαν μετὰ Θεοῦ⁸ καὶ πρεσπόντων ἀγαθῶν αἰτήσιν, παρ' οὐ λαβεῖν ἐλπίζομεν, ἀνάβασίν τε νοῦ πρὸς Θεὸν καὶ εὐσεβῆ πρὸς Θεὸν ἐπευθυνομένην⁹

1. MCC. 13, 397. 400. 416. 816. Τριψίδιον, Ἀθήναι 1926, σ. 150/1. 6. Ἐν ταῦθα περατοῦται ἡ κυρίας Ὁμολογία τοῦ Δοσιθέου, τοῦ ὑπολοίπου μέχρι τέλους ἀποτελοῦντος συνέχειαν τοῦ 5' κεφαλαίου τῶν Πρακτικῶν τῆς Συνόδου τῶν Ἱεροσολύμων τοῦ 1672, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁποίου παρενεβλήθη ἡ Ὁμολογία. Βλέπε καὶ ἄνωτ. σελ. 113/4.

JPABEΨZHΘΙΚΑ, ἐχούσας: ἀναθεματίζομεν οὖν καὶ ἡμεῖς μετ' ἐκείνων τοὺς προσκυνοῦντας ἢ ἅγιον ἢ ἄγγελον ἢ εἰκόνα ἢ σταυρὸν ἢ λείψανον ἁγίων ἢ ἱερὸν σκεῦος ἢ εὐαγγέλιον ἢ ἄλλο τι, ὅσα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω καὶ ὅσα ἐν τῇ γῆ καὶ ἐν τῇ θαλάσῃ λατρευτικῶς, καὶ μόνῳ τῷ ἐν τριάδι Θεῷ (+ καὶ τῷ προσλήματι τοῦ Θεοῦ Λόγου J) τὴν λατρευτικὴν προσκύνησιν ἀπονέμομεν· ἀναθεματίζομεν δὲ καὶ τοὺς λέγοντας τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων εἰκονολατρείαν καὶ μὴ προσκυνοῦντας αὐτάς καὶ μὴ τιμῶντας τὸν σταυρὸν καὶ τοὺς ἁγίους, ὡς ἡ Ἐκκλησία παρέδωκεν.

2. τιμῶμεν CΓ, προσκυνοῦμεν JPABEΨZHΘΙΚΑ. 3. ἤρηται Γ. 4. σωτῆρα CΓ, πατέρα JPABEΨZHΘΙΚΑ. 5. τοῦ + JCG, > PABEΨHΘIK.

6. καὶ ταῦτα μέχρι Κυρίλλου > ΖΛ. 7. ἀλλὰ οἱ < δὲ Ζ > αἰρετικοὶ ΖΛ.

8. Θεὸν Γ. 9. ἐπευθυνομένην CΓ, ἀπευθυνομένην JPABEΨZHΘΙΚΑ.

διάθεσιν, ζήτησιν τῶν ἀνωτέρω, ψυχῆς ἁγίας βοήθημα, λατρείαν τῷ Κυρίῳ¹ κεχαρισμένην, σημεῖον μετανοίας καὶ βεβαίας ἐλπίδος, οἶδαμεν. Γίνεσθαι δὲ ἢ νῶ μόνῳ ἢ νοῖ² καὶ φωνῇ³. Θεωρεῖσθαι δ' ⁴ ἐν αὐτῇ θεωρίᾳ τῆς ἀγαθότητος καὶ τοῦ ἔλεους τοῦ Θεοῦ, ἀναξιότητα τοῦ αἰτουήντος καὶ εὐχαριστίαν⁵ καὶ ἐπαγγελίαν τῆς μελλούσης πρὸς Θεὸν ὑποτάξεως. Ἐχειν δ' αὐτὴν πίστιν καὶ ἐλπίδα καὶ διαμονὴν καὶ τήρησιν τῶν ἐντολῶν καὶ κατὰ πρῶτον λόγον αἰτησιν τῶν οὐρανίων. Πολλοὺς δ' ἔχειν τοὺς καρπούς, οὓς περιττὸν ἐγκαταλέγειν. Γίνεσθαι δὲ συνεχῶς, ἐπιτελεῖσθαι δὲ ὀρθίῳ καὶ γονυκλίτῳ⁶ σχήματι. Τοσαύτῃ δὲ ἢ παρ' ⁷ αὐτῆς ὀφέλεια, ὥστε καὶ ψυχῆς τροφήν καὶ ζωὴν ὁμολογεῖσθαι. Συνάγεται δὲ ⁸ ταῦτα πάντα ἐκ τῆς θείας Γραφῆς, ὥστε εἴ τις τούτων ἀπόδειξιν αἰτεῖ, ὅμοιος ἄφρονι ἢ τυφλῷ, περὶ τοῦ ἡλιακοῦ φωτός ὡρα μεσημβρίας καὶ αἰθρίας ἀμφισβητοῦντι.

Οἱ δ' αἰρετικοί, βουλόμενοι μηδέν, ὧν Χριστὸς ἐπέτρεψεν, ἀπαράθραστον⁹ εἶσαι, καὶ ταύτης καθήσαντο. Αἰσχυρόμενοι δ' οὕτω φανερώς ἀσεβεῖν, τέως μὲν περὶ προσευχῆς ἀπλῶς μὴ γίνεσθαι οὐκ ὑσθλοῦσι¹⁰, ταῖς τῶν μοναχῶν δ' εὐχαῖς παρατάττονται¹¹, ὅπερ καὶ αὐτὸ ποιοῦσιν, ἵνα μῖσος τοῖς ἀπλοϊκοῖς¹² κατὰ τῶν μοναχῶν θῶσι πρὸς τὸ μὴ ὅλως ἀνέχεσθαι τούτους τυχόν ὡς βεβήλους καὶ νεωτεριστὰς ὄραν, μὴ ὅτι γε ἀνέχεσθαι τὰ τῆς εὐσεβοῦς καὶ ὀρθοδόξου πίστεως δόγματα διδάσκεισθαι παρ' αὐτῶν. Σοφὸς γάρ ὁ ἀντιδικὸς περὶ τὸ κακὸν καὶ ἀγχνίους περὶ τὰ μάταια¹³ ὅθεν καὶ τοῖς ὀπαδοῖς αὐτοῦ (οἳ οἱ αἰρετικοὶ οὗτοι μάλιστα) οὐκ ἔστι τοσοῦτον καταδύμιον εὐσεβεῖν, ὅσον περισπούδαστον τὸ ἀείποτε ἐκτραχηλιάζειν ἐπὶ βᾶθῃ¹⁴ κακῶν καὶ ἐκρήγνυσθαι¹⁴ ἐς τόπους, οὓς οὐκ ἐπισκοπεῖ Κύριος¹⁵.

Ἐρωτητέον οὖν αὐτούς, τίνας φασὶν εἶναι τὰς τῶν μοναχῶν προσευχάς; καὶ εἰ μὲν τοὺς μοναχοὺς φαῖεν ἐξ ἑαυτῶν τινα ἀλλόκοτα¹⁶ πεποιηκέναι καὶ ἀπάδοντα τῇ ὀρθοδόξῳ τῶν χριστιανῶν θρησκείᾳ, καὶ αὐτοὶ συντιθέμεθα, καὶ τοὺς τοιούτους¹⁷ μοναχοὺς οὐ μόνον οὐ μοναχοὺς¹⁸, ἀλλ' οὐδὲ χριστιανοὺς φαιμέν' εἰ δὲ οἱ μοναχοὶ διηγοῦνται ἐν ἐκτάσει¹⁹ τὴν δόξαν καὶ τὰ θαυμάσια τοῦ Θεοῦ καὶ συνεχῶς καὶ ἀδιαλείπτως²⁰ καὶ ἐν παντὶ καιρῷ τὸ θεῖον, ὡς δυνατὸν ἀνθρώπω, ὅμοιους καὶ δοξολογίαις καταγεγαίρουσι²¹, πῆ μὲν τὰ τῆς Γραφῆς δηλονότι ψάλλοντες, πῆ δὲ τοὺς ὕμνους ἐκ τῆς Γραφῆς συνάγοντες, εἰτουν συνωδὰ²² ἐκείνῃ φθεγγόμενοι²³, ἀποστολικὸν καὶ προφητικόν, μᾶλλον δὲ κυριακὸν ἔργον αὐτοὺς ἀποπληροῦν²⁴ ὁμολογοῦμεν.

15. Δευτερ. 11, 12.

1. τῷ Κυρίῳ CG, τῷ Θεῷ JPABEΨZHΘΙΚA. 2. νῶ Θ. 3. φρονῆ Z. 4. δὲ + JCG, > PABEΨZHΘΙΚA. 5. εὐχαριστείαν CG. 6. γονυκλιτῷ Θ. 7. ἢ παρ' PABEΨHΘIK 8. δὲ JCG, καὶ PABEΨZHΘΙΚA. 9. ἀπαράθραστον EΓI. 10. οὐκ ὑσθλοῦσι: οὐ κωλύουσι ABEΨZHΘΙΚA. <Ἐν τῇ ψα τῆς B' ἐκδόσεως σ. 325 σημειοῦται: in autographo scriptura videtur οὐκ ὑσθλοῦσι <I>, ἐπὶ τοῦ ὁμοίου ὁ Kimmel (σ. 476 ὑποσημ. 1) παρατηρεῖ: quod certe in duo esset disjungendum vocabula; κίθλειν vero sive κίθλουιν quum non exstet, textum antiquum esse vocat <I>. ἔννοεῖται ὅτι πρόκειται ἀπλῶς περὶ τοῦ ῥ. ὑσθλεῖν ἢ ὑθλεῖν = φλυαρεῖν, μαρολογεῖν >. 11. παρατάττονται JCG, ταράττονται PA BEΨZHΘΙΚA. 12. τοῖς ἀπλοϊκοῖς μῖσος PABEΨZHΘΙΚA, μέση J. 13. βάθει JPABEΨZHΘΙΚA. 14. ἐκρήγνυσθαι CG. 16. ἐλοκότα AEΓI. 17. τοιούτους + CG, > JPABEΨZHΘΙΚA. 18. οὐ μόνον οὐ μοναχοὺς > J. 19. ἐκτάσει EA. 20. ἀδιαλήπτως P. 21. καταγεγαίρουσι A, κάταγεγαίρουσι Z. 22. συνωδᾶ CG. 23. φθεγγόμενον HΘK. 24. ἀποπληροῦν CG, πληροῦν JPABEΨZHΘΙΚA.

Ὅθεν καὶ ἡμεῖς παρακλητικὴν¹, τριψίδιον καὶ μνηαῖα ψάλλοντες, μηδὲν ἀπῆ-
δον χριστιανοῖς ἔργον πληροῦμεν. Πᾶσαι γὰρ αἱ τοιαῦται βίβλοι περὶ ἠνωμένης
καὶ διακεκριμένης θεολογίας διαλέγονται, καὶ ὕμνοις πῆ μὲν² συνηγμένοις ἐκ τῆς
θείας Γραφῆς, πῆ δὲ κατὰ τὴν³ χορηγίαν⁴ τοῦ Πνεύματος, ἴν' ὧσι τοῖς μέλεσιν
αἱ λέξεις κατάλληλοι, δι' ἐτέρων λέξεων τὰ τῆς Γραφῆς ἕδομεν. Ἐπειτα ἴν' ὄλως
ἢ κατάδηλον, ὅτι τὰ τῆς Γραφῆς αἰεὶ ψάλλομεν, ἐν ἐκάστῳ τῶν ὕμνων λεγομένῳ
τροπαρίῳ στίχον τῆς Γραφῆς ἐπιλέγομεν. Εἰ δὲ καὶ Ἐθκαρά καὶ τοῦ μακαρίου
Αὔγουστίνου⁵ καὶ ἄλλας τοῖς πάλαι πατράσι πονηθείσας εὐχὰς ψάλλομεν καὶ ἀνα-
γινώσκομεν, εἰπάτωσαν οἱ αἰρετικοὶ⁶ μετὰ τῆς ἀληθείας⁷, ποῖον ἐκείνων τὸ βλά-
σφημον καὶ μὴ εὐσεβές, καὶ μετ' ἐκείνων τούτους ἀποδιώξομεν.

Εἰ δὲ καὶ μόνον τοῦτ' φασί, τὸ συνεχῶς καὶ ἀδιαλείπτως προσεύχεσθαι κακόν,
τί αὐτοῖς καὶ ἡμῖν; Μαχέσθωσαν Χριστῷ, (καθάρως καὶ μάχονται), εἰπόντι τὴν τοῦ
ἀδίκου κριτοῦ παραβολὴν⁸ πρὸς τὸ δεῖν συνεχῶς προσεύχεσθαι, καὶ διδάξαντι
ἀγρυπνεῖν καὶ εὐχεσθαι⁹, φυγεῖν τὰ θλιβερά καὶ σταθῆναι ἔμπροσθεν τοῦ υἱοῦ
τοῦ ἀνθρώπου¹⁰. Μαχέσθωσαν Παύλῳ α' πρὸς Θεσσ. κεφ. ε' ¹¹ καὶ ἀλλαχοῦ ἐν
πολλοῖς. Ἐὼ λέγειν τοὺς θεοὺς τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας καθηγεμόνας ἀπὸ Χρι-
στοῦ ἄχρις ἡμῶν ἀρκεῖ γὰρ αὐτοῖς πρὸς αἰσχύνην¹² τὸ σύντονον τῆς προσευχῆς
τῶν τε προπατόρων, ἀποστόλων καὶ προφητῶν.

Εἰ οὖν τὰ τῶν μοναχῶν ἐστί τὰ τῶν ἀποστόλων καὶ προφητῶν, δὸς¹³ δ' εἰπεῖν
καὶ τῶν ἁγίων πατέρων καὶ τῶν προπατόρων καὶ¹⁴ αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ, δῆλον ὅτι
αἱ τῶν μοναχῶν εὐχαὶ καρποὶ εἰσι τοῦ τῶν χαρισμάτων δοτήρος ἁγίου Πνεύματος.
Ἄ δὲ Καλοῦνοι¹⁵ κεκαινοτομήκασιν, ἐν τε τοῖς περὶ Θεοῦ καὶ τῶν θείων βλα-
σφημοῦντες καὶ τὴν θείαν Γραφὴν παρεξηγοῦντες¹⁶, καλοβοῦντες¹⁷ καὶ καθυβρι-
ζόντες, τοῦ διαβόλου εἰσὶ σοφίσματα τε καὶ ἐφευρέματα¹⁸.

Ἄλλυσιτελές¹⁹ δὲ καὶ τό, ἀδύνατον τῇ Ἐκκλησίᾳ βρωμάτων τινῶν ἀποχὰς καὶ
νηστείας διατάττειν ἄνευ βίας καὶ τυραννίδος. Ἡ γὰρ Ἐκκλησία²⁰ πρὸς νέκρω-
σιν τῆς σαρκὸς καὶ ὄλως τῶν παθῶν, μάλα καλῶς ποιούσα, διατάττει ἐπιμελῶς τὴν
προσευχὴν²¹ καὶ τὴν νηστείαν, ἧς ἔρασταὶ καὶ τύποι γέγονασιν οἱ ἅγιοι πάντες²²,
δι' ὧν²³ τῇ ἄνωθεν χάριτι καθαιρούμενος²⁴ ὁ ἀντίδικος ἡμῖν βιάβολος σὺν τοῖς
στρατεύμασι καὶ ταῖς δυνάμεσιν αὐτοῦ, ῥαδίως τελεῖται²⁵ τοῖς εὐσεβεῖσιν ὁ προ-
κειμένος τῆς εὐσεβείας δρόμος²⁶. Ταῦτα οὖν σκεπτομένη ἡ ἄσπιλος ἀπανταχοῦ Ἐκ-
κλησία²⁷ οὐ βιάζει, οὐδὲ τυραννεῖ, ἀλλὰ παρακαλεῖ, νουθετεῖ, διδάσκει τὰ τῆς Γραφῆς

8. Λουκ. 18, 2 ἔξ. 9. Μάρκ. 13, 33. 10. Λουκ. 21, 36. 11. Α' Θεσσαλ. 5, 6. 17.

1. παρακλητικόν ΕΛΙ. 2. μὲν > CΓ. 3. τὴν > CΓ. 4. χορη-
γίαν CΓI, χορηγίαν Γ. 5. καὶ τοῦ μακαρίου Αὔγουστίνου + CΓ, > JPAВ
EΨZHΘΙΚA. 6. οἱ αἰρετικοὶ CΓ, οὔτοι JPAВEΨZHΘΙΚA. 7. μετὰ τῆς
ἀληθείας + CΓ, > JPAВEΨZHΘΙΚA. 8. παραβολεῖν Γ. 11. ε' > HK.
12. αἰσχύνειν PAВEΨZHΘΙΚA. 13. δοὶ Z. 14. καὶ + CΓ, > JPAВEΨ
ZHΘΙΚA. 15. Καλοῦνοι: αἰρετικοὶ ZΛ. 16. παρεξηγούμενοι ZHΘKΛ.
17. καλοβοῦντες JCI. 18. ἐφευρέματα HΘK. 19. ἄλλυσιτελές CΓ.
20. Ἐκκλησία + καὶ CΓ. 21. μάλα καλῶς μέχρι προσευχῆν > JCI.
22. πάντες + καὶ CΓ. 23. δι' ἧς CΓ. 24. καθαιρούμενος PAВEΨZHΘΙΚA.
25. τελειοῦται PAВEΨZHΘΙΚA. 26. ὁ προκειμένος τοῖς εὐσεβεῖσι δρόμος JP
ABEΨZHΘΙΚA. 27. ἡ ἄσπιλος ἀπανταχοῦ Ἐκκλησία > CΓ.

καὶ πείθει τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματος καὶ νηστείαν καὶ ἀπλῶς τὰ ὠφέλιμα¹.

Προστίθῃσι δὲ τοῖς εἰρημένοις καὶ τις ἀνθρωπίσκος, ὁ ἐν Χαρεντονίᾳ² προειρημένους φανέν Κλαύδιος, καὶ ἕτερα ἕνα καθ' ἡμῶν γελοῖα καὶ μηδενὸς λόγου³ ἄξια. Ἄλλ' ἡμεῖς καὶ τὰ εἰρημένα αὐτῷ μύθους ἠγοούμεθα καὶ τοῦτον τερατοποιὸν καὶ πάντη ἀμαθῆ γινώσκοντες⁴. Καὶ μετὰ Φώτιον⁵ γὰρ μυριοὶ⁶ ὄσοι καὶ γεγονάσι καὶ εἰσὶν ἐπὶ σοφίᾳ καὶ θεολογίᾳ καὶ ἀγιότητι παρὰ τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ διαφέροντες τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματος.

Γελοϊότατον⁷ δὲ καὶ τό, διὰ τὸ ἔχειν τινὰς τῶν ἀνατολικῶν ἱερέων τὸν ἅγιον ἄρτον ἐν σκεύει ξυλίνοις ἔσω πού τοῦ ναοῦ, ἔξω τοῦ βήματος ἐν τινι τῶν κιδῶν κρεμάμενον⁸, μὴ ὁμολογεῖν αὐτοὺς τὴν πραγματικὴν καὶ ἀληθῆ μεταβολὴν τοῦ⁹ ἄρτου εἰς τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου. Ὅτι μὲν γάρ τινες τῶν πτωχῶν ἱερέων ἔχουσι τὸ δεσποτικὸν σῶμα ἐν σκεύει ξυλίνοις, οὐκ ἀγνούμεθα. Καὶ γὰρ ὁ Χριστὸς οὐχ¹⁰ ὑπὸ λίθων καὶ μαργάρων¹¹ τιμᾶται, ἀλλὰ διάνοιαν ὕγιη καὶ καθαρὰν καρδίαν¹² αἰτεῖ παρ' ἡμῶν. Τοῦτο καὶ Παύλῳ συμβέβηκεν¹³ ἔχομεν γάρ, φησὶν, τὸν θησαυρὸν¹⁴ ἐν ὀστρακίνοις σκεύεισιν¹⁴. Ὅπου δ' αἱ κατὰ μέρος ἐκκλησίαι δύνανται, ὡς περ τυχὸν παρ' ἡμῖν ἐν Ἱεροσολύμοις, ἔνδον τοῦ ἁγίου βήματος ἐκάστου τῶν ναῶν τὸ δεσποτικὸν σῶμα τιμᾶται καὶ φωταγωγεῖται ἀείποτε ἐπταφώτῳ κανδήλῳ¹⁵.

Ἐπεισὶ δὲ μοι θαυμάζειν, πῶς τὸ δεσποτικὸν¹⁶ σῶμα παρὰ τινι ἐκκλησίᾳ εἶδον¹⁷ κρεμάμενον⁸ οἱ αἰρετικοὶ ἔξω τοῦ βήματος, διὰ τὸ ἴσως σεσαθρῶσθαι τοὺς τοίχους τοῦ βήματος ὑπὸ τῆς παλαιότητος, καὶ τούτου¹⁸ συμπεραίνουσι τὰ ἀσύστατα, τὸν δὲ Χριστὸν οὐκ εἶδον ὑπὸ τὸ ἡμικύκλιον τοῦ ἁγίου βήματος ἱστοροῦμενον ὡς βρέφος ἔνδον τοῦ δίσκου, ἵνα ἴδωσιν, ὅτι ὡς ἱστοροῦσιν οἱ ἀνατολικοὶ ἐντός¹⁹ τοῦ δίσκου οὐ τύπον, οὐ χάριν, οὐκ ἄλλο τι, ἀλλ' αὐτὸν τὸν²⁰ Χριστόν, οὕτω²¹ πιστεύουσι τὸν ἄρτον τῆς εὐχαριστίας²² μετὰ τὸν ἁγιασμὸν²³ γίνεσθαι οὐσιωδῶς τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου, καὶ οὕτω συμπερανοῦσι²⁴ τ' ἀληθές.

Ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων ἀπάντων εἴρηται πλατύτερον καὶ σαφέστερον τοῖς πάλαι πατράσι καὶ ἐν συγγράμμασι καὶ ἐν ὕροις καὶ κανόσι, καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς καιροῖς²⁵ τῇ ὀρθοδόξῳ λεγομένῃ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ὁμολογίᾳ, Γεωργίῳ τε²⁶ Χίρῳ τῷ Κορσεσίῳ ἐν τοῖς περὶ μυστηρίων καὶ προορισμῶ καὶ χάριτος καὶ τοῦ ἐφ' ἡμῖν²⁷ καὶ πρεσβείας καὶ προσκυνήσεως ἁγίων καὶ προσκυνήσεως εἰκόνας, καὶ ἐν τῇ πονηθείᾳ αὐτῷ ἀντιρρήσει κατὰ τῆς ἐν Φλανδρίᾳ ποτὰ τῶν αἰρετικῶν ἀθεμίτου συνόδου καὶ ἐν πολλοῖς ἄλλοις²⁸. Γαβριὴλ Πελοποννησίῳ τῷ Φιλαδελφείας μητρο-

14. Β' Κορ. 4, 7.

1. καὶ νηστείαν καὶ ἀπλῶς τὰ ὠφέλιμα + CG, > JPAΒEΓZHΘIK. Τὸ ὑπόλοιπον τμήμα μέχρι τέλους > ZA. 2. Χαρεντονίᾳ ABEΓHΘIK. 3. λόγον Γ. 4. γινώσκοντες CG. 5. μεταφώτιον JETC. 6. μυριοὶ HK. 7. γελοῖοτατον CG. 8. κρεμάμενον JCF. 9. τοῦ > J. 10. οὐκ ABEΓI.

11. μαργάρων JCF, μαργάρων PABΔEΓHΘIK. 12. καρδίαν καθαρὰν JPAΒΔEΓHΘIK. 13. θησαυρὸν + τοῦτον Δ. 15. κανδήλα JCF. 16. δεσποτικὸν CI. 17. ἔδον ABΓEΓHIK. 18. τούτων J. 19. ἐντός JCF, ἔνδον PABEΓHΘIK. 20. τὸν > J. 21. οὕτω + καὶ PABEΓHΘIK. 22. εὐχαριστίας CG. 23. μετὰ τὸν ἁγιασμὸν + JCF, > PABEΓHΘIK, ἐχούσας: οὐκ ἄλλο τι ἀλλ' αὐτό. 24. συμπερανοῦσι ABHK, συμπερανοῦσι ECI. 25. τοῖς πάλαι μέχρι καιροῖς + CG, > JPAΒEΓHΘIK. 26. τε > JPAΒEΓHΘIK. 27. ἐφημῖν A. 28. ἐν ἄλλοις πολλοῖς JPAΒEΓHΘIK.

πολίτη¹ καὶ Γρηγορίῳ πρωτοσυγκέλλῳ² τῷ Χίῳ ἐν τοῖς περὶ μυστηρίων, Ἱερεμίᾳ τῷ ἁγιοτάτῳ³ πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως ἐν τρισὶ⁴ δογματικαῖς καὶ συνοδικαῖς πρὸς τοὺς ἐν Τυβίγγῃ τῆς Γερμανίας Λουθήρους ἐπιστολαῖς, Μελετίῳ τῷ ἁγιοτάτῳ πάπᾳ Ἀλεξανδρείας ἐν τοῖς περὶ τοῦ μυστηρίου συγγράμμασι⁵ καὶ ἐν ἄλλοις πολλοῖς⁶, Ἰωάννῃ ἱερεὶ καὶ οἰκονόμῳ Κωνσταντινουπόλεως τῷ Ναθαναήλ, Μελετίῳ Συρίῳ τῷ Κρητὶ⁷ ἐν τῇ πονηθείῃ αὐτῷ ὀρθοδόξῳ ἀντιρρήσει κατὰ τῶν κεφαλαίων καὶ ἐρωτήσεων τοῦ λεγομένου Κυρίλλου, Θεοφάνει τῷ πατριάρχῃ Ἱεροσολύμων ἐν τῇ πρὸς Ῥοξολάνους⁸ δογματικῇ ἐπιστολῇ καὶ ἄλλοις μυρίοις. Πρὸ τούτων δὲ εἴρηται μάλιστα καλῶς Συμεὼν τῷ Θεσσαλονίκῃ καὶ πρὸ ἐκείνου πᾶσι τοῖς πατράσι καὶ ταῖς οἰκουμενικαῖς συνόδοις, ἱστορικοῖς τε ἐκκλησιαστικοῖς, ναί⁹ μὴν καὶ τοῖς ἐπὶ τῶν χριστιανῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων συγγράψασι τὰς ἐξωτερικὰς ἱστορίας εἴρηται σποράδην¹⁰, οἷς ἄλασι τὰ εἰρημένα χωρὶς πάσης¹¹ ἀντιλογίας εἴληπται παρὰ τῶν ἀποστόλων, ὧν αἱ τε διὰ γραφῆς καὶ λόγου παραδόσεις διὰ τῶν πατέρων ἀφίκοντο μέγιστα ἡμῶν.

Συνίστησι δὲ τὰ εἰρημένα¹² καὶ ὁ παρὰ τῶν αἰρετικῶν λόγος· Νεστορεῖται μὲν γάρ¹³, Μαρωνῖται, εἶθουν Μονοθελεῖται¹⁴, Ἀρμένιοι¹⁵ τε καὶ Κόπται καὶ Σύροι¹⁶ καὶ ἔτι Αἰθίοπες ὅι ὑπὸ τὸν ἰσημερινὸν καὶ ἐπέκεινα¹⁷ τούτου κατὰ τὸν χειμερινὸν τροπικὸν οἰκοῦντες, οὓς καὶ Χαμπεσίους¹⁸ καὶ Ἀβυσσίνους¹⁹ οἱ ἐνταῦθα κοινῶς ὀνομάζουσιν, ἐξ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἐπειδὴ²⁰ ἀπερράγησαν τῆς καθόλου Ἐκκλησίας καὶ ἕκαστος τούτων ἔχει²¹ τὴν αἵρεσιν ἣν οἱ πάντες²² ἀπὸ τῶν πρακτικῶν τῶν οἰκουμενικῶν ἴσασι συνόδων. Περὶ μέντοι τοῦ σκοποῦ καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἱερῶν μυστηρίων καὶ τῶν εἰρημένων ἡμῖν ἀνωτέρω ἀπάντων²³ καὶ σαφέστατα ἰδίως περὶ τοῦ σημαινομένου τῆς μετουσιώσεως²⁴ ὡσαύτως πιστεύουσι τῇ Καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ, ὡς αὐτοῖς ὄμμασιν ὄσαι ὄραι²⁵ βλέπομεν καὶ αἰσθῆσει καὶ λόγῳ μαυθάνομεν ἐνταῦθα ἐν²⁶ τῇ ἁγίᾳ πόλει Ἱερουσαλήμ, ἐν ἣ ἀπὸ πάντων καὶ οἰκοῦσι²⁷ καὶ πάντοτε ἐπιδημοῦσι πλεῖστοι²⁸ ὅσοι παρ' αὐτῶν, σοφοί τε, ὅσον τὸ κατ' αὐτοῦς, καὶ ἰδιῶται.

Σιωπάτωσαν τοίνυν οἱ κενόφωνοι καὶ νεωτερισταὶ αἰρετικοί, καὶ μὴ ἐπιχειρεῖτωσαν²⁹ ἕκ τε τῆς Γραφῆς καὶ τῶν πατέρων καθ' ἡμῶν κλέπτοντες ῥησιδίαι τινα σεοφισμένως εἰς σύστασιν τοῦ ψεύδους, ὡς πεποιήκασιν πάντες οἱ ἀπ' αἰῶνος ἀποστάται καὶ αἰρετικοί, καὶ λεγέτωσαν ἐν καὶ μόνον, ὅτι προφασιζόμενοι

1. μετροπολιτὴ Α, τῷ μητροπολίτῃ Φιλαδελφίας JPAΒΕΓΗΘΙΚ.
2. πρωτοσυγκέλλῳ ΑΓΕ, πρωτοσυγκέλλῳ ΓΙ.
3. ἁγιοτάτῳ ΑΕ.
4. τρισὶ Α.
5. συγγράμμασι Γ.
6. Μελετίῳ μέχρι πολλοῖς + CΓ, > JPAΒΕΓΗΘΙΚ.
7. Κρητὶ Β.
8. Ῥοξολάνους JPAΒΕΓΗΘΙΚ.
9. ναί : καὶ Θ.
10. σποράδην ΑΕΓ, σποράδην Ι.
11. πάσης > CΓ.
12. προσηρημένα ΗΘΚ.
13. γάρ + μετὰ ἔτη τῆς σωτηρίας... JP, μετὰ ἔτη τῆς σωτηρίας νη' ΑΒΔΕΓΗΘΙΚ, > CΓ.
14. Μαρωνῖται εἶθουν Μονοθελεῖται + CΓ, > JPAΒΔΕΓΗΘΙΚ.
15. Ἀρμένιοι ΗΘΚ.
16. Σύροι ΑΕΓ, Σοροὶ Ι.
17. ἐπέκεινα Α.
18. Χαμπεσίους ΡΑΒΔΕΓΗΘΙΚ.
19. καὶ Ἀβυσσίνους + CΓ, > JPAΒΔΕΓΗΘΙΚΛ.
20. ἐξ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἐπειδὴ + CΓ, > JPAΒΔΕΓΗΘΙΚ, ἐχούσας : μετὰ ἔτη... (536—578 Η) τῆς ἐνσάρχου ἐπιδημίας.
21. ἔχει + μόνην JP ΑΒΔΕΓΗΘΙΚ.
22. οἱ πάντες JCGI, ἅπαντες ΗΘΚ.
23. ἀπάντων + πλὴν τῆς ἰδίας αὐτῶν αἰρέσεως, ὡς εἴρηται JPAΒΔΕΓΗΘΙΚ, > CΓ.
24. καὶ σαφέστατα ἰδίως περὶ τοῦ σημαινομένου τῆς μετουσιώσεως + CΓ, > JPAΒΔΕΓΗΘΙΚ.
25. ὄσαι ὄραι ΡΑΒΔΕΓΙ, ὄσαι ὄραι JC.
26. ἐν > J.
27. ὡκοῦσι J.
28. πλεῖστον J.
29. ἐπιχειρήτωσαν PCAΓ.

προφάσεις ἐν ἁμαρτίαις προήρηνται λαλεῖν ἄδικα κατὰ τοῦ Θεοῦ καὶ βλάσφημα κατὰ τῶν ἁγίων.

Ἐπίλογος

Ταῦτα ἐκ τῶν πολλῶν ὀλίγα εἰς καθαίρεσιν τοῦ ψεύδους τῶν ἀντικειμένων, ὅπερ ἐπενόησαν κατὰ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, προβαλλόμενοι μέσον τῆς ἐπιφορᾶς τοῦ ψεύδους τὰ ἀόυστατα καὶ ἄθεα κεφάλαια τοῦ λεγομένου Κυρίλλου. Εἶψαν δὲ οὐκ εἰς σημεῖον ἀντιλεγόμενον τοῖς ὡς ἀληθῶς ἀδίκως ἡμᾶς διασύρουσιν αἰρετικοῖς, ἀλλ' εἰς σημεῖον πιστευόμενον καὶ ¹ εἰς διόρθωσιν ² τῶν καινοτομηθέντων αὐτοῖς καὶ ἐπιστροφὴν αὐτῶν πρὸς τὴν καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν ³, ἐν ἣ πάλαι ποτὲ καὶ οἱ πρόγονοι αὐτῶν ἦσαν, καὶ ἐν ταῖς κατὰ τῶν αἰρετικῶν συνόδοις (ἅς ⁴ νῦν αὐτοὶ ἀθετοῦντες καθυβρίζουσι) καὶ ἀγῶσι παρήσαν. Ἄτοπον γὰρ πεπεῖσθαι αὐτοὺς (καὶ μάλιστα ἀυχοῦντας εἶναι σοφοῦς) ἀνδράσι φιλαύτοις τε καὶ βεβήλοις καὶ λαλήσασιν οὐκ ἐκ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἄρχοντος τοῦ ψεύδους, τὴν δὲ ἁγίαν, καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν, ἣν περιεποιήσατο ὁ Θεὸς τῷ αἵματι τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ ⁵, ἐγκαταλιπεῖν καὶ ταύτης ἀποσκιρτῆσαι. Ἄλλως γὰρ ἂν αὐτοὺς μὲν τοὺς ἀπορραγεῖντας τῆς Ἐκκλησίας τὰ ἐκεῖσε δικαιοτήρια ⁶ μετὰ τῶν ἐθνικῶν καὶ τελωνῶν ⁷ δέξονται, τὴν δὲ Καθολικὴν Ἐκκλησίαν οὐ παρόψεται ὁ ταύτην ἕως ἄρτι ἀπὸ πάντων τῶν ἐναντίων διατηρῶν Κύριος, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς ⁸ αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Ἐν ἔτει σωτηριῶ αχθβ' ⁹, μηνὶ Μαρτίῳ ις' ¹⁰. Ἐν τῇ ἁγίᾳ πόλει Ἱερουσαλήμ ¹¹.

Δ Ο Σ Ι Θ Ε Ο Σ

ἔλεψ Θεοῦ πατριάρχης ¹² τῆς ἁγίας πόλεως Ἱερουσαλήμ καὶ πάσης Παλαιστίνης ἀποφαινόμενος ¹³ ταύτην εἶναι τὴν πίστιν ἡμῶν καὶ ¹⁴ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ὑπέγραψα ¹⁵.

5. Πράξ. 20, 28. 15. Ἐπονται ἐν J. 69 ὑπογραφαὶ τῶν μελῶν τῆς κυρωσάσης τὴν Ὁμολογίαν Ἱεροσολυμιτικῆς Συνόδου τοῦ 1672, μεθ' ἧς ἐπακολουθεῖ ἡ ἀνωτέρω ἐν σ. 36 παρατεθεῖσα τελευταία σημείωσις: «τὸ παρὸν, ὡς κατ' ἄνωθεν μεταθεσιῶν < ; > ὑπογραφῶν δηλονότι, καὶ πάσης τῆς πραγματείας κατέστρωται ἐν τούτῳ τοῦ καθ' ἡμᾶς ἀποστολικοῦ θρόνου κώδικι, εἰς μνήμην αἰώνιον ἅμα καὶ ἀσφάλειαν, Μαρτίου κ', αχθβ'. Ὁ Ἱεροσολύμων Πατριάρχης Δοσιθεὸς ἰδίᾳ χειρὶ γράφομεν καὶ ἀποφαινόμεθα. Ὁ πρῶν Ἱεροσολύμων Πατριάρχης Νεκτάριος ἀποφαινόμενος ὁμολογῶ ταύτην εἶναι τὴν πίστιν ἡμῶν καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.

< Τόπος σφραγίδος τοῦ Πατριάρχου Δοσιθέου >

Ὁ Νεκτάριος μοναχὸς καὶ ὑπομνηματογράφος τῆς ἁγίας Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἀναστάσεως συναποφαινόμενος τῇ ἁγίᾳ Συνόδῳ ὑπέγραψα».

1. καὶ JCG, ἤτοι ΡΑΒΕΣΗΘΙΚ. 2. διώρθωσιν ΡΒΕΣΙ. 3. Ἐκκλησίαν > Γ. 4. ἅς CG, αἷς JPAΒΕΣΗΘΙΚ. 6. δικαιοτήρια JPAΕΣΙ. 7. τελωνῶν > Γ. 8. τοὺς > ΗΘΚ. 9. αχθβ' C, αχυ' Γ. 10. κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον Γ. 11. ἐν τῇ ἁγίᾳ πόλει Ἱερουσαλήμ > Γ. 12. πατριάρχης ΑΒΕΣΙ. 13. ἀποφαινόμενος J, ἀποφαινόμενα καὶ ὁμολογῶ ΑΒΔΕΣΗΘΙΚ, καὶ ὁμολογῶ > J. 14. ἡμῶν καὶ + J, > ΑΒΔΕΣΗΘΙΚ. 15. ὑπέγραψα + J, > ΑΒΔΕΣΗΘΙΚ, Δοσιθεὸς μέχρι Ἐκκλησίας > CP.

SUMMARY

Mr John Carmiris, Professor of the Theological Faculty in the University of Athens, has published the above mentioned Essay in the present and the previous issues of the quarterly «Theology», under the title «The Confession of the Orthodox faith of Dositheos, Patriarch of Jerusalem».

In the first part, by means of introduction, he deals with: 1. the Writer, 2. the cause and the purpose of the composition (writing) of the Confession and the situation of the Orthodox Catholic Church, in general, facing Roman-Catholicism and Protestantism, 3. the Synod of Jerusalem of 1672 and its acts, 4. the content of the Confession, its Orthodox Dogmatical Teaching and the heterodox influences exercised upon it, 5. the importance of the Confession, 6. the editions and the translations of the Confession and 7. the third edition of the Confession worked out by the Patriarch Dositheos himself.

In the second part a critical work on the Text is following, based upon the three existing and well known manuscripts, namely the No 258 belonging to the Library of the Dependency of the Monastery of the holy Sepulchre in Constantinople, the No 486 of the Patriarchal Library of Jerusalem, and the No 424 of the Greek Manuscripts of the National Library of Paris, and also (based) upon the preceding twelve editions of the Confession namely: the A in Paris in 1676, the B in Paris in 1678, the Γ in Bucarest in 1690 by the Patriarch Dositheos himself, the Δ in 1708 by Aymon, the E in 1715 by Harduin, the Ϛ in 1733 by Labbei, the Z in 1840 by the Russians in Petersburg, the H in 1843 by Kimmel, the Θ in 1893 by Messoloras, the I in 1902 by Mansi, the K in 1904 by Michalcescu and the Λ in 1905 by Mansi—Petit.

But the present thirteenth edition is based in particular upon the first manuscript and the third edition, which is derived from it and the most complete and authentic, written by the Patriarch Dositheos himself, under the general title: «Manual against the Calvinistic Madness» with numerous significant corrections and a long historicodogmatical study about the Holy Communion.